

Jog

történeti szemle

XXIII. évf.
4. szám
2025

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

A vármegyei táblabírói intézmény. A magyarországi esküdtszék előképe(?)

„Az illy kihágásért pörbe fogott személy”. A *Pesti Hírlap* (1841–1844) nógrádi büntetőjogi hírei

A „szabadság és a haladás zászlói”. Madách Imre 1843–1844. évi jogi reformprogramja

Kultúrkritikai eszmetöredékek
Madách Imre *Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyása* című értekezésében

„Falusi levelek a polgári házasságról”. A polgári házasság egyházi kritikája 1868-ban

A Gulag megszűnése és a kolóniák születése

„Miltiades sorsa” – *Az ember tragédiája*, V. szín

TARTALOM

MADÁCH 200

- ANTAL Tamás – A vármegyei táblabírói intézmény. A magyarországi esküdszék előképe(?) 1
- BATÓ Szilvia – „Az illy kihágásért pörbe fogott személy”. A *Pesti Hírlap* (1841–1844) nógrádi büntetőjogi hírei 8
- DIÓSZEGI SZABÓ Pál – A „szabadság és a haladás zászlói”. Madách Imre 1843–1844. évi jogi reformprogramja 16
- MÓRO CZ Gábor – Kultúrkritikai eszmeforrások Madách Imre *Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyása* című értekezésében. 26

MŰHELY

- KASUBA Róbert István – „Falusi levelek a polgári házasságról”. A polgári házasság egyházi kritikája 1868-ban 35

DISPUTA

- ANDRÉKÓ Zsolt Gábor – A Gulag megszűnése és a kolóniák születése. 47

SZEMLE

- NAGY Janka Teodóra – A PTE KPVK Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoportjának konferenciája a Magyar Tudományos Akadémián 54

KÖNYVEKRŐL

- Leporolva egy „letűnt kor” emlékeit. A *Jókai mint jogász* című könyvről – KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina 55

HÍREK. 60

SZERZŐI ÚTMUTATÓ 68

A címlapon:

„Miltiades sorsa”. Zichy Mihály rajza. In MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. (Hatodik díszkiadás) Budapest, 1905. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 55. p.

Szakmai partnerünk
a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság.

Támogatóink:

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztő bizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srđan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel),
Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőbizottság:

Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Beliznai Kinga,
Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály,
Dr. Sipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Szerkesztőség

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Dr. Megyeri-Pálffy Zoltán
Hírszerkesztő: Dr. Kovács-Szépvölgyi Enikő

A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211.,
Tel./Fax: + 36 1 411 6518, jogtortenetszemle@gmail.com
ISSN 3004-118X (Online)
ISSN 0237-7284 (Nyomtatott)

Jog
történeti szemle

Kiadja a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-
és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,
a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszéke, a Miskolci Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke,
a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi
Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke, a Pázmány
Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Jogtörténeti
Tanszéke, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc
Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténeti Tanszéke, a Szegedi
Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti
Tanszéke

Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

1. Bevezetés

Madách Imre korának, a 19. század első felének évtizedei a polgári kort megalapozó jogeszmék dinamikus fejlődésének időszakát jelentették azzal együtt, hogy az akkori késő rendi társadalom és jogrendszer még a feudális (rendi) intézményeket volt kénytelen alkalmazni, s ezen az 1848. évi törvények is csak részben tudtak változtatni. Ennek a kultúrharcnak (reformkornak) számos vetülete igazolja azt, hogy egy állam jogrendszerének átalakítása lényegében sajátos harc a meggyökeresedett múlt és a még csak eszmei jövő között. Erre a bírósági szervezettel kapcsolatos jogalkotási kísérletek különösen jó példát szolgáltatnak; e helyt a gyakorlatból kevésbé ismert vármegyei táblabírói intézménnyel foglalkozunk.¹

2. Reformkori intézmények

Az 1790–1791. évi törvényeink – a rendi alkotmányosság és a függetlenség deklarálása mellett (10. tc.)² – több ítélezési tárgyú cikkelyt is tartalmaztak. Finkey Ferenc százötven évvel később – a Debreceni Tisza István Társaság tagjává választásakor tartott székfoglalójában – e szavakkal méltatta a jelentőségüket:

„ez az országgyűlés a hazai jogfejlődés szempontjából egyike a legnevezetesebbeknek és legjelentősebbnek az 1848 előtti alkotmánytörténetünkben. Ez az országgyűlés rövid kilenc havi tartam alatt 74 törvénycikket alkotott, melyek, ha gyakorlatilag nem lettek is valamennyien eredményesek, de sok közülök mégis – egyik elvi magaslata miatt, másik a magyar jog tényleges fejlesztése szempontjából is – nagyjelentőségű lett és előre vitte a magyar jogéletet.”³

Az 1791. évi 12. törvénycikk lényeges konstitucionális garanciaként tiltotta az államszervezet törvényen kívül történő megváltoztatását, miáltal elvben kizárta az uralkodói vagy egyéb elhatározásból eredő – például pátenssel megvalósuló⁴ – új fórumoknak az országgyűlés hozzájárulása nélküli alapítását. A 39. törvénycikk a Magyar Királyi Curia székhelyét Budáról újra Pest városába helyezte át,⁵ az 56. törvénycikk pedig ismét a Curiahoz utalta a felségsértési és hűtlenségi pereket a delegált bíraskodás helyett. A visszavont jozefinaius reformokból és a *Novus Ordo*-ból származott azon változás, amellyel a 43. törvénycikk rendi állástól függetlenül, általában lehetővé tette az elsőfokú ítélettel szembeni perorvoslatot.⁶ Az országgyűlés egyúttal kilenc regnicoláris bizottmányt küldött ki a további törvényhozási tárgyak egyes részeinek kidolgozása végett, ebből a hatodik a bírósági szervezet és eljárás korszerűsítését kapta feladatul (67. tc.). Ezt később az 1827. évi 8. törvénycikk is fenntartotta.⁷

Antal Tamás*

A vármegyei táblabírói intézmény

A magyarországi esküdtszék előképe(?)

A századforduló után az 1807. évi 9. törvénycikk és az 1836. évi 45. törvénycikk foglalkozott a királyi tábla tanácsaival és hatáskörével, míg az 1830. évi 6. törvénycikk szerint az elsőfokú bíróságoknak a törvényhozási időszakban is ítélniük kellett, szemben azzal a joggyakorlattal, amely ekkor teljes törvénykezési szünetet tartott. A reformkor végén olyan jogszabályok is keletkeztek, amelyek már a bírósági struktúra és hatáskörök módosítását jelentették: az 1836. évi IX. és X. törvénycikk a községi bíraskodásról és az úriszékekről, a XVIII. törvénycikk a vásári bíraskodásról, továbbá az 1840. évi XV. törvénycikk a Curia részét képező váltófeltörvényszék és a váltótörvényszékek szervezéséről, míg a XXII. törvénycikk a csődeljárásról rendelkezett.⁸

Madách Imre korában a magyar bírósági rendszer világi fórumai két nagyobb típusba voltak sorolhatók: az országos vagy királyi bíróságokéba, amelyek területi illetékessége nem csak egyetlen törvényhatóságra terjedt ki (M. Kir. Curia, tárnoki szék, kerületi táblák, bányabíróságok), valamint azokéba, amelyek szervezetileg és költségvetésszerűen egy-egy törvényhatósághoz tartoztak (a vármegyei bíróságai, a szabad királyi városok és egyéb privilegizált városok bíróságai, a kiváltságos kerületek fórumai), illetve úriszéki vagy községi jellegűek voltak.

Ami a vármegyei bírósági szervezetet illeti, három szintjük különült el az 1729. évi 35. törvénycikk nyomán: a szolgabírói szék, amelyen a szolgabíró az esküdtjével járt el,⁹ az alispáni szék, ahol az alispán, egy szolgabíró és az esküdtje ítélt, végül a *sedria*, amelyet a főispán vagy az alispán elnökletével tartottak, és azon rendszerint részt vettek a táblabírák (*extraordinarii assessores*), a szolgabírák (*judices nobilium, judlium*) és az esküdt nemesek (*jurassores*) is. Madách nógrádi jogászként az utóbbiban volt érintett. Közös vonásuk e fórumoknak többek mellett, hogy társasbíráskodásként működtek, vagyis – követve a jogszolgáltatási hagyományokat és a közép-európai évszázados szokásjogokat – nem egyesbíró járt el a konkrét ügyben, hanem az elnök bírótársakkal ítélt. A mai korról szemben ez a gyakorlat volt természetes a múltban, ame-

* Antal Tamás PhD, habil. tanszékvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0002-3874-5978

lyet a szokásjogi ítélkezés, valamint a *sentencia* legitimitása tett szükségessé. Az előbbi azt jelentette, hogy a 19. század elejéig – Poroszország kivételével – nem léven befejezett átfogó kodifikáció és a társadalom széles körében elterjedt írásbeliség, a középkor óta a partikuláris szokásjog uralta a világi joggyakorlat nagy részét, így nemcsak a tényeket kellett „megtalálniuk” a bírának (legyenek ők királyiak, tartományiak, hűbériek, városiak, földesúriak stb.), hanem az alkalmazandó jogi normákat is (*Rechtsfindung*).¹⁰ A jogtalálás bevett módja a bírótársak konszenzusa volt, ami pertechnikailag többféle úton is létrehozható.

Mindezeknek megfelelően maga a *sedria* is társasbíróság volt. Az 1444. évi 10. törvénycikk akként rendelkezett, hogy azon vármegyékben, ahol alispán létezett, melléje és a szolgabírák mellé további négy nemes ember volt választandó. Az 1492. évi 53. törvénycikk ezt a rendelkezést módosította azzal, hogy elhagyta a négy nemes követelményét, de az 1528. évi 4. törvénycikk visszaállította a korábbi rendet, és ismét szükséges lett a vármegye közönségéből választott ülnökök jelenléte; a számuk pedig megnőtt 6–12 főre a vármegye kiterjedése szerint.¹¹ Esküdt ülnököknek nevezték őket: rövidített latin elnevezéssel *jurassores*nek. Az ő feladatuk eredendően nem az ítélkezés volt, hanem hogy a szolgabírák munkáját segítsék az eljárás szakaszaiban, főként a tudományvétel és a bűnvádi nyomozás során. A gyakorlatban a szolgabírák nem vettek részt teljes számban a *sedrián*, az esküdtjeik még kevésbé. A 17. század elejétől Magyarország azon részeiben, ahol a pozsonyi törvénycikkek hatálya fennállt, kétféle ülnök működött a megyei törvényszéken: a rendes esküdtek (*ordinarii jurati assessores*) mint a szolgabírák segédei, másfelől az 1613. évi 24. törvénycikk alapján a vagyonosabb nemesek közül választott rendkívüli ülnökök (*extraordinarii assessores*), akiket a 18. században már táblai ülnököknek vagy táblabíráknak (*judices tabulae, tabulae judicariae assessores*) is hívtak.¹²

A *sedria civilium* (polgári, magánjogi törvényszék) elnöke az alispán (*vicecomes*), a *sedria criminalium*é (büntető törvényszéké) pedig elsősorban az alispán vagy a másodalispán (*subvicecomes*) volt. Az utóbbi a *sedrián* rendszeren a *notarius* tisztét töltötte be, de már a 18. században lehetővé tették számára az alispán helyettesítését ott is. A 19. században széles körben bevett gyakorlat volt, hogy a polgári *sedrián* az alispán, a büntető törvényszéken a másodalispán látta el az elnöklés feladatát. Az 1843. évi első – esküdtszék nélküli – eljárási törvényjavaslat fenntartani szándékolta ezt az üzust az ítélőszékről szóló fejezetében.¹³ Ennek ellenére a másodalispáni hivatal nem létezett mindenütt; több vármegyében csak a reformkor éveiben szervezték meg. Csongrádban például csupán 1843-tól töltötték be ezt a tisztséget.¹⁴ A *sedrián* a szolgabírák száma közismerten négy volt a középkorban,¹⁵ a 17. századtól azonban rendre két-három jelenléte is elegendőnek bizonyult, a reformkorban pedig több helyen csak a központi szolgabíró részvételére tartottak igényt, igaz, az esküdtjével, mely utóbbi a törvényes közhitelesség (*legalis testimonium*) szempontjából bírt jelentőséggel. A szolgabírák száma egyébként ekkor attól függött,

hogy a vármegyét hány járásra, azokat pedig hány körzetre, *circulus*ra osztották, így akár húsz szolgabírája is lehetett egy megyének.

A táblabíró – mint rendkívüli *jurassor* – intézményének elterjedésével a rendes *jurassorok* egyre jobban kiszorultak a *sedriáról*, s inkább csak az előbbieket helyettesítésének funkciójával bírtak, illetve a törvényes biztonság biztosítását végezték, legalábbis a bíróságon. Táblabíró nélkül törvényszék nem volt tartható. Általában legalább négynek a jelenléte szükségeltetett kezdetben, ennyiben emlékeztetett a klasszikus *judlium*ra, de ennél magasabb számra is volt példa. A gyakorlatban csak néhány táblabíró jelent meg egyszerre, a többi a rendes *jurassorok* helyettesítették. Az 1613. évi 24. törvénycikk szerint még a vármegye közönsége választotta a táblabírákat, de egy évszázad múltán már elterjedt, hogy a főispán nevezte ki őket. A 19. században törekvések mutatkoztak arra, hogy a kinevezés helyett a nemesi közgyűlés válassza a táblabírákat, mint a tisztségviselőket általában. Ezt néhány helyen sikerült is elérni, de csak a korszak végén, akkoriban, amikor Madách is betöltötte ezt a tisztséget. Az 1843. évi első eljárásjogi javaslat szintén e mellett tört lándzsát.¹⁶ A gyakorlatban mindez úgy alakult, hogy a főispán által kinevezett táblabírák közül, akik száma megyénként ténylegesen 100 és 500 között mozgott (!), a vármegyei kisgyűlés állította össze évenként vagy negyedévente azok jegyzékét, akik a *sedria* tagjai is lettek. Az utóbbiak munkájukért fizetést is húztak, a többiek esetében a kinevezés tiszteletbeli megbízatást jelentett. A bírói joghatóság elnyeréséhez a tisztújító közgyűlésen esküt kellett tenniük. A 19. századi *sedriákon* többnyire 6–8 fizetési táblabíró működött, de ennél többre és kevesebbre is adódott példa, és olyan vármegye is létezett, ahol a fizetési táblabírák nem különböztek el a többitől, ugyanakkor egy személy akár több megyében is kaphatott ilyen tiszteletbeli státuszt.¹⁷

Egy, a Helytartótanács által 1817-ben kibocsátott rendelet szerint¹⁸ a „fizetéssel való Tábla Bírák hivatalokhoz képpent minden nap, az Ünnepek és Vasárnapi napokat kivéven valamelyik Alispán Elölülése alatt egy Jegyzőt melléjek vévén öszve ülni tartozzanak, ahol is Polgári ’s Bűn, úgy Tiszti, valamint Urbarialis Pörök, továbbá Ár-vák és adószedők nem különben commissariatica bélik meg vizsgálásában munkálkoganak [sic!] ’s mind ezekről rendes Jegyző Könyvet vigyenek”.¹⁹ A táblabírák tehát nemcsak a törvényszék munkájába kapcsolódtak be, hanem a közigazgatásban is részt vettek bizottságok tagjaként vagy egyéni megbízással.

Érdemes itt a képesítésről is szót ejteni. A *sedria* tagjaitól a kor nem követelt igazolt jogi szakmai végzettséget, vagy gyakorlati ismeretet bizonyító vizsgát, elég volt, ha valószínűsítette a táblabíró vagy az esküdt a hazai jog szabatos ismeretét (*juris patrii exactam notitiam*). Az 1840. évi váltótörvény tett ez alól először kivételt. Ugyanakkor a főispánok rendszerint jogi végzettségű, vagy praktikus jogász ismeretek birtokában lévő nemeseket, különösen ügyvédi oklevéllel rendelkező férfiakat neveztek ki táblabírákká. Az 1843. évi javaslat szerint a törvényszéki ülnököket és a tervezett perbefogó szék tagjait rendi ho-

vatartozástól függetlenül, vagyoni cenzus és „elegendő törvénytudomány” alapján kellett volna választani.²⁰ És valóban, mindezt Madách életútja is alátámasztja: 1841-ben fejezte be Pesten jogi tanulmányait, 1842-ben szerzett ügyvédi oklevelet, egyszersmind tiszteletbeli aljegyző lett Nógrád vármegyében, majd 1843-ban bejegyezték a vármegye hites ügyvédei közé, 1844 januárjában pedig – szokatlanul fiatalon – táblabírói kinevezést nyert. Két évvel korábban még csak kötelességének érezte, hogy tehetségéhez képest részt vállaljon a közéletben, 1844-ben viszont már harsányan szerepelt a megyei nyilvános eseményeken, amihez „parlagi táblabíró” címét is felhasználta.²¹

A *sedriából* megyénként nemcsak egy létezhetett, hanem a helyi igények szerint olykor több is az 1848. évi XI. törvénycikk értelmében. Pest vármegyében például Pest szabad királyi városán kívül Kecskeméten és Kalocsán működött törvényszék a korszakunk legvégén.²² Előfordult, hogy a székhelye változott meg: Madách vármegyéjében, Nógrádban például 1763-ig felváltva Losonc és Szécsény, majd 1790-ig Szügy, azután Balassagyarmat volt a bíróság és a vármegye központi szerveinek székhelye.²³ A 17. században az alispán néhány táblabíróval és *jurassorral* mint rendkívüli bíróság községről községre járva is ítélezhetett, ezt nevezték cirkálásnak. (Az előzménye talán az 1527. évi 6. tc. volt, amely a gonosztevők és pártfogóik üldözéséről és megbüntetéséről rendelkezett.) A nemesek bűnvádi ügyei ugyanakkor csak a *sedrián* voltak elbírálhatók, míg a nemtelenek ügyeiben a *ius gladii*vel ténylegesen felruházott más fórumok (sz. kir. városok bíróságai, kiváltságolt oppidumok magisztrátusai, egyes úriszékek) is eljárhattak. A pallosjogú úriszékek fellett a vármegyék gyakorolták ugyan a felügyeletet, de kifejezetten nem képezték részét a megyei fórumoknak. Ez abban nyilvánult meg, hogy legalább három táblabírónak részt kellett vennie az ilyen úriszéken, amelyre egyébként egy szolgabíró és az esküdtje is hivatalos volt.²⁴ A pallosjogú uradalmak külön ügyéssel és jegyzővel is bírtak, de az elnöklést az egyik táblabíró látta el. Olykor az úriszéki ítéletek a büntető *sedria* elé kerülhettek másodfokon, bár ez inkább kivételes eljárásnak számított.²⁵

Mindazonáltal a *sedria* nem állandó jelleggel működő bíróság volt, hanem időszakos. Az 1729. évi 35. törvénycikk éppen ezért létesítette az alispáni széket és a szolgabírói széket a kisebb pertárgyértékű ügyek gyorsabb elintézése érdekében. A középkor végén rendszeren egy nap alatt kellett az ügyeket eldönteni, 1563-tól azonban már több napon keresztül is ülhetek törvényt az alispánok, kivéve a *juristitiumok*, azaz a törvényszünetek időszakait (1723. évi 29. tc.), valamint az ún. dekretális napokat, amelyek még Szent László korában lettek megállapítva. Az 1844. évi VIII. törvénycikk viszont úgy intézkedett, hogy az utóbbiak közül azon napokon, amelyek már megszűntek ünnepek lenni, a bíróságoknak működniük kellett. Mária Terézia egyik rendelete szerint (1768) elvileg annyiszor kellett *sedriát* tartani, ahányszor szükségesnek mutatkozott. A 19. század első felében Pest vármegyében például egy- és kétheti tartamú *sedriák* is előfordultak az ügyek szaporodtára tekintettel.²⁶ Az 1840. évi XXII. törvénycikk pedig egyenesen úgy rendelkezett, hogy az alis-

pánnak, mihelyt a panaszlott részéről bizonyításra irányuló csődületi folyamodvány érkezett hozzá, a törvényszéket a rendes időszakon kívül is össze kellett hívnia. A gyakorlatban egy öttagú választmány látta el az iratok folyamatos bevitelét és kiadását csődügyekben, amelyből egy tag táblabíró volt.²⁷

3. Az esküdtbíráskodás kérdései

Ha a táblabírói intézményt jogilag összegezzük, akkor tehát olyan személyeket látunk, akik valamilyen magasabb társadalmi kvalifikációnak feleltek meg, birtokos nemesek vagy korabeli nobilis értelmiségiek voltak, és a róluk felvett jegyzékekből a vármegye nemesei választották ki azokat, akik bírótársakként a törvénykezési munkában is részt vettek. Mindez kétségtelenül emlékeztet az angol esküdtszék lényegére. Feltűnt mindez Szemere Bertalannak is, aki napnyugati utazása után,²⁸ mely alatt saját szemével láthatta az angol és a francia típusú esküdtskéket,²⁹ az 1843–1844. évi országgyűlésen – a karok és rendek 146. kerületi ülésén – a bűnvádi eljárási javaslat vitájakor, 1844. január 26-án hangot is adott véleményének:

„én azt vallom, hogy, ha van alkotmány, melybe könnyű beszöni az esküdtszék intézetét, ilyen a mienk. Hisz eltérve attól, hogy bíránk eddig a megyékben csak nemesek lehettek, vajon mely országnak bírái közt van annyi hasonlatosság, mint táblabíráink testülete s az esküdtskékek, a perbefogást megrendelő közgyűlés s a vádjury, törvényszéki táblabíráink s az ítélő jury közt? S nincs-e minden megyében 100–500 független táblabíró, kik mind nemesek ugyan, de nem mondhatni róluk, hogy törvénytudók is volnának? S a független bírák száma országszerte nem megy-e föl 8–10.000-re? Ne függjön kinevezésök a főispántól, ne legyenek kötve nemességhez s törvénytudáshoz, ítéljenek sorban sors szerint és meggyőződésökhöz képest, hozassék be a visszavethetési jog, és íme e módosításokkal az esküdtszék köztünk fel van állítva, mert az alapelem, t.i. [a] szabad és független emberek ítélete, jelen van alkotmányunkban.”³⁰

Madách Imre szintén az új bírósági modellt támogatta: a Széchenyi Istvánhoz közel álló *Jelenkor* című lapban 1846-ban közzétett egyik írásában (*Válasz a nyílt levélre a centralizáció ügyében*), melynek témája a centralista–municipalista vita volt, vezéreszméjével, a polgári centralizáció gondolatával mind elméletileg, mind gyakorlatilag a legszorosabban együtt járóknak minősítette az esküdtszék intézményét, amelyet első helyen emelt ki a hatékony sajtó, a népképviselői választójog, az évenkénti országgyűlés, az aktív peticionálás és az angol mintájú „népgyűlések” követelése előtt.³¹ Az esküdtszék mellett érveit önálló beszédben is kifejtette Nógrád vármegye közgyűlése előtt 1843-ban. Ebben többek között egyenesen így fogalmazott: „a büntetőtörvénykönyvünk sine qua non-jának kívánom én az esküdtskéket említeni”. A lehetséges intézményi változatok közül ő az angliait ja-

vasolta, ugyanakkor a szóban lévő megyegyűlés többsége még csak a nemesi esküdtszék bevezetését támogatta, a rendi jogállásra tekintet nélkül – vagyis a teljes polgári jogegyenlőség elvén nyugvót – nem. Madách a bécsi és budai kormányzésekkel szembeni bizalmatlanságának is hangot adott, amikor az esküdték megvesztegethetetlenségét emelte ki érényként érveiben.³²

Az esküdtszék ügyében egyébként a változást még a „szatmári tizenkét pont” indította el, melyben 1841-ben Somogyi Antal és Darvay Ferenc társaikkal az esküdtbíráskodás bevezetését követelték, mind a vád-, mind az ítélkező esküdtszékét.³⁴ Az országos liberális ellenzék mérvadó személyiségei általában támogatták, így – a sajtószabadság céljával egybeforva – mind szélesebb értelmiségi körben hirdették ennek az intézménynek és a szabad sajtónak a civilizációteremtő erejét (pl. Kossuth Lajos, Pulszky Ferenc, Vay Dániel, Kuthy Lajos, Szalay László, valamint az *Ungarn im Jahre 1841* című, Lipcsében a Mayer und Wigand által kiadott pamflet anonim szerzője is),³⁵ de az újkonzervatívok figyelmét sem kerülte el.³⁶ Az éppen ez időben fel lendülő magyar jogi szakirodalomban a vármegyei táblabírák büntető anyagi és eljárásjogi nézeteit, reflexióit is rendre publikálták, akárcsak a közvéleményt élénken formáló *Pesti Hírlap*ban.³⁷

Mindebből érzékelhető, hogy az esküdtbíráskodás nem csupán szoros értelemben, az igazságszolgáltatás mikéntje szempontjából bírt jelentőséggel a reformkori vitákban, hanem része volt a tágabb közjogi átalakulásról formálódó államelméleti diskurzusoknak, ideértve végső soron a parlamentáris kormányzás hazai értelmezési lehetőségeit is.

E ponton talán érdekes röviden számba venni, miszerint a magyar jogrendszerben volt-e korábban példa arra, hogy az esküdtszékhez bármiben is hasonló intézmény szerepelt törvényeinkben? Réső Ensel Sándor szerint I. Lajos királyunk, miután a tűz- és vízpróbákat megszüntette, rendelkezett a bűnvádi nyomozásban tizenkét lelkiismeretes, a nép bizalmát élvező ember részvételéről, akik közül négy „királyi nemes hivatalnok” volt. Megemlíti

még, hogy II. Rákóczi Ferenc Pásztó lakosainak engedtlenségi ügyében, a gyöngyösi táborban úgy rendelkezett 1704-ben: a bírójuk tizenkét esküdttel személyesen

jelenjen meg előtte.³⁸ Ez utóbbi azonban nézetünk szerint nem a törvénykezésre, hanem a városi tanácsra történő utalás. Az ügy hátterében egyébként egy, Heves vármegye történetében valóban dokumentált, 1704 nyarán történt incidens állhatott, melyben egy bírói ítélet nyomán a fejedelem által elrendelt birtokba iktatást a pásztóiak tetteleg megakadályozták.³⁹

Mindenesetre az bizonyos például, hogy III. Andrást az 1298. évi dekrétumának 44–45. cikkelyeiben a tudományvételek tárgyában – hatalmaskodási ügyekben – úgy rendelkezett, mely szerint a bizonyítást 12 esküdt nemes (köztük 4 szolgabíró) előtt kell elvégezni, tehát valószínűleg bírói közgyűléseken.⁴⁰ Az 1351. évi 23. törvénycikk szerint a vallomások felvételét a vármegyék vagy a kerületek nemeseinek egybegyűjtésével, tudakozás útján kellett tenni a király, a nádor vagy az udvarbíró levelei szerint. Az 1500. évi 10. törvénycikk akként szólott, hogy

„a tizenhat esküdt ülönkön kívül, kiknek a törvényszéken jelen kell lenniök, válasszon a királyi

felsőség a főpap urak közül négy, és a báró urak közül is ugyanannyi jogtudóst, akik tudásukkal a többiek fölött kitűnnek, és ezeknek a nagy és egész nyolczados törvényszékeken mindnyájoknak jelen kell lenniök. A jövőre állandóan tartandó rövid törvényszékeken pedig csak tizenketten tartoznak közülök bennülni, egymásközt kölcsönösen váltakozván.”

Az 1514. évi 4–6. törvénycikkek pedig a keresztesek által okozott kárt mérették fel 12 becsületes nemes által. Az 1514. évi 33. törvénycikk a gonosztevők kifürkészését és összeírását bízta ugyanannyi választottra, az 1527. évi 6. törvénycikk pedig elrendelte: „az ország egyes vármegyéiben válasszanak a rákosi eskü alatt a megyei ispánok és szolgabírák mellé tizenkét becsületes nemes, akiknek kötelessége legyen minden tolvajt, rablót, gyújtogatót,

Nógrád vármegye címere³³

varázslónőt, gyilkost és más hasonló gonosztevőket hűségesen kinyomozni és összeírni, akiket aztán az illető vármegyei ispánoknak érdemük szerint minden kegyelem nélkül meg kell büntetniök” – itt nem lehet nem megemlíteni a legalábbis hasonlóságot az 1166. évi angliai törvénnyel, az *Assize of Clarendon*-nal.⁴¹ Az 1514. évi 38., 39. és 52. törvénycikk szintén tizenkét fős testületet nevezett meg a jobbágynyelvezés során bántalmazott nemesek elődjának s egyéb kárainak megtérítésére. Az 1548. évi 42. törvénycikk a sanyargatott jobbágnyelvezésének engedélyezési eljárásában állapított meg vármegyénként 6 vagy 12 nemes esküdtet, akik elé a földesurat meg lehetett idézni, bár ez az eljárás az alispán és a szolgabírák előtt is folyhatott.

Noha ezekben a cikkelyekben ugyan rendre megjelenik a jellemző szám, azonban nem a rendszeres törvénykezésben, hanem jobbára speciális jelleggel. Az angol mintájú középkori esküdtszékhez valószínűleg nem volt közük, de a ténytalálás – olykor esetleg a jogtalálás is – láthatóan feladatuk volt. Nem tudható, miként jártak el ténylegesen; a történelmi idősíkot és a geográfiát is figyelembe véve talán inkább a szerbiai társasbírói intézményhez, a *porotához* hasonlítottak, amely II. (Dusán) István cár 1349–1354. évi – bizánci és szerb jogot kompiláló – törvényeiből ismert, bár a témához kapcsolódó 151–154. cikkelyekben írtak értelmezése és gyakorlata máig vitatott.⁴²

4. A reformkor után

A reformkor törekvései 1848-ban értek be, már ami az áprilisi törvényeket illeti. Ezek azonban a hazai bírósági szervezeten nem sokat változtattak: a földesurak bíraskodási jogát szüntették meg – érintette ez a sommás szóbeli és mezőrendőrségi pereket, valamint az úri hatóság elé tartozó bűnpereket –, továbbá ezzel együtt a nemesek és nem nemesek közti különbségtételt, illetve létrehozták ugyan törvényszékeként az esküdtszékeket, de csak a sajtóvétségek szankcionálására,⁴³ anélkül azonban, hogy a jövő jogszolgáltatásának kereteit jól láthatóan kirajzolták volna, elmentve a népképviselő és a felelős kormányzás markáns intézményeivel – akár éppen az igazságügy terén.⁴⁴

A birodalmi neoabszolutizmus első korszaka után, 1861-ben ideiglenesen helyreállított fórumaink – bennük a vármegyei bírótárseszküdtek – így jórészt a kiegyezésig, pontosabban 1868-ig megmaradtak: „az igazságkiszolgáltatás érdekében szükségesnek találattik, miszerint a megyei törvényszékeknél, jogérvényes bírói határozat hozatalához, az illető alispán vagy helyettesének elnöklete alatt, legalább négy törvénytudó és állandó tag járuljon” (*Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* 27. §). Majd az 1868. évi *Polgári törvénykezési rendtartással* elindított igazságügyi reform a bírák kinevezését az 1869. évi IV. törvénycikkkel a király hatáskörébe utalta, miáltal a választott vagy meghívott törvényszéki táblabírák ideje mindenkorra véget ért.

ANTAL, TAMÁS

Die Sonderrichter der Komitatsgerichte. Das Vorbild für das ungarische Geschworenengericht(?)

(Zusammenfassung)

Die vorliegende Studie fasst das System der spätfudalen Kommunalgerichte in den ungarischen Komitaten zusammen, mit besonderem Augenmerk auf die Männer, die *Judices tabulae* genannt werden und außerordentliche Richter an den Komitatsgerichten oder an den vom Vizepräfekten geleiteten örtlichen Strafgerichten waren. Ihre Beteiligung an der Gerichtsbarkeit war wichtig, da sie offizielle Zeugen oder Beisitzer der Gerichte *sedria* waren. In diesem Fall handelte es sich überwiegend um

adelige Laien, aber diejenigen, die als Anwälte ihrer Zeit qualifiziert waren, konnten besondere Mandate erhalten, um als stellvertretende Richter zu fungieren selbst formelle rechtliche Schritte einleiten. Als Laien ähnelten diese Herren ein wenig den aus den westeuropäischen Staaten bekannten Geschworenen, wie auf den Sitzungen des ungarischen Feudalparlaments während der Debatte über die Strafprozessordnung von 1843 betont wurde.

ANTAL, TAMÁS

The Special Judges of the County Courts. The Model for the Hungarian Jury Court(?)

(Abstract)

The present study summarizes the system of late feudal local courts in the Hungarian counties with special regard to the men called *judices tabulae* (justices of the bench) who were extraordinary judges on the county tribunals or on the local criminal courts headed by the vice prefect. Their participation in jurisdiction was important as they were official witnesses or assessors of the court *sedria*, in this case they were mostly noble layman, but those who

were qualified to be lawyers of the age could be given special mandates to act as deputy judges and to take formal legal actions themselves. As laymen these gentlemen were a bit similar to jurors known from the Western European states as it was emphasized on the sessions of the Hungarian feudal Parliament during the debate of the Bill of Criminal Procedure of 1843.

- ¹ E tanulmány első fejezete először az alábbi helyen jelent meg: ANTAL Tamás: A vármegyei bíróságok a reformkorban, különös tekintettel a táblabírói intézményre (Madách Imréről emlékezve). In BADÓ Attila (szerk.): *Emlékkönyv Heka László egyetemi docens 65. születésnapjára*. Szeged, 2024. SZTE Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet, 9–15. p.
- ² MÁTHÉ Gábor: *Közép-Európa újkori születése. A magyar közjog elemi forrásai, 16–20. század*. (Jogtörténeti Értekezések 51.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 40–52. p.
- ³ FINKEY Ferenc: *Az 1792. évi büntetőtörvényjavaslat 150. évfordulója*. (A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. Osztályának Kiadványai. VIII. kötet, 8. füzet. Szerk. Szádeczky-Kardoss Tibor). Debrecen, 1942. Stúdium Könyvkiadó R.-T., 3. p.
- ⁴ HORVÁTH Attila (szerző és szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 2014. Nemzeti Közszerzői Egyetem, 382–383. p. (Mária Terézia 1740 és 1780 között 2340-ét, II. József tíz év alatt több mint hatezret, I. Ferenc harmincegy év alatt ötezret bocsátott ki.)
- ⁵ MEGYER-PÁLFFI Zoltán: A Kúria helyszínei és épületei háromszáz év tükrében. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYER-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *300 éves a Kúria*. Budapest, 2023. Kúria, 192. p.
- ⁶ BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A Kúria szervezete és működése (1723–1868). In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – MEGYER-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *300 éves a Kúria*. Budapest, 2023. Kúria, 20–21. p.; STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1998. Multiplex Media–Debrecen University Press, 103–104. p.
- ⁷ ERDŐDY Gábor: A rendszeres országgyűlési bizottsági munkálatok hazai és nemzetközi kontextusa. In HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez*. (Jogtörténeti Értekezések 62.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 11–28. p., különösen 11–22. p.
- ⁸ PÉTERVÁRI Máté: Az első magyar csődtörvény országgyűlési vitája és a szabályozást meghatározó alapelvek. *Glossa Iuridica*, 2021. 4. sz. 245–269. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: „Csalfa áméttatások által többeket megkárosított”. *A stellionatus a 18–19. századi magyar jogban*. (Jogtörténeti Értekezések 59.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó, 117–118. p.
- ⁹ BATÓ Szilvia: „A járásbeli tiszttség által megítélt bűnügyek”. *A szolgabírói szék büntető jellegű bírósága a Békési járásban (1843–1845)*. In HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Mezővárosaink jogélete a 18–19. században*. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 2.) Szeged, 2010. Pólay Elemér Alapítvány, 19–47. p.
- ¹⁰ RUSZOLY József: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. (Opera Iurisprudentiae 1.) Szeged, 2011. Pólay Elemér Alapítvány, 584–585. p.
- ¹¹ HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Budapest, 1899. Magyar Tudományos Akadémia, 79–82. p.
- ¹² MEZNERICS Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16–19. században*. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 1.) Budapest, 1933. Sárkány-nyomda, 7–8. p. Vö. TORDAY Lajos: *A megyei polgári peres eljárás a 16–19. században*. (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 2.) Budapest, 1933. Sárkány-nyomda.
- ¹³ FAYER 1896–1902. I. 155–156. p.
- ¹⁴ SÁFRÁNY Tímea: Tisztújítások és tisztviselői karrierutak a reformkori Csongrád vármegyében. *Századok*, 2022. 3. sz. 531–561., különösen: 533., 556. p.
- ¹⁵ Az árpádok és az Anjou-kori szolgabírákról részletesen ír BÉLI Gábor: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka, 1268–1351*. Budapest–Pécs, 2008. Dialóg-Campus.
- ¹⁶ FAYER 1896–1902. I. 155–156. p.
- ¹⁷ MEZNERICS 1933. 13–14., 19. p.; SÁFRÁNY 2022. 558. p.
- ¹⁸ A Helytartótanács igazságügyi igazgatási, rendeletalkotó tevékenységéről ír BATÓ Szilvia: Adalékok a bírósági igazgatás 1848 előtti történetéhez. *Jogtörténeti Szemle*, 2011. 2. sz. 9–18. p.
- ¹⁹ SÁFRÁNY Tímea: *A fizetési táblabíró feladatköre Klauzál Gábor hivatali pályájának első három éve alapján*. – A szerző az MNL CsML SzL IV. A. 3. a. 42/1818. levéltári iratszámra hivatkozott (Csongrád Megyei Levéltár). A 2020 áprilisában közzétett tanulmány lelőhelye a *Klauzál Gábor Társaság* honlapja [2023. július 28.] <http://klauzal.hu/cikk/861.html?PHPSESSID=ad512b-2c7547eb9d908cf62d202f0532>.
- ²⁰ FAYER 1896–1902. I. 153–156. p. Vö. uo. I. 376–378. p.
- ²¹ KERÉNYI Ferenc: *Vörösmarty – Petőfi – Madách. Tanulmányok*. Budapest, 2022. Osiris Kiadó, 220–223. p.
- ²² DOMBÓVÁRY Géza: Törvénykezés. In BOROVSKY Samu (szerk.): *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye II. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest, 1911. Országos Monográfia Társaság, 324. p.
- ²³ REISZIG Ede: Nógrád vármegye története. In BOROVSKY Samu (szerk.): *Nógrád vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest, 1911. Országos Monográfia Társaság, 477., 485. p.
- ²⁴ BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. (Kiegészítő jegyzetek: BÉLI Gábor.) Zalaegerszeg, 1996. Zala Megyei Bíróság–MJE Zala Megyei Szervezete, 98–100. p.
- ²⁵ MEZNERICS 1933. 31–32. p.
- ²⁶ Uo. 21. p.
- ²⁷ PÉTERVÁRI 2022. 261. p.
- ²⁸ CSORBA Csaba: Szemere Bertalan nyugat-európai utazása (1836–1838). I. kötet. In RUSZOLY József (szerk.): *Szemere Bertalan és kora*. Miskolc, 1991. Szemere Bertalan Alapítvány, 49–70. p.
- ²⁹ SZEMERE Bertalan: *Utazás külföldön*. Budapest, 1983. Helikon Kiadó, 160–161. p.
- ³⁰ FAYER 1896–1902. IV. 51. p.
- ³¹ BOTH Ödön: Küzdelem az esküdtbíráskodás bevezetéséért Magyarországon a reformkorban és az 1848. április 29-i esküdtzéki rendelet. In BOTH Ödön: *Reform és forradalom. Egybegyűjtött írások Magyarország alkotmány- és jogtörténetéből 1790–1849*. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 26.) Antal Tamás közreműködésével közreadja Ruszoly József. Szeged, 2009. Pólay Elemér Alapítvány, 93–94. p.
- ³² DIÓSZEGI SZABÓ Pál: „Nem bírok kiszámított ékesszólással...” – Az 1843–44. évi esküdtzéki vita és Madách Imre beszéde az esküdtzékek mellett. In MÁTÉ Zsuzsanna – VARGA Emőke (szerk.): *XXIV. Madách Szimpózium*. Szeged–Balassagyarmat, 2017. Madách Irodalmi Társaság, 27–86. p.; DIÓSZEGI SZABÓ Pál: Szinopszis Madách Imre 1843–44. évi jogi reformprogramjáról. In BENE Zoltán (szerk.): *XXX. Madách Szimpózium*. Szeged–Balassagyarmat, 2023. Madách Irodalmi Társaság, 139–168., különösen 146–149. p.
- ³³ Kép forrása: Cserna Károly grafikája [részlet]. In *Oszták–Magyar Monarchia írásban és képekben*. Magyarország VI. kötete: Felső-Magyarország (II. rész). Budapest, 1900. Magyar Királyi Államnyomda, 111. p.
- ³⁴ RÁCZ István: *Az 1841. évi szatmári 12 pont*. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominata. Tomus II.) Debrecen, 1955. KLTE, 122–123. p.
- ³⁵ TARNAI János: A sajtótörvény keletkezésének története. *Jogtudományi Közlemény*, 1912. (május 31.) 22. sz. 187–193., különösen 188. p.; BATÓ Szilvia: *A „büntetési rendszer” átalakításának megjelenése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841–1844)*. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 29.) Szeged, 2010. Pólay Elemér Alapítvány, 31., 53. p.
- ³⁶ BATÓ Szilvia: Megjegyzések a magyar büntetőjogi kodifikáció 1848 előtti történetéhez. *Jogelméleti Szemle*, 2007. 1. sz. 1–33., különösen 13–14. p. <https://ojs.elte.hu/jesz/issue/view/552/394>.
- ³⁷ BATÓ Szilvia: Közvélemény és büntetőjog a reformkori Magyarországon. *Aetas*, 2001. 3–4. sz. 182–216., különösen 207. p.; BALOGH

Elemér: Progresszív elemek az 1830. évi büntetőjogi operátumban. In HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok. Adalékok az operátumok történetéhez.* (Jogtörténeti Értekezések 62.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó, 124–141., különösen 138–141. p.

³⁸ RÉSŐ ENSEL Sándor: *Az esküdszék Magyarországon.* Pest, 1867. Heckenast, 104–105. p.

³⁹ SZEDERKÉNYI Nándor: *Heves vármegye története IV. Egervára viszszevételétől, 1687-től 1867-ig.* Eger, 1893. Kiadja Heves vármegye közönsége. 141–142. p. Vö. MEZEY Barna: A Rákóczi-szabadságharc fejedelmi rendeleteinek típusai. In BENEDEK Ferenc – SZITA János (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VI.* Budapest, 1986. Tankönyvkiadó, 241–251. p.

⁴⁰ BÉLI Gábor: *Bírói közgyűlések Magyarországon 1273 és 1301 között.* In MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére.* Budapest, 2006. Gondolat Kiadó, 97–116., különösen 107–108. p.

⁴¹ ANTAL Tamás: Az angol vádesküdszék eredete és a Clarendoni Törvénykönyv (1166). *Jogtörténeti Szemle*, 2023. 1. sz. 53–58. p. DOI: <https://doi.org/10.55051/JTSZ2023-1p53>.

⁴² ŠARKIĆ, Srđan: Constitutional Norms in Serbian Medieval Law. In BALOGH, Elemér (ed.): *Golden Bulls and Chartas: European Medieval Documents of Liberties.* Budapest–Miskolc, 2023. Ferenc Mádl Institute of Comparative Law–CEA Publishing, 209–221., specially 218–219. p.; DOI: https://doi.org/10.47079/2023.eb.gbac.1_11. HEKA László: *A szláv népek joga.* Szeged, 2006. Pólay Elemér Alapítvány, 58–59., 164–167., 186–187. p.

⁴³ BOTH 2009. 106–118. p.

⁴⁴ ANTAL Tamás: Az igazságügyi osztály létrejötte a felelős magyar minisztérium szervezésekor (1848/49, 1867). *Diké. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport folyóirata*, 2022. 2. sz. 3–11. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/Dike.2022.06.02.01>.

Bató Szilvia*

„Az illy kihágásért pörbe fogott személy”

A *Pesti Hírlap* (1841–1844) nógrádi büntetőjogi hírei

1. Bevezetés

Az idézet Dessewffy Ottó nógrádi levelező 1841. november 28-án Balassagyarmatról küldött, a választási kicsapongások elleni intézkedéscsomag közgyűlési tárgyalásáról szóló beszámolójában fordult elő.¹ A tudósítás jól jellemzi a *Pesti Hírlap* első korszakát, egyrészt a vidéki hírek kiemelt szerepét, másrészt a politikai események büntetőjogivá válását, illetve egyes büntetőjogi problémakörök átpolitizálódását. A tanulmány a *Pesti Hírlap* teljes Kossuth Lajos által szerkesztett anyagát (365 szám) felhasználva, a vidéki rovatok hírányaga, az országgyűlési tudósítások és a hirdetési rovat alapján mutatja be a Nógrád vármegyéről a sajtóban kialakult kép egy kis részét. Az elemzésben a hír az alapegység, amely egy témáról, egy helyről, egy rovatban megjelent információ, így a vármegyei közgyűlési beszámoló annyi hírnek számít, ahány témát érintett. Büntetőjogi hírként kerül bemutatásra minden olyan szöveg, amely kapcsolatban volt az egykorú büntetőjogi gondolkodással, így az anyagi joggal, az eljárással és a büntetés-végrehajtással. A kutatás valamennyi szám teljes átolvasására épült, nem a digitalizált hírlapi állomány keresőkifejezésekkel történő átfésülésére. A tanulmány fókuszsa nem sajtótörténeti, hanem büntetőjog-történeti, így nem tér ki az összes nógrádi hírre.

2. A *Pesti Hírlap* általában – szerzők, rovatok, stílusok és témák 1841–1844 között

A reformkori Magyarországon megkülönböztethetünk ún. rendi nyilvánossági fórumokat és polgári eszközöket. Az előbbi csoportba az országgyűlés és a vármegyei közgyűlés, az utóbbiba a politikai sajtó és a későbbi pártok alapját képező egyesületek sorolhatók. A politikai sajtó Magyarországon történő megjelenése szinte egy csapásra következett be, a sajtótörténet a *Pesti Hírlap* 1841. január 2-i első számával köti össze. A „hirtelen” feltűnés egy hosszabb fejlődés eredménye volt, amely tulajdonképpen a

18. század utolsó harmadában kezdődött. Ekkorra következett be a polgári nyilvánosság intézményesülése, a politikai közvélemény ilyen módon jutott kifejezésre.²

Kossuth Lajos 1841-től 1844 júniusáig szerkesztette a lapot, de minden állandó és időszakos rovatnak megvolt a felelőse. A levelezőhálózat egyértelműen a korábbi törvényhatósági tudósítói bázisra épült, sokan tűntek fel itt is az egykori lelkes megyei levelezők közül. Természetesen a tudósítók cserélődtek, változtak, mások vették át a helyüket, néha Kossuth „versenyeztette” is a levelezőket, ezekről néha szerkesztői megjegyzésekből szerzett tudomást az olvasóközönség.

A *Pesti Hírlap* alapvetően öt részből állt: a *Vezércikket* követően a *Fővárosi újdonságok*, ezután a vidéki hírek rovatai (*Megyei dolgok*, *Vidéki levéltárca*, *Királyi városok köréből*), a *Külföldi napló* és az *Értekező* került sorra. A rovatok semmiképpen sem tekinthetők „egyenrangúnak”. Nem lehet még kijelenteni, hogy a rovatok eltérő tematikával, funkcióval, stílussal, eszközökkel és talán olvasóközönséggel rendelkeztek, de egyfajta elkülönülés megfigyelhető. Ugyanarról a témáról (pl. büntetések) minden rovatban mást és máshogyan jelenített meg a szerkesztőség, feltehetően így jutottak el az információk a közönség minden tagjához.³

A Kossuth Lajos által meghonosított vezércikk elvileg minden olvasóhoz szólt, egyfajta programadója volt az adott lapszámnak. Fontos vagy fontosnak látszó társadalmi és politikai kérdésekkel foglalkozott komoly, de lelkesítő hangon. A vezércikk kijelölte a problémát, rámutatott a visszasságokra, felmutatta az egyedül üdvöztetőnek tűnő megoldást, esetleg alternatív lehetőségeket kínált, majd a többit az egyéb rovatokra hagyta.⁴

A kezdetben Frankenburg Adolf által vezetett fővárosi rovat lényegesen könnyedebb és humorosabb hangot ütött meg, a komoly témákkal szemben inkább a nagyvárosi újságrást jelenítette meg, szenzációkat és érdekességeket is gyakran közölt. Nemcsak az „ikervárosokban” élőknek szólt, hanem a nagyvárosi életforma iránt érdeklődő vidéki olvasóknak is informatív lehetett. Az itt megjelent büntetőjogi hírek többsége klasszikus bűnügyi tudósítás, a *Fővárosi újdonságok* kiemelt egy-két botrányos esetet, de emellett a civil társadalom kezdeményezéseiről is beszámolt.⁵

A megyei és városi rovatok az olvasóközönség többségéről és többségének szóltak. Egységes stílusról nem lehet ennek kapcsán beszélni, hiszen találkozhatunk itt világos és pontos fogalmazást alkalmazó, nagy szakmai ismeretekkel rendelkező levelezővel csakúgy, mint lelkes, de kevésbé kiforrott szerzővel. A megyei, városi és törvényhatósági levelezést Lángh Ignác ügyvéd intézte, de a levelezők számára az instrukciókat – témákat – Kossuth adta meg, szabályosan megrendelte a cikkeket.

A megyei rovat elsősorban adatbázisul szolgált a helyzet pontosabb megismeréséhez, hogy legalább a kiinduló helyzetet tisztán lássák a reformok kezdeményezői. Emellett sikeres és kevésbé gyümölcsöző helyi megoldásokat mutattak be. Büntetőjog-történeti szempontból ennek a rovatnak kettős szerepe van: egyrészt megmutatja a vármegyei igazságszolgáltatás „valós képét”. Ez azért lényeg-

* Bató Szilvia PhD, intézménytől független kutató, ORCID: 0009-0003-3227-6079

ges, mert a joghistória számára nem ismertek a részletek, csak néhány általánosított megállapítás szerepel a szakirodalomban. Másrészt vélhetően pontosan ezek az információk indukálták a jogászai gondolkodás és a bírói jogalkalmazás egységesítését. A megyei hírekkel „kinyílt a világ”, egy szorgalmas olvasó nemcsak saját megyéjének eseményeit és a határos törvényhatóságok jelentősebb történéseit ismerte, hanem az ország másik végéből is kapott információkat.

A vidéki tudósítások legnagyobb hatású rovata a *Megeyei napló*, az első néhány szám után *Megeyei dolgok*, majd 1844-ben egy szám erejéig *Megeyei és kerületek* címen futó rész volt. Itt láttak napvilágot Kosáry Domokos meghatározása szerint a hosszabb levelek, amelyek a vármegyék belső politikai életéről számoltak be. Saját tudósítótól származó, eredeti írárok voltak, nem más lapokból átvett hírek. Kossuth azonban tudatosan átszerkesztette a beérkezett anyagokat, így egységesítette a rovatot.

Ennek a kissé terjedelmes rovatnak a kiegészítésére jött létre a *Rövid közlések*, ahol a lapzártá után érkezett, vagy terjedelmi korlátok miatt nem közölhető levelet „előlegezte meg” a szerkesztő.

A *Vidéki levéltárca* a *Megeyei dolgok*at követte, Kosáry szerint itt a rövidebb terjedelmű levelek kaptak helyet, inkább egy alkalmi vidéki rovatnak lehet tekinteni, mintsem állandónak, mert nem minden számban jelent meg. A diéta kezdete után a nem törvényhozási kérdéseket érintő vidéki tudósítások drasztikus csökkenésével 1843 nyarán végleg megszűnt.⁶

A *Pesti Hírlap* elsősorban és kifejezetten belpolitikai lap volt, de minden számban közöltek külföldi híreket Stuller Ferenc és Gyurmán Adolf válogatásában. A döntő módon nyugati lapokból átvett és átfogalmazott hírek közül a hazai viszonyok közt jelentőséggel bírótat részesítették előnyben. Büntetőtani kérdésekben ez volt az egyetlen rovat, amely a modernizáció útjait és a feladatokat meg tudta mutatni, az egyes külföldi hírek, a német kodifikációs viták, az angol börtönökről szóló leírások és a francia büntetőjog néha furcsa megoldásai mind-mind követendő vagy elvetendő példát mutattak a magyar reformtörekvésekhez. A *Külföldi napló* vegyes olvasóközönségnek szólt, hiszen a „kis színesek” után komoly elemzések következtek.⁷

Az *Értekező* volt a lap legnehezebben befogadható része, az itt megjelent közlemények egy része kifejezetten tudományos teljesítménynek tekinthető. A többi rovatban napvilágot látott adathalmazt „rendezte”, magya-

rázatokkal szolgált a már összegyűjtött információk alkalmazásához, vagy irányt mutatott az alaposabb tanulmányozáshoz.⁸

Az 1843. május 14-én megnyílt diéta majdnem teljesen átforgalmazta a lapot, a megyei hírek szinte kiszorultak, helyüket a rendek országos tanácskozásairól szóló beszámolók vették át. Kossuth a korábbi kéziratos lapjaitól az országgyűlési tudósítások elkészítésének kidolgozott menetét és formáját is átörököltette. Az országgyűlés rovata nagy olvasóközönségek szólt, hiszen olyan információkhoz juthattak hozzá, amelyet más forrásból nem, vagy csak nagyon nehezen szerezhettek volna meg. A rovat azonban nem napló funkciót töltött be, a szerkesztő mellett a cenzúra is formálta a szövegét.⁹

3. Büntetőjogi hírek a Pesti Hírlapban

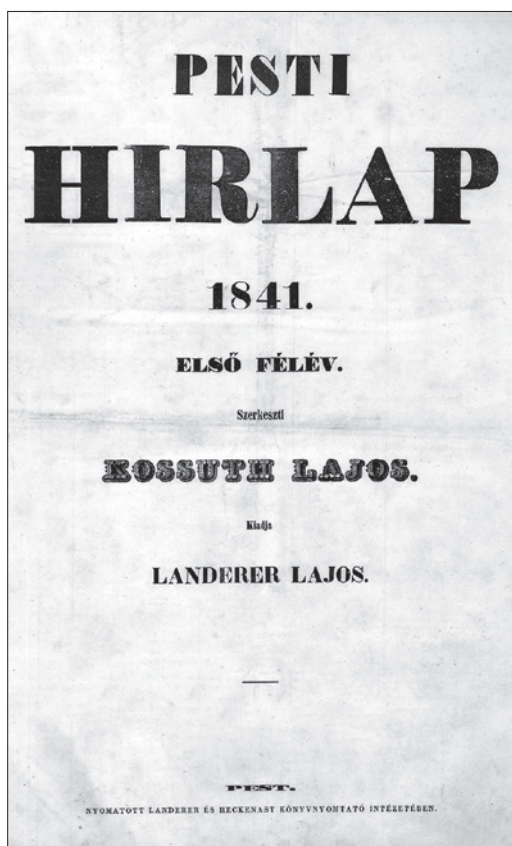
A büntetőjoggal kapcsolatos hírek előfordulását és gyakoriságát vizsgálva meg kell állapítani, hogy minden számban valamilyen formában megjelentek. A politikai eseményeknek megfelelően vannak

csomópontok, amikor egy-egy rovatban sűrűsödnek a büntetőjogi információk. A *Megeyei dolgok* között a vármegyeyi közgyűlések és a követutasítások kidolgozásának időszakában, az országgyűlési rovatban pedig az 1843-as javaslat tárgyalásának idején fordultak elő nagyobb számban.

Tematikusan öt csoportba sorolhatók, a kodifikáció, a büntetések, az egyes bűnügyek, a börtönügy és a választási kicsapongások a meghatározó témák. Amennyire lehetett, Kossuth megpróbálta a kodifikációs folyamatot követni, de a cenzúra akadályozta, az országos választmány üléseiről minden híradást kiszűrték. A javaslatcsomag így készen került a sajtónyilvánosságba, és csak az 1843-as országgyűlés kezdetével kapott nagyobb hangsúlyt.¹⁰

A *Pesti Hírlap* büntetőjog hírein belül a büntetéseket érintő közlemények a legjobban feldolgozottak. A lap hosszú ideig tartózkodó álláspontot foglalt el, a szerkesztő pedig egyszer sem tár-

gyalta kifejezetten a halálbüntetés kérdéskörét, és utalásai is semlegesek voltak. A későbbi büntetési katalógus modernizálásának legfontosabb eleme volt a testi büntetések megszüntetése, az 1843. évi javaslat legnagyobb és leginkább életszerű vívmánya volt ennek a kiiktatása. A *Pesti Hírlap* szabályos kampányt folytatott a testi büntetések eltörlése mellett, de nem koronázta teljes siker a törekvéseiket. A szabadságvesztés Kossuth lapjában igen széles

A Pesti Hírlap első félévi kötetének címlapja

teret kapott, de a büntetéstan szempontról értékelhető információk igen szűk körűek. A pénzbüntetés Magyarországon a *Pesti Hírlap* cikkei alapján nem tartozott a büntetések közé. A becsületbüntetések közül a megszégyenítők ellen a lap kifejezetten aktív kampányt folytatott.¹¹

Részben a politikai vita kezdeményezésének eszközeként, részben a bulvárijságírás felé tett kitérőnek lehet tekinteni a bűnügyi esetekről szóló beszámolókat. A sajtó ellenőrző szerepének megjelenéseként is értékelhetők a kirívó visszaélésekről szóló tudósítások, amelyek tipikusan az ellenzéki álláspont kifejtésére nyújtottak lehetőséget. Ebbe a csoportba sorolhatók azonban még az „érdekes” esetek és a furcsa hírek is.¹²

A börtönügy területén – az első évfolyam elemzése alapján – nemcsak az egyszerű állapotfelmérés történt meg, hanem a kodifikációhoz kapcsolódva a rendszerekről folytatott vita is nagy teret kapott. A legizgalmasabb azonban a rengeteg helyi kezdeményezés – a börtönépítési láz –, amelynek számos esetben nem sok realitása volt.¹³

A tisztújítási kicsapongások eseményeiről szóló beszámolók mellett a megoldási lehetőségek is felvetődtek, majdnem minden vármegye megkísérelt intézkedéseket hozni, legalábbis kiküldött egy bizottmányt javaslatok kidolgozására.¹⁴

4. Nógrádi büntetőjogi hírek

4.1. Előfordulás, gyakoriság

Nógrád vármegyére vonatkozó hírek tipikusan – de nem kizárólagosan – a vidéki rovatokban jelentek meg, a *Megyei dolgok*ban²⁴,¹⁵ a *Rövid közlések*ben¹⁶ büntetőjogi hír látott napvilágot, a *Vidéki levéltárca* rovatban nem szerepelt ilyen.

Az *Országgyűlési tudósítások*ban a vármegye köveinek felszólalása érdemel figyelmet, azonban terjedelmi és szerkesztési okokból nem minden büntetőjog-történeti szempontból lényeges információ jelent meg. Így csak az országgyűlési naplóból ismert Kubinyi Ferenc nógrádi követ fontos dogmatikai és jogpolitikai állásfoglalása az elévüléssel kapcsolatban, a gyilkosságnál a kizárását javasolta, mert ilyen esetben a kárpótlás kizárt.¹⁷ Ezzel szemben bekerült Kossuth lapjába a testfenyítő büntetések kapcsán kialakult legnagyobb vita, amely nem is az anyagi jogi, hanem a börtönügyi javaslat tárgyalása során robbant ki. Az alapprobléma – a legerősebb hallgató rendszer elleni érv – megfogalmazására Kubinyi augusztus 28-án a kerületi ülésen elhangzott beszédében került sor: „a hallgatás, korbács nélkül kivihetetlen.”¹⁸

A hirdetések között is találunk büntetőjogi vonatkozásúakat, a Nógrád vármegyei közgyűlés felhívását.¹⁹

Összességében nem sok büntetőjogi hír jelent meg a vármegyéből, emellett relatíve későn, a 70. számban (1841. szeptember 1.) látott napvilágot az első ilyen tudósítás.

4.2. Tudósítók

Az anonim vagy áljeles szerzők azonosítása a sajtótörténet legösszetettebb feladatai közé tartozik, amely számos módszert alkalmaz. A szerző később sajátjaként ismerhetett el egy cikket, ilyen, ha felvette kötetbe, vagy egyértelműen nyilatkozott a szerzőségről. Ebben az esetben biztosan az adott személytől származik az írás. Amennyiben ilyen nem történt, akkor kell az azonosítási módszereket igénybe venni. Az aláírási szokások vizsgálata mellett tartalmi és szó szerinti egyezéseket kell keresni, valamint stilisztikai, dialektikai és morfológiai vizsgálatot kell végezni. Az ilyen módon személyhez kapcsolt cikkeket azonban csak feltételelesen lehet az adott szerzőnek tulajdonítani. A centralista *Pesti Hírlap* írásainak nagy része – a későbbi kutató munkáját igencsak megnehezítve – legfeljebb jelekkel ellátva került az olvasók elé, ez tudatos szerkesztési koncepció volt, így mutatott egységes irányt és arculatot a lap.²⁰ Kossuth időszaka alatt a névaláírás még nem kopott ki, az áljeles szövegek jelentős része is azonosítható, de a jelek személyez kötésénél óvatosan kell eljárni. A szerzők egyrészt váltogathatták a jeleket, másrészt ugyanazt a jelet többen is használhatták.

A korai, gyakran változó – általában teljes névaláírást használó – nógrádi tudósítók Praznovszky Mihály kutatásai alapján: Balogh László, Frideczky Lajos, Török Sándor, Dessewffy Ottó, Halászy József. Megállapítása szerint az első állandó tudósító Szontagh Pál volt, aki az 1842. december 8-án megjelent számban debütált. A *Pesti Hírlap* – egyetlen – 1842. évi levelezési könyve alapján már augusztus 29-én is érkezett írása a szerkesztőségbe, de az nem került nyomdába.²¹

A *Megyei dolgok* rovatban megjelent 24 büntetőjogi hír 16 tudósítást fed le, amelyből Frideczky Lajos három,²² Török Sándor,²³ Dessewffy Ottó,²⁴ a –H.– jelű²⁵ és az O jelű²⁶ szerző egy-egy szöveget tett közzé. A pontkör grafikus jegy mögé rejtőzött levelező 5 büntetőjogi hírt tartalmazó tudósítást jegyzett, ehhez jött még az, amelynél a jel nem szerepel, de a *Nógrádból (folytatás)* címadás és a tartalom összekapcsolja a 347. számban közölt közgyűlési tudósítással. A szerzőt Kossuth egy szerkesztői jegyzetben kérte meg a további munkára.²⁷ Egy esetben a pontkör jelzés SZ. P. aláírással társult (1843. december 24.),²⁸ egyszer pedig Δ áljellel együtt jelent meg közgyűlési tudósítás (1843. szeptember 24.).²⁹ A delta jel mögé rejtőző tudósító 1843. június 8-án önállóan is beszámolt a nógrádi eseményekről.³⁰

A pontkör áljelet használó szerzőt Praznovszky logikus érveléssel azonosítja Szontagh Pál szécsényi alszolgabíróval. A levelezési könyv szerint 1842. december 1-jén érkezett be a közgyűlési tudósítása, a bejegyzést Kossuth pirossal áthúzta, jelezve a cikk megjelenését. Mivel a szerkesztő új tudósítóként üdvözölte a pontkör aláírást választó levelezőt, így az 1842. december 8-án megjelent nógrádi beszámoló szerzője nagy valószínűséggel Szontagh. Az SZ. P. monogram feltűnése a 311. számban is ezt támasztja alá, valamint a feladás helyeként megjelölt Szécsény is 1844. márciusában, sőt a családi hagyomány is ezt örözte meg. Összesen 18 esetben szerepel a pontkör a nógrádi tudósításoknál, az utolsó 1844. május 16-án (352. szám) jelent meg.³¹

A Δ jel alatt egy önálló és egy Szontaghgal „közös” tudósítást közlétező szerzőt az irodalomtörténeti kutatás a centralista időszakban Timon álnév alatt publikáló Madách Imrével azonosítja. Madách 1844 júliusától kezdődő és 1846. január 11-én záruló *Pesti Hírlaphoz* kapcsolódó újságírói tevékenysége lényegesen jobban ismert, mint a Kossuth-féle laphoz fűződő viszonya. Az új szerkesztőtől, Szalay Lászlótól 1844 júniusában érkezett felkérés körülményei szerencsés módon levelezésből (Madách Lónyai Menyhértnek, Madách Szalaynak) ismertek, Szontagh szerepe is tisztázott. A centralisták mérsékeltbb szerepvállalása okozta a munkakapcsolat végét, erről szerkesztőségi közlemény jelent meg. A kiforrott stílussal és határozott állásponttal rendelkező Timon nemcsak nógrádi tudósításokat küldött az erősen visszaszorult jelentőségű vidéki rovatnak, hanem a Védegyelet kapcsán két vitacikket is írt.³²

Madách az 1841–1844 közötti *Pesti Hírlappal* való kapcsolatának gyökerei az egyetemi években (1837–1840) kelesendők.³³ Ebben az időszakban vált olvasójává és előfizetőjévé az *Athenaeumnak*, amely az államelméleti tudásának egyik forrásává vált.³⁴ Lónyay Menyhérthez – évfolyamtársához – fűződő barátsága és az olvasnivalók (könyvek és folyóiratok) cserélgetése hozzájárult a szemléletének formálódásához.³⁵ A *Pesti Hírlapot* Madách a kezdetektől olvasta, Lónyaynak és Szontaghnak írott levélben is felbukkant egy-egy utalás.³⁶ Szontaghgal feltehetően már patvaristaként ismerkedett meg, ennek pontos időpontja nem ismert, de az 1843-as levélváltásuk már szoros viszonyról árulkodik, 1847-ig ez a leginkább meghatározó Madách számára.³⁷ Annak ellenére, hogy Szontaghot és Madáchot a centralisták holdudvarához szokták sorolni, az általuk vallott nézetek – talán mert vármegyei hivatalt viseltek – nem mindenben egyeztek meg a centralista eszmékkel. Szontagh a *Pesti Hírlap* centralisták kezébe kerülésével megszakította a lappal a kapcsolatot is, „Kossuth híve” maradt.³⁸ Madách közelebb állt a megyerendszert megszüntetni kívánókhöz, de inkább csak azt a lehetőséget ragadta meg, amely a szerkesztő- és profilváltás kínált.³⁹

A közigazgatási szakmai gyakorlatát Madách Sréter János alispán mellett töltötte, itt ismerkedett meg a vármegye valódi helyzetével és az igazgatás alapjaival.⁴⁰ Tiszteletbeli aljegyzőként 1842-től tevékenykedett, de betegsége miatt 1843 augusztusában lemondott.⁴¹ Az 1842. december 19-én teljesített ügyvédi vizsga után 1843 elején beiktatták a Nógrád vármegyei ügyvédek közé.⁴² Egy évvel később táblabíróvá nevezték ki, majd polgári és büntető *sedriára* is beosztották.⁴³ Huszár Károly nógrádi országgyűlési követ meghívására valamikor 1843 kora őszén ellátogatott Madách és Szontagh Pozsonyba, de az időpontot nem lehet pontosabban meghatározni, a történésekről pedig nem áll rendelkezésre semmilyen információ.⁴⁴ A hagyatékban külön csoportosítva beszédek és beszédtrödékek maradtak fenn, amelyekről megoszlanak a vélemények. A kutatók egy része késpénznek veszi, hogy ezek a keltezetlen szövegek a halálbüntetésről és az esküdtzékekről a közgyűlésen elhangoztak, sőt a pontos datálásukra is kísérlet tesznek.⁴⁵ A Nógrád vármegyei levéltári iratok az eddigi kutatások alapján nem teszik lehetővé annak alátámasztását, hogy a beszédeket Madách a közgyűlésen valóban el-

mondta, ugyanis a közgyűlési jegyzőkönyv nem tartalmazza a felszólalásokat.⁴⁶ Elképzelhető, hogy Madách azonos a 347. számban megjelent tudósításban említett „az orsz. gy. tárgyakkal foglalkozó kiküldöttségben [...] M– I– tb.” fordulattal jelölt táblabíróval,⁴⁷ így a beszédek akár ott is elhangozhattak. A másik lehetőség, hogy a kor szokásainak megfelelően fiktív beszédek stílusgyakorlatként készültek. A kutatás még nem terjedt ki arra, hogy a törvényszéki iratanyag alapján rekonstruálják Madách bírói tevékenységét.

A 19. század első felében szokásos módon a fiatal Madách is kísérletezett kéziratos lap készítésével, így testvérével *Literaturiai Kevercs* címen állítottak össze ilyet.⁴⁸ Egyetemistaként Lónyayval „adtak ki” *Mixtura* címen ismeretlen tartalmú kéziratos lapot.⁴⁹ A telekdíj kapcsán Madách 1844 áprilisában a *Társalkodóban* tett közze cikket, amelyre Kossuth válaszolt a *Pesti Hírlapban*, a vita két-két cikket eredményezett.⁵⁰

A *Pesti Hírlap* 1842. évi leveleskönyve nemcsak Szontagh tudósítóként történő azonosításához tartalmazott adatokat, hanem Madách újságírói próbálkozásának három kudarcát is megörökítette. A két márciusi le nem közölt cikk a *Világ* nógrádi tudósításaival szállt volna vitába, a harmadik Sréter János nekrológja lett volna.⁵¹ A következő év tavaszán megjelent azonban egy önálló tudósítása Δ jel alatt (254. szám), amelyet Praznovszky a delta és pontkör áljelű beszámoló segítségével azonosított (285. szám). Szontagh és Madách szoros kapcsolatából és a jelekről szóló szövegtrödékből kiindulva úgy foglalt állást, hogy közösen írták a cikket. Összehasonlítva a két beszámolót Madách későbbi cikkeivel, stilisztikai és tematikus egyezéseket is ki lehetett mutatni.⁵² Az irodalomban azonban elterjedt egy ettől eltérő szöveg-hagyomány, amely szerint Szontagh áljelét használva jutott Madách publikációs lehetőséghez.⁵³ A kettős szerzői jelölésű cikket azonban nem közösen írhatták, hanem sokkal valószínűbb, hogy a két beküldött tudósítás szövegét Kossuth szerkesztette át, és ez a két áj jel csak forrásmegjelölés volt.

4.3. Miről szólnak a hírek?

A *Pesti Hírlap* szerkesztési elvei és a vármegyei közélet történéseinek megszokott rendje (évnegyedes közgyűlés, előtte vagy utána törvényszék) miatt a tudósítások ciklikusan érkeznek. Nógrád vármegye esetén a 25 hírből – Kossuth elvárásainak megfelelően – 19 közgyűlési beszámoló, így az ott felmerült témákat mutatják be.⁵⁴

A nógrádi tudósítások két jól körülhatárolható csoportot alkotnak, egyrészt az országgyűléssel és az országos választmány által készített büntetőjogi javaslatok tárgyalásával kapcsolatos hírcsoport azonosítható, másrészt a vármegye saját belső működésével kapcsolatos információk jelentek meg.

4.3.1. Büntetőjogi kodifikáció – országos témák

Az országgyűlési felkészülés híreivel kezdődtek az országos témák, az 1842. november 28. napján Balassagyarmaton tartott közgyűlésen került szóba, hogy az országos

tárgyakra kiküldött választmány csak a törvénykezési tárgyakban adta be a munkálatait. A hitellel és a kapcsolódó tárgyakkal, valamint a királyi városokkal kapcsolatos álláspont kidolgozására ezért azonnal összehívták, és mindennapi délutáni ülésezésre kötelezték a bizottságot.⁵⁵ A közelgő országgyűlésre tekintettel került sor a következő közgyűlés kitűzésére, 1843. január 12-én.⁵⁶ A vármegye „közönsége” levonta a következtetést a szólásszabadsági sérelem önálló tárgyalásának sikertelenségéből, így már 1843 áprilisában javaslatot tettek a diéta tárgysorozatára. A szólásszabadság kérdését – a szoros összefüggés miatt – a büntetőjogi javaslattal egyszerre kívánták tárgyalni.⁵⁷ Az 1843. május 26-án – az országgyűlés megnyíltá után közel két héttel később – tartott követutasításról döntő közgyűlésen reagáltak a büntetőjogi javaslatok késői véglegesítésére. A városok rendezését hamarabb javasolták tárgyalni, hogy a büntetőjogi csomagot meg lehessen vitatni a vármegyékben.⁵⁸

Az országos választmány munkálatainak megtárgyalására az 1843. augusztus 31-én tartott közgyűlésen került sor. Ennek eredményét a szeptember 3-án megjelent *Pesti Hírlap* a *Rövid közlések* rovatban megelőlegezte, a két tudósításból összeszerkesztett részletes beszámoló szeptember 24-én került az olvasók elé. A Szontagh Pálként és Madách Imreként azonosított tudósítók kimerítően számoltak be az eseményekről. Itt került elő Pulszky Ferenc 272. számában közölt vezércikkéből származó „történeti iskola” kifejezés, amit arra a táblabíróra alkalmaztak, aki kijelentette, hogy „jog csupán az, mit az álladalom történeti kifejlésének nyomán jognak lenni határoz”, és a halálbüntetés fenntartására szavazott.⁵⁹ Az októberi rendkívüli közgyűlésről küldött tudósításában Szontagh Turóc vármegye javaslatának elvetéséről adott hírt, ugyanis az apró törvényhatóság a királyhoz kívánt fordulni az „alkotmány-döntő büntetőtörvénykönyv jóvá nem hagyása” iránt.⁶⁰

Nógrád vármegye egyetlen alapvető kérdéstől eltekintve elfogadta a reformellenzék álláspontját a büntetőjogi javaslatok kapcsán, egyedül a halálbüntetés kérdésében kívánta a javaslat módosítását. Itt jelentkezett az a probléma, hogy a büntetőjogi javaslatok tárgyalását az országgyűlés hamarabb kezdte, mint ahogy a követutasítások megérkeztek, így a halálbüntetés kérdésében a nógrádi követek a kerületi ülésen az eltörlés mellett álltak ki, a megyegyűlés viszont később a fenntartása mellett foglalt állást. A botbüntetés eltörlését lelkesen – és ironikusan – ünnepelték a beszámoló szerzői, nem volt kérdés, hogy a büntetési katalógusból történő kiiktatása mellett állt ki a nógrádi nemesség többsége. A börtönrendszerek közül a választmány javaslatának elfogadása mellett döntöttek, a magányrendszert tartották megfelelőbbnek. A tudósítás nagyon szakszerűen említette a két nagy rendszer névadó intézményeit is. A vármegye követeinek a börtönrendszer költségeinek viselése kapcsán a minden honi polgárt terhelő változatot kellett képviselnie. Az eljárási javaslat országos választmány által kidolgozott változatát elvetették a nógrádi rendek, egyértelműen a Deák Ferenc által jegyzett esküdszéki különvélemény mellett foglaltak állást.⁶¹ Az 1844. januári közgyűlés elutasította Temes vármegye feltételes javaslatát, hogy csak akkor járul hozzá a kerületi börtön költségeihez, ha ott kerül felállításra.⁶²

4.3.2. Helyi témák – bepillantás egy vármegye mindennapjaiba

A helyi ügyek közé tartozott a kormányzati döntések kommentár nélküli tudomásulvétele is, így a Helytartótanács körrendelete a szatmári pontok megsemmisítéséről és a statútumalkotás határainak kijelöléséről.⁶³

A tisztújításokról szóló szabványos beszámolók közé illett a rabdolgoztató intézet pénztárnokának (Gerba István) megválasztásáról szóló hír.⁶⁴

A korszak slágertémája és a helyi aktivitás legfontosabb terepe a tisztújítások és követválasztások alkalmával mindenhol tapasztalható itatások és rendbontások kezelése. A nógrádi rendek okulva az 1839-es követválasztás – Kubiinyi Ferenc megbuktatása – tapasztalataiból, a tisztújítási kicsapongások meggátlását célzó intézkedések kidolgozására választmányt küldtek ki 1841-ben. A novemberi közgyűlés tárgyalta is a három pontból álló javaslatot, amelyet részben elfogadtak, de nem lépett hatályba. A választási visszaélést elkövető személy választhatóságának kizárása mellett tisztí fenyítő per kötelező indítását tervezték a rendek, de elvetették a külön bíróságot és annak előírását, hogy a közgyűlés felmentheti a vádlottat.⁶⁵

A legizgalmasabb történessorozat a balassagyarmati börtön építése körüli huzavona az 1840-es évek első felében. A fennálló tömlöc rossz állapota és az egészségtelen körülmények miatt a fogvatartottak körében gyakori betegségek miatt a rendek 1837-ben korszerű börtön építése mellett döntöttek. A tervek már 1838-ban készen voltak, 1840 novemberében be is nyújtották a Helytartótanácsnak, de az az első építési engedély iránti kérelemre nem is reagált. Az ismételt benyújtás után arra utasította a kormányzék a közgyűlést, hogy az országos választmány és a következő diéta miatt halasszák el az építést. A tömlőben tapasztalható körülmények nem javultak, így a vármegye nemessége 1843. január 14-én úgy határozott, hogy megkezdik a tényleges építési munkákat. Ennek az építkezésnek a lenyomata a hirdetési rovatban az 1843 áprilisában közzétett három felhívás, amely szerint a „megyei büntető-fogház építése elrendelve lévén, a kőműves munkáknak árcsökkentés útján elvállalására csőd nyitattott”. Az érdeklődők április 24-én délután az alispáni szálláson jelentkezhetnek, előtte a várnagyi hivatalnál megtekinthetőek a tervek. Az ácsmunkákra jelentkezni 1844. július 3-án lehetett két felhívás alapján. Így mire a börtönrendszer az országgyűlésen megbukott, addigra a börtön szinte készen állt, a Helytartótanács pedig utólag jóváhagyta az intézkedést, így 1845-ben már itt őrizték a megyei rabokat.⁶⁶

Balassagyarmati lakosok panaszt nyújtott be a közgyűléshez, hogy két – amúgy a „budai német” lap által közlésre el nem fogadott – cikk miatt fenyítő perbe vonták őket. A tudósítás szerint a közgyűlés felmentette a vád alól a panaszosokat.⁶⁷ A történetekről több információt nem közölt Kossuth lapja, pedig érdekes lenne, hogy ezt mire alapozta a közgyűlés.

A *mezei rendőrségről* szóló 1840. évi IX. törvény cikk hatálybalépését követően az ügyszámok növekedése miatt a vármegye kétszer is szorgalmazta a Helytartótanácsnál a szolgabírók számának növelését. Ezért újabb „nyomos fe-

lírás határozatott” az 1841. augusztus 23-án tartott évnegyedes közgyűlésen.⁶⁸ A közgyűléshez rendszeresen beterveztették a mezei rendőrségi jegyzőkönyveket, és a befolyt bírságokról is jelentést tettek.⁶⁹

Temes vármegye felhívására a nógrádi közgyűlés is feliratban tiltakozott a „szívlázító katonai kihágások” miatt, 1842 májusában.⁷⁰

Az 1844. januári közgyűlés elé került tárgyak között szerepelt a „törvényszékeink statisticaja” is, amely feltehetően a Helytartótanácsnak küldendő rabtabellákat és a polgári perekről készült perkivonatokat jelentette.⁷¹

A nógrádi fenyítő törvényszék példás működéséről is beszámolt a tudósító, amelynek mutatója az, hogy 4 ítéletlen rab volt csak a tömlöcben. Ennek okát két hónappal később abban látta, hogy a másodalispán minden ülésnapon nyolckor megnyitja a törvényszéket és csak délután kettőkor engedni feloszlan. ⁷²

A vármegyei adminisztráció rendellenes működésére példa az 1841 novemberi közgyűlés egyik – Török Sándor által közölt – személyi híre: „egy tiszteletbeli eskütt ítélet végrehajtása alkalmával elkövetett zsarolásokért hivatalától felfüggesztetett”. A hírt két héttel később Frideczky Lajos első aljegyző részben helyesbítette, az esküdt „végrehajtásról adott hűtlen jelentése” volt a felfüggesztés valódi oka. ⁷³ A szóhasználat rámutat a büntetőjogi terminológia bizony-

talanságára az 1840-es években, a bűncselekmények elnevezéséről sem volt konszenzus.

A vármegyei közgyűlés feladatai közé tartozott a számadások – a törvényhatóság „kötségvetése” – jóváhagyása is, így a rabtartási költségekről és a mezei rendőrségi bírságbevételekről szóló jelentések elfogadása. ⁷⁴

5. Nógrád büntetőjogi hírei és Madách Imre

A Kossuth Lajos által szerkesztett *Pesti Hírlap* a vármegyei tudósításokra épült, a nógrádi levelezők – köztük két alkalommal nagy valószínűséggel Madách Imre – a lehetőségeikhez mérten kivették a részüket ebből a munkából. A büntetőjogi hírek egy része a büntetőjog modernizációjának országos témáihoz, a kodifikációhoz kapcsolódtak, bemutatták a követutasítás elkészítésének lépéseit és az így kialakított álláspontot, illetve a vármegyei kezdeményezésekkel kapcsolatos állásfoglalást. A helyi témák közül a legérdekesebb a balassagyarmati börtön építési folyamatának bemutatása és a tisztújítási kicsapongások meggátolására tett sikertelen kísérlet volt, de a beszámolók bepillantást engedtek a mindennapi történesekbe is (pl. jegyzőkönyvek és statisztikák).

BATÓ, SZILVIA

„Eine Person, die wegen einer solchen Schuld vor Gericht gestellt wurde“

Strafrechtliche Nachrichten aus Komitat Nógrád in der *Pesti Hírlap* (1841–1844)

(Zusammenfassung)

Die *Pesti Hírlap*, die Lajos Kossuth editiert, stammt grundsätzlich aus fünf Teilen: Leitartikel, hauptstädtische Rubrik, ländliche Rubriken (Komitaten und Städte), ausländische Nachrichten und Abhandlung. Während des Landtags von 1843–1844 haben die Landtagsberichte den Platz der ländlichen Nachrichten teilweise übernommen. Die Berichte aus Komitaten (25), die Landtagsberichten und die Anzeigen (5) enthalten Informationen aus Komitat Nógrád im Zusammenhang mit dem Strafrecht. Unter den Korrespondenten aus Komitat Nógrád identifizierte die Forschung Pál Szontagh und Imre Madách, wer benutzten Symbolen als Pseudonym. Sie haben über die lokale Debatte des strafrechtlichen Vorschlags von 1843 berichtet. Ein Teil der Berichter-

stattungen aus der Versammlung hat nationale Themen (strafrechtliche Kodifikation, Todesstrafe, Schwurgerichtbarkeit) angesprochen, doch die lokalen Nachrichten sind viel interessanter. Die Korrespondenten erwähnten einen Vorschlag gegen die Wahlskandalen, Zusammenstellung der Gerichtstatistik. In der Zeitung sind eine Meldung über die Gefängniskosten, ein Amtsmissbrauch und die Sitzungsordnung des Gerichtes vorgekommen. Die Informationen über die Bauarbeiten des Gefängnisses in Balassagyarmat sind die interessanteste. Die Bauarbeiten wurde ohne Erlaubnis des Statthalterei-rates begonnen, und das Komitat hat Auftragnehmer für die Arbeit (Maurer und Zimmermann) im Anzeigerubrik der *Pesti Hírlap* gesucht.

BATÓ, SZILVIA

“A Person Prosecuted for such an Offense”

Criminal News from Nógrád County in the *Pesti Hírlap* (1841–1844)

(Abstract)

The *Pesti Hírlap*, edited by Lajos Kossuth, primarily comprised five sections: editorials, a capital city column, rural (county and municipal) columns, foreign news and treatises. During the Diet of 1843–1844, the rural

news was partly replaced by parliamentary reports. Information relating criminal law in Nógrád appeared in county reports (25 instances), parliamentary news, and advertisements (5 instances). Among the identified cor-

respondents from Nógrád were Pál Szontagh and Imre Madách, who used symbols as pseudonyms to sign their authorship. Both also reported on the local debate concerning the 1843 criminal law proposal. Some assembly reports addressed national issues, such as the codification of criminal law, the death penalty, and the jury system. However, the local news proved particularly noteworthy. Correspondents highlighted proposals to prevent electoral scandals and the preparation of jurisdictional

statistics. Reports also covered topics such as the cost of imprisonment, an instance of abuse of office, and the order of the tribunal sittings. Of particular interest was the coverage of the construction of the Balassagyarmat prison. The project commenced without the requisite authorisation from the Lieutenant Council (Consilium Locumtenentiale), and an advertisement in the newspaper solicited contractors – specifically masons and carpenters – to undertake the work.

jegyzetek

- ¹ A lapban a szerzők nem minden esetben kerültek feltüntetésre, esetleg egy áljel szerepel, ezért a hivatkozott közleményeknél csak az évszám, lapszám és az oldalszám kerül megjelölésre. *Pesti Hírlap (PH)* 1841. 98. sz. 823. p.
- ² BATÓ Szilvia: *A „büntetési rendszer” átalakításának megjelenése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841–1844)*. Szeged, 2010. Pólay Elemér Alapítvány, 59–63. p.
- ³ Uo. 69–70. p.
- ⁴ Uo. 70–73. p.
- ⁵ Uo. 77. p.
- ⁶ Uo. 79–82. p.
- ⁷ Uo. 100. p.; ERDŐDY Gábor: „A börtönrendszerre új kor várakozik.” A büntető törvénykezés és a börtönviszonyok reformjának kérdése Kossuth Pesti Hírlapja német vonatkozású hírányagában (1841–1843). In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2023. ORAC Kiadó Kft. 83–90. p.
- ⁸ BATÓ 2010. 107. p.
- ⁹ Uo. 114–115. p.
- ¹⁰ Uo. 74., 76., 94. p.
- ¹¹ Uo. 125–190. p.
- ¹² Uo. 84–85., 89–90., 96. p.
- ¹³ BATÓ Szilvia: A börtönügyi modernizáció országos programja a Pesti Hírlap első évfolyamában (1841). In BÉLI Gábor – KAJTÁR István – SZEKERES Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VIII.* Pécs, 2005. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 71–88. p.; BATÓ Szilvia: Börtönügyi kérdések a Pesti Hírlap első évfolyamában (1841). *Jogtörténeti Szemle*, 2005. 3. sz. 66–75. p.; BATÓ 2010. 123–124. p.
- ¹⁴ BATÓ 2010. 89., 92. p.
- ¹⁵ Zárójelben a hírek száma: *PH* 1841. 70. sz. 589. p.; *PH* 1841. 96. sz. 807. p.; *PH* 1841. 98. sz. 823. p.; *PH* 1841. 100. sz. 839. p.; *PH* 1842. 140. sz. 315. p.; *PH* 1842. 145. sz. 361. p. (4); *PH* 1842. 202. sz. 861. p. (2); *PH* 1842. 203. sz. 869. p.; *PH* 1843. 219. sz. 83. p. (4); *PH* 1843. 245. sz. 306. p.; *PH* 1843. 254. sz. 385. p.; *PH* 1843. 285. sz. 653. p.; *PH* 1843. 311. sz. 881. p.; *PH* 1844. 332. sz. 159. p. (2); *PH* 1844. 350. sz. 312. p.; *PH* 1844. 352. sz. 332. p.
- ¹⁶ *PH* 1843. 279. sz. 600. p.
- ¹⁷ *Felséges Első Ferdinánd Ausztriai császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apostoli királya által szabad királyi Pozsony Városába 1843dik esztendei pünkösdi hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél I.* Pest, 1843. 376. p.; FAYER László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye III.* Budapest, 1900. Magyar Tudományos Akadémia, 201. p.; KOVÁTS Andor: *Bevezető tanulmányok a büntetőjogi elévülés tanába*. Budapest, 1915. Eggenberger, 236. p.
- ¹⁸ *PH* 1843. 283. sz. 631–632. p.; FAYER 1900. 381. p.
- ¹⁹ *PH* 1843. 235. sz. 224. p.; *PH* 1843. 237. sz. 241. p.; *PH* 1843. 238. sz. 250. p.; *PH* 1844. 360. sz. 406. p.; *PH* 1844. 361. sz. 416. p.
- ²⁰ GÁBORI KOVÁCS József: „Írói dicsőséget nem kerestem”. Anonimitás és a szerzői attribúció lehetőségei a centralista Pesti Hírlapban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2009. 5. sz. 539., 549. p.; GÁBORI KOVÁCS József: A textológus felelőssége a Pesti Hírlap szerzőségi azonosításainak tapasztalatai alapján. In CZIFRA Mariann – SZILÁGYI Márton (szerk.): *Textológia, filológia, értelmezés. Klasszikus magyar irodalom*. Debrecen, 2014. Debreceni Egyetemi Kiadó, 218–219. p.
- ²¹ PRAZNOVSZKY Mihály: A Pesti Hírlap nógrádi tudósítói (Két ismeretlen Madách-cikk). In PRAZNOVSZKY Mihály: *Madách és Nógrád a reformkorban. Tanulmányok*. Salgótarján, 1984a. 97., 99. p.
- ²² *PH* 1841. 70. sz. 589. p.; *PH* 1841. 100. sz. 839. p.; *PH* 1842. 145. sz. 361. p.
- ²³ *PH* 1841. 96. sz. 807. p.
- ²⁴ *PH* 1841. 98. sz. 823. p.
- ²⁵ *PH* 1842. 140. sz. 315. p.
- ²⁶ *PH* 1842. 202. sz. 861. p.
- ²⁷ *PH* 1842. 203. sz. 869. p.; *PH* 1843. 219. sz. 83. p.; *PH* 1843. 245. sz. 306. p.; *PH* 1844. 332. sz. 159. p.; *PH* 1844. 350. sz. 312. p.; *PH* 1844. 352. sz. 332. p.
- ²⁸ *PH* 1843. 311. sz. 881. p.
- ²⁹ *PH* 1843. 285. sz. 653. p.
- ³⁰ *PH* 1843. 254. sz. 385. p.
- ³¹ PRAZNOVSZKY Mihály: „Lelkem jobb fele” (Szontagh Pál, Madách barátja). In PRAZNOVSZKY Mihály: *Madách és Nógrád a reformkorban. Tanulmányok*. Salgótarján, 1984b. 70. p.; PRAZNOVSZKY 1984a. 97–99., 102. p.; FENYŐ István: Madách és a centralisták. *Palócföld*, 1995. 2. sz. 182. p.; FENYŐ István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. [Budapest, 1997.] Argumentum 289., 295. p.; SZALKAY Katalin: *A rejtőzködő ember. Szontagh Pál élete és kora*. Budapest, 2018. Éghajlat Könyvkiadó, 33. p.
- ³² GYÖRFFY Miklós: Elkallódott Madách-Kossuth vita. *Irodalomtörténet*, 1962. 1. sz. 159. p.; BARANYI Imre: *A fiatal Madách gondolatvilága (Madách és az Athenaeum)*. Budapest, 1963. Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, 18., 22., 25., 27., 52. p.; KERÉNYI Ferenc: Vázolatok egy politikus Madách-képhez. *Palócföld*, 1970. 3–4. sz. 88. p.; SZABÓ Béla: Madách Imre politikai tevékenysége Nógrád megyében. In HORVÁTH Károly (szerk.): *Madách-tanulmányok*. Budapest, 1978. Akadémiai Kiadó, 283–284. p.; KOSÁRY Domokos: A centralista Pesti Hírlap. In KÓKAY György (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó, 759–761., 768. p.; SZABAD György: Madách politikai hovatartozása a reformkorban. *Nógrádi Fórum*, 1983. 2. sz. 42–43., 47–48., 51. p.; PRAZNOVSZKY 1984a. 103. p.; PRAZNOVSZKY Mihály: Madách publikálási törekvései. In PRAZNOVSZKY Mihály: *Madách és Nógrád a reformkorban. Tanulmányok*. Salgótarján, 1984c. 114–115. p.; FENYŐ 1995. 182–183., 187–189., 191–192. p.; FENYŐ 1997. 251–252., 289., 292–293., 295., 297. p.; KERÉNYI Ferenc: *Madách Imre (1823–1864)*. Pozsony, 2006. Kalligram, 60., 83–89. p.; GÁBORI KOVÁCS 2009. 548. p.; GÁBORI KOVÁCS József: A centralisták szerepe az ellenzék egységesítésében. *Századok*, 2012. 3. sz. 564., 572., 598., 603. p.; GÁBORI KOVÁCS József: „Kinyilatkoztatatom előre, hogy a régi eretnek vagyok ma is”. A centralisták önállósága és integrálódása az 1847-es országgyűlésre való készülődéskor. *Századok*, 2013. 5. sz. 1096. p.; ANDOR Csaba – GRÉCZI-ZSOLDOS Enikő (összeáll.): *Madách Imre levelezése*. Szeged, 2014. Madách

- Irodalmi Társaság, 135–136., 140. p.; DIÓSZEGI SZABÓ Pál: „a nyakazás ezúttal elmarad”. Madách és a halálbüntetés kérdése. In MÁTÉ Zsuzsanna – VARGA Emőke (szerk.): *XXIII. Madách Szimpózium*. Szeged–Balassagyarmat, 2016. Madách Irodalmi Társaság, 69., 91–92. p.; SZALKAY 2018. 27–29., 31. p.; SAMU NAGY Dániel: *A háttérember: Csengery Antal politikai és közéleti pályája*. Budapest, 2022. Országház Kiadó, 40–42., 50. p.; DIÓSZEGI SZABÓ Pál: Szinopszis Madách Imre 1843–44. évi jogi reformprogramjáról. In BENE Zoltán (szerk.): *XXX. Madách Szimpózium*. Balassagyarmat, 2023. Madách Irodalmi Társaság, Areión Egyesület, 156., 160. p.
- ³³ BARANYI 1963. 12–13. p.; KERÉNYI 1970. 81–84., 86. p.; KERÉNYI 2006. 30–31., 37–38., 50. p.; CIEGER András: *Lónyay Menyhért. Szerepek – programok – konfliktusok*. Budapest, 2008. Századvég Kiadó, 30. p.; SZALKAY 2018. 12. p.
- ³⁴ BARANYI 1963. 12–14., 17–19. p.; PRAZNOVSZKY 1984b. 59. p.; PRAZNOVSZKY 1984c. 113. p.; FENYŐ 1995. 182. p.; FENYŐ 1997. 291. p.; KERÉNYI 2006. 27., 30. p.
- ³⁵ GYÓRFFY 1962. 159. p.; KERÉNYI 1970. 79., 81–82. p.; PRAZNOVSZKY 1984b. 76. p.; PRAZNOVSZKY 1984a. 103. p.; PRAZNOVSZKY 1984c. 121. p.; FENYŐ 1995. 182–183. p.; FENYŐ 1997. 289. p.; KERÉNYI 2006. 30., 33., 52., 83. p.; CIEGER 2008. 30–33., 35. p.; MADÁCH 2014. 111., 135. p.
- ³⁶ BARANYI 1963. 18. p.; MADÁCH 2014. 111., 121. p.
- ³⁷ SZABÓ 1978. 293. p.; PRAZNOVSZKY 1984b. 56–57., 76–79., 89. p.; KERÉNYI 2006. 59. p.; MADÁCH 2014. 121. p.; SZALKAY 2018. 18–19., 23. p.
- ³⁸ GYÓRFFY 1962. 159. p.; PRAZNOVSZKY 1984b. 57. p.; PRAZNOVSZKY 1984a. 101–104. p.; FENYŐ 1997. 297., 299. p.; GÁBORI KOVÁCS József: *A centralista Pestí Hírlap politikai stratégiái 1844–1847*. Budapest, 2016. Argumentum Kiadó, 30. p.
- ³⁹ SZABÓ 1978. 293. p.; SZABAD 1983. 48., 53. p.; PRAZNOVSZKY 1984b. 57. p.; PRAZNOVSZKY 1984a. 101–104. p.; FENYŐ 1995. 182–183., 185., 187. p.; FENYŐ 1997. 290., 297., 299. p.; GÁBORI KOVÁCS 2016. 30. p.
- ⁴⁰ BARANYI 1963. 13. p.; KERÉNYI 1970. 86. p.; SZABÓ 1978. 280., 282. p.; PRAZNOVSZKY Mihály: Madách és a nógrádi köznemesi társadalom 1841–1848 között. In PRAZNOVSZKY Mihály: *Madách és Nógrád a reformkorban. Tanulmányok*. Salgótarján, 1984d. 31., 47–48. p.; PRAZNOVSZKY 1984b. 57., 77. p.; FENYŐ 1995. 184. p.; FENYŐ 1997. 291. p.; KERÉNYI 2006. 53–55., 57–58. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2016. 68. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2023. 140. p.; Sréter politikai szerepéről I. HEIL Kristóf Mihály: Adalékok a reformkori Nógrád „haladópartiságához” Sréter János portréján keresztül. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2023. ORAC Kiadó Kft., 130. p.
- ⁴¹ BARANYI 1963. 18. p.; SZABÓ 1978. 282–283. p.; FENYŐ 1995. 183. p.; KERÉNYI 2006. 58., 61. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2016. 68–69. p.; DIÓSZEGI SZABÓ Pál: „Nem bírok kiszámított ékesszólással...”. Az 1843–44. évi esküdtszéki vita és Madách Imre beszéde az esküdtszékek mellett. In MÁTÉ Zsuzsanna – VARGA Emőke (szerk.): *XXIV. Madách Szimpózium*. Szeged–Balassagyarmat, 2017. Madách Irodalmi Társaság, 36. p.; SZALKAY 2018. 17., 20. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2023. 140., 162. p.
- ⁴² BARANYI 1963. 18. p.; PRAZNOVSZKY 1984d. 34. p.; KERÉNYI 2006. 59. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2016. 69. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2023. 140. p.
- ⁴³ SZABÓ 1978. 293. p.; FENYŐ 1995. 183. p.; KERÉNYI 2006. 61. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2016. 69. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2017. 36. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2023. 140., 162. p.
- ⁴⁴ PRAZNOVSZKY 1984b. 78. p.; FENYŐ 1997. 295. p.; KERÉNYI 2006. 61., 73–74. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2016. 69., 82., 90. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2017. 36. p.; SZALKAY 2018. 22. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2023. 141. p.
- ⁴⁵ SZABAD 1983. 44. p.; FENYŐ 1997. 295. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2016. 70., 90–91. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2017. 36., 68–70. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2023. 141., 143–144., 146–148., 162. p.
- ⁴⁶ BARANYI 1963. 26., 28–29. p.; PRAZNOVSZKY 1984b. 78. p.; KERÉNYI 2006. 89. p.
- ⁴⁷ PH 1844. 347. sz. 287. p.
- ⁴⁸ PRAZNOVSZKY 1984c. 115. p.; FENYŐ 1995. 182. p.; KERÉNYI 2006. 27. p.
- ⁴⁹ KERÉNYI 1970. 79. p.; PRAZNOVSZKY 1984c. 121. p.; KERÉNYI 2006. 33. p.; CIEGER 2008. 32. p.
- ⁵⁰ GYÓRFFY 1962. 152–153., 157., 159. p.; SZABAD 1983. 47. p.; FENYŐ 1995. 188. p.; FENYŐ 1997. 295. p.; KERÉNYI 2006. 82–83. p.; MADÁCH 2014. 135–136. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2016. 69. p.
- ⁵¹ PRAZNOVSZKY 1984a. 98., 99. p.; FENYŐ 1995. 182. p.; FENYŐ 1997. 290. p.; KERÉNYI 2006. 57–58. p.
- ⁵² PRAZNOVSZKY 1984a. 99–100. p.; KERÉNYI 2006. 60. p.
- ⁵³ FENYŐ 1995. 182–183., 189. p.; FENYŐ 1997. 290., 293. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2016. 69., 92. p.; DIÓSZEGI SZABÓ 2023. 141. p.
- ⁵⁴ PH 1841. 98. sz. 823. p.; PH 1842. 145. sz. 361. p. (4); PH 1842. 202. sz. 861. p. (2); PH 1843. 219. sz. 83. p. (4); PH 1843. 245. sz. 306. p.; PH 1843. 254. sz. 385. p.; PH 1843. 279. sz. 600. p.; PH 1843. 285. sz. 653. p.; PH 1843. 311. sz. 881. p.; PH 1844. 332. sz. 159. p. (2); PH 1844. 350. sz. 312. p.; PH 1844. 352. sz. 332. p.
- ⁵⁵ PH 1842. 202. sz. 861. p.
- ⁵⁶ PH 1843. 219. sz. 83. p.
- ⁵⁷ PH 1843. 245. sz. 306. p.
- ⁵⁸ PH 1843. 254. sz. 385. p.
- ⁵⁹ PULSZKY Ferenc: Adalék a városi kérdéshez I. Bevezetés; historiai és filozófiai jog. PH 1843. 272. sz. 533–534. p.; PH 1843. 285. sz. 653. p.
- ⁶⁰ PH 1843. 311. sz. 881. p.
- ⁶¹ PH 1843. 279. sz. 600. p.; PH 1843. 285. sz. 653. p.
- ⁶² PH 1844. 332. sz. 159. p.
- ⁶³ PH 1842. 145. sz. 361. p.
- ⁶⁴ PH 1842. 140. sz. 315. p.
- ⁶⁵ PH 1841. 98. sz. 823. p.; PRAZNOVSZKY Mihály: Politikai harcok Nógrád megyében Madách Imre részvételével 1846–1848. In DOMONKOS Alajos – KOVÁCS Anna – PRAZNOVSZKY Mihály – ZÓLYOMI József – SZVIRCSEK Ferenc (szerk.): *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve IX*. Salgótarján, 1983. Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága, 54–55. p.
- ⁶⁶ PH 1842. 145. sz. 361. p.; PH 1842. 203. sz. 869. p.; PH 1843. 219. sz. 83. p.; PH 1843. 235. sz. 224. p.; PH 1843. 237. sz. 241. p.; PH 1843. 238. sz. 250. p.; PH 1844. 360. sz. 406. p.; PH 1844. 361. sz. 416. p.; KERÉNYI 2006. 56. p.; MEZEY Barna: *A fenyítőházak forradalma. A modern büntetés-végrehajtás alapvetése Európában*. Budapest, 2012. Gondolat Kiadó, 336. p.; MEZEY Barna: *A börtönügy a 17–19. században. A börtön európai útja*. Budapest, 2018. Gondolat Kiadó, 428., 500–501. p.
- ⁶⁷ PH 1844. 352. sz. 332. p.
- ⁶⁸ PH 1841. 70. sz. 589. p.
- ⁶⁹ PH 1843. 219. sz. 83. p.
- ⁷⁰ PH 1842. 145. sz. 361. p.
- ⁷¹ PH 1844. 332. sz. 159. p.; a perkivonatokról I. BARÓ Szilvia: Egy ismeretlen forráscsoport: magánjogi perkivonatok a 18–19. század fordulóján. In HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon. V. Szegedi Jogtörténeti Napok*. Szeged, 2013. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 29–39. p.
- ⁷² PH 1842. 202. sz. 861. p.; PH 1843. 219. sz. 83. p.
- ⁷³ PH 1841. 96. sz. 807. p.; PH 1841. 100. sz. 839. p.
- ⁷⁴ PH 1844. 350. sz. 312. p.

Diószegi Szabó Pál*

A „szabadság és a haladás zászlói”

Madách Imre 1843–1844. évi jogi reformprogramja

1. Bevezetés

Madách Imre születésének kétszázadik évfordulója fontos feladatot szabott abban az értelemben, hogy a jogász-politikus Madách portréját is az irodalmi életmű, valamint a 21. századi Madách-recepció részévé tegyem. A vármegyei értelmiségi és megyei tisztviselő személyét, azaz saját metaforikus megfogalmazással a „nappali Madách”-ot az irodalmi alkotó, drámaíró „éjszakai Madách” portréjához emeljem. Ebben a Madách Imre Irodalmi Társaság éves szimpóziumain 2016 óta, minden évben egy-egy beszédét kiemelve, előadásokkal léptem előre.¹ Ennek újabb fontos lépése volt a 2023. május 19-én, az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport keretében *A jogász és politikus Madách Imre* címmel megrendezett tudományos konferencia megvalósulása.² E kezdeményezésem támogatásáért köszönet illeti a kutatócsoportot, mint ahogyan a felkérést elfogadó szakembereket is, akik ehhez a témához szívesen igazodva és társulva, tágabb perspektívából rajzolták fel Madách életművének, illetve a nógrádi helyi közéletnek a jogi-politikai-kultúr-történeti hátterét.

2. A jogász és vármegyei tisztviselő Madách Imre

A fent említett kutatás indokoltságát az irodalomtörténetek már korábban megfogalmazták. Cserzy-Clauser Mihály 1941-ben Madách összes műveinek, Halász Gábor kiadásának az 1942-es megjelenése előtt megállapította: „Kortársai Madáchban csak a politikust látták, a mai olvasó csak a költőt.”³ Kiss Gy. Csaba az 1984-ben inkább a politikus Madách kutatását szorgalmazta: „egyre markánsabban áll előtűnk a politikus és a politikai gondolkodó Madách alakja is [...] ezen a területen sem tarthatjuk valaminő provinciális figurának, aki költői magasságokból, illetőleg a nemesi udvarház elzártságából következően dilettáns megyei politikus lett volna.”⁴ Legutóbb a nemrég elhunyt Madách-kutató, Andor Csa-

ba vetette fel: „előbb fel kell térképeznünk, hogy a téma miért vált időszerűvé, kik és milyen álláspontot képviseltek, s hogy végül történt-e valami, pl. a jogszabályi változás a vita eredményeként.”⁵

Ha a „nappali Madách” működésének környezetét vizsgáljuk meg, életében a pesti egyetemi tanulmányok befejezése meg is nyitotta a lehetőséget a helyi, Nógrád vármegyei életben való elhelyezkedésre. A szülői példa is ezt az utat jelölte ki számára. A jogi tanulmányok után hivatalos szeretett volna vállalni a megyében.⁶

A megyegyűléseken, Balassagyarmaton szandai Sréter János alispán mellett joggyakornok lett. Nagyon fiatalon, nem sokkal tizenkilencedik születésnapja előtt 1842. január 16-án, tiszteletbeli aljegyzővé nevezték ki, december 19-én kapta meg ügyvédi oklevelét, majd 1843 januárjában – húsz évesen – beiktatták a Nógrád megyei ügyvédek sorába.⁷

Rendelkezésünkre áll a korabeli Nógrád vármegyei dokumentumokból néhány adat egy másik fontos tisztségéről. 1843. augusztus 22-én a megyegyűlés Balassagyarmaton Madáchot felruházta a megyebeli táblabíró címmel. November 14-én gr. Keglevich Gábor főispán táblabírónak is kinevezte.⁸ Madách november 20-án letette az esküt, majd november 24-én a nógrádi megyegyűlés „a jövő évnegyedes törvényszékre” „soros táblabírónak” a polgári törvényszékre választotta meg.⁹ 1845-ben a jövő (év) második évnegyedes (1846-ra) polgári törvényszékre ismét találunk kinevezési adatot.¹⁰ 1847. augusztus 27-én a táblabírák névjegyzékében ismét szerepel (Polgári ’s fenytő törvényszékben).¹¹ Madách, bár betegsége miatt ugyan kénytelen volt lemondani tiszteletbeli aljegyzői hivataláról, de ezt a tisztségét – a forrásokból jelenleg kiolvasható megszokásokkal – hosszabb ideig viselte Nógrád vármegyeiben.

Az 1843. év a húszesztendő, fiatal Madách számára is kitüntetett év volt: a közéleti, publicisztikai írások születésének kezdetét is jelentette. Június 8-án – név nélkül – megjelent első tudósítása a megyei közgyűlés vitájáról a Kossuth Lajos szerkesztette *Pesti Hírlapban*.¹²

Az országos reformpolitika felé az a szerencsés lehetőség fordította, hogy baráti Huszár Károly táblabíró, az egyik megválasztott nógrádi országgyűlési követ meghívására 1843 szeptemberében elutazott az 1843–1844. évi pozsonyi országgyűlésre, ahol az új büntetőtörvény-javaslat kodifikációs vitája is zajlott.¹³

3. A halálbüntetés eltörlése

A fiatal Madách Imre fennmaradt megyei beszédeiből elég pontosan körvonalazhatjuk jogi reformprogramját. Véleményem szerint Madách jogi reformprogramjának alapvetően fontos dokumentuma a halálbüntetés eltörlése érdekében elmondott megyegyűlési beszéde. Az 1843–1844. évi pozsonyi országgyűlés ezt is tárgyalás témájává tette, és az országgyűlésre küldött megyei követek utasítását pedig a megyegyűléseken határozták meg.

Az egész büntető törvénykönyvjavaslatot – még a megelőző (1839–1840. évi) országgyűlés által létrehozott és

* Diószegi Szabó Pál PhD, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem, Mezőgazdasági Kar, Gazdálkodási és Vidékfejlesztési Intézet, ORCID: 0000-0001-9851-5632

Deák Ferenc által vezetett országos kodifikációs bizottság végezte el 1841–1843 között. Tudnunk kell, hogy az 1843 márciusára elkészült javaslat a halálbüntetés eltörlése, abolíciója mellett foglalt állást (110. §). Helyette az „örökfogságot”, életfogytiglani szabadságvesztés büntetést vezetett be.¹⁴

A törvényjavaslatot az 1843–1844. évi országgyűlés tárgyalta meg, amelyre Madách is – 1843 szeptemberében – ellátogatott. 1843. április 20-án, Nógrád vármegye követválasztó közgyűlésén, a két országgyűlési követ felsőkubinyi és nagyolaszi Kubinyi Ferenc és baráti Huszár Károly táblabírók lettek (1788, illetve 1732 szavazattal).¹⁵ A másik két jelölt, Bory Pál (1213 szavazattal), Balogh László (1169 szavazattal) alulmaradt. A követek a követutasítás betartásához esküvel szigorúan kötve voltak: „Én [...] Tekintetes Nógrád vármegye által reám bízott követiséget a’ már adott vagy ezentúl adandó útmutatás szerint, minden tehetséggel teljesíteni fogom.”¹⁶ A követutasításokat külön megyei választmány készítette elő a közgyűlésre.

1843. augusztus 19-én, az országgyűlés alsótáblájának kerületi ülésén a megyék többsége – 30 megye! – a halálbüntetés eltörlése mellett döntött.¹⁷ Előrebocsajtom, hogy Madách Imre megyéje, Nógrád is az eltörlés mellé állt. A kerületi ülés ezen döntését fölöttébb fontos kihangsúlyozni, mivel a vármegyei követutasítások többsége a halálbüntetés fenntartását tartalmazta. Szeptember 2-án az alsótábla kerületi ülésén még egyszer előkerült a halálbüntetés témája. Az eltelt idő alatt megérkeztek a képviselőkhez az új követutasítások is, amelyek befolyásolták a végső álláspontot.

Augusztus 19-én a nógrádi követek szavazata azonban a pozsonyi országgyűlésen „túl hamar” született meg. Miért? A megyegyűlési jegyzőkönyvet érdemes itt idéznem. Eszerint Balassagyarmaton csak az alsótábla „első abolíciós sikere” után, augusztus 23-án tárgyalták meg a tervezetet, és itt elhangzott a büntető törvénykönyv megvizsgálására kirendelt megyei „állandó választmány” véleménye az I. rész 8. §-áról: „nem fogadja el a halálos büntetésnek eltörlését”. „A’ halálos büntetés kiküszöbölését nem javasolhatja...”¹⁸

Madách Imre megyéjében tehát fordulat egyáltalán nem történt, és a nógrádi követ, Huszár Károly ezzel elmentésen szavazott. Az 1843. szeptember 2-i alsóházi beszédében el is mondta, hogy augusztus 19-én, kerületi ülésen a saját nézetét követve szavazott a halálos büntetés ellen, „most már újabban érkezett utasításánál fogva azt megtartani kívánja”.¹⁹ Az aznapi országos ülés szavazásán végül mégis átment a halálbüntetés eltörlése. Maradt az augusztus 19-i kerületi határozat, és „a halálos büntetésnek eltörlötése országos végzéssé lőn”.²⁰

Azonban hiába e „siker”, a főrendiház tagjainak szavazatán az egész büntetőtörvény-javaslat végül mégis megbukott. A felterjesztett törvényt pedig az uralkodó szükségtelennek ítélte meg, ezért nem is szentesítette.²¹

Madách életrajzi kötetében, Radó a Madách-beszéd keletkezési idejét 1844-re helyezte.²² Az előbb elmondottak alapján viszont az 1844. év tarthatatlan, mert – mint eddig láttuk – a halálbüntetésről az alsótáblán 1844-ben már

nem volt vita, hiszen az eltörlését az 1843. szeptember 2-i, 36. országos ülés elfogadta. Így 1844-ben a nógrádi megyegyűlésen a halálbüntetés eltörlésére buzdító beszédet mondani már értelmetlen lett volna. Nem úgy az előtte való évben! Mert Madách felszólalása jól beleilleszthető az éppen folyó országgyűlési kerületi és országos vitába.

Ennek alapján azt feltételezem, hogy a beszédet mindeképpen 1843. augusztus 23., legfeljebb szeptember 1. előtt írhatta meg. Madách ekkor még Pozsonyban sem volt, nem befolyásolhatta ott a nógrádi követeket sem. Logikusabb az augusztus 23-i megyegyűlés alkalmát. A megyegyűlés konzervatív álláspontjáról a *Pesti Hírlap* is röviden beszámolt. 1843 augusztusában (23-án), Balassagyarmaton a negyedéves („évnegyedes”) augusztusi megyei közgyűlésen tárgyalták meg az országos választmány büntetőtörvény-javaslatát. A halálbüntetés („halálos büntetés”) megtartását; a botbüntetés eltörlését határozták el.²³ Madách ekkor mondhatta el buzdító beszédét, azonban reformpárti szándéka nem valósult meg. A két Nógrád megyei országgyűlési követ, a követutasítást betartva, a halálbüntetés megtartása mellett volt kénytelen szavazni. Az, hogy az országos ülésen végül mégis átment, az már nem ezen múlt.

Madách halálbüntetés elleni beszéde retorikai és jogtudományi szempontból kiválóan felépített volt. Mindekelőtt, magát a halálbüntetés eltörlőinek táborába tartozónak vallotta: „kik a halál eltörlését eltörlőni akarjuk, s kikhez meggyőződésemmel fogva én is tartozom.”²⁴ A nemzetközi és hazai korabeli jogi szakirodalmat korábbi tanulmányomban részletesen ismertettem, ez alkalommal e jeles beszéd egyes új elemeire, értelmezésére hívom fel a figyelmet.

Madách hat pontban sorolta fel az ellenérveit. Elsőként, nagyon korszerűen, hitet tett – mai fogalommal élve – az ember jogok mellett. „Az embernek mint embernek van bizonyos jogköre...” Tehát természeti jognál (*ius naturale*) fogva, nem mint államban élő állampolgárnak! Az ember emberi/személyiségi joga (vagy ahogyan a követek megnevezték, „személyessége”) „perszonalitása [...] szent és sérthetetlen”. A halálbüntetés ezt a jogot sérti alapvetően.

Másodszorban Madách kiemelte azt, hogy a halálbüntetés nem szünteti meg a bűnök elkövetését: „a bűn ellen szabad-e bűnt, s nem bűn-e a szükségtelen gyilkosság?” Azaz, ezen a ponton szembefordul Hegel idevágó, alapvető tézisével, a „második kényszer” dialektikus szükségességével és a *talio*-elv szükségtelen alkalmazásával is.

Harmadjára azt hangsúlyozta, hogy a halál elvétele egyáltalán nem arányos az elkövetett bűnnyel. Madách szerint „oly kegyetlen, oly embertelen, hogy felborzad ellene a jogérzet, hogy midőn jog szerint ki van mondva, sokszor enyhíteni kell”.

Negyedik pontjában a halálbüntetés további bünteteskiszabáskor jelentkező problémára utalt, azaz hogy a mértékét nem lehet a bűnökhöz hozzáigazítani: „a rosszság közt pici grádusok vannak, a lenni s nem lenni közt ropant, hogy méressen össze?” 1841-ben, a halálbüntetésről írt akadémiai díjnyertes pályaművében Szemere Bertalan ezt úgy fejtette ki, hogy:

„A halálbüntetés nem osztékony. E közt: elvenni vagy nem venni el az életet, nincs közép.”²⁵

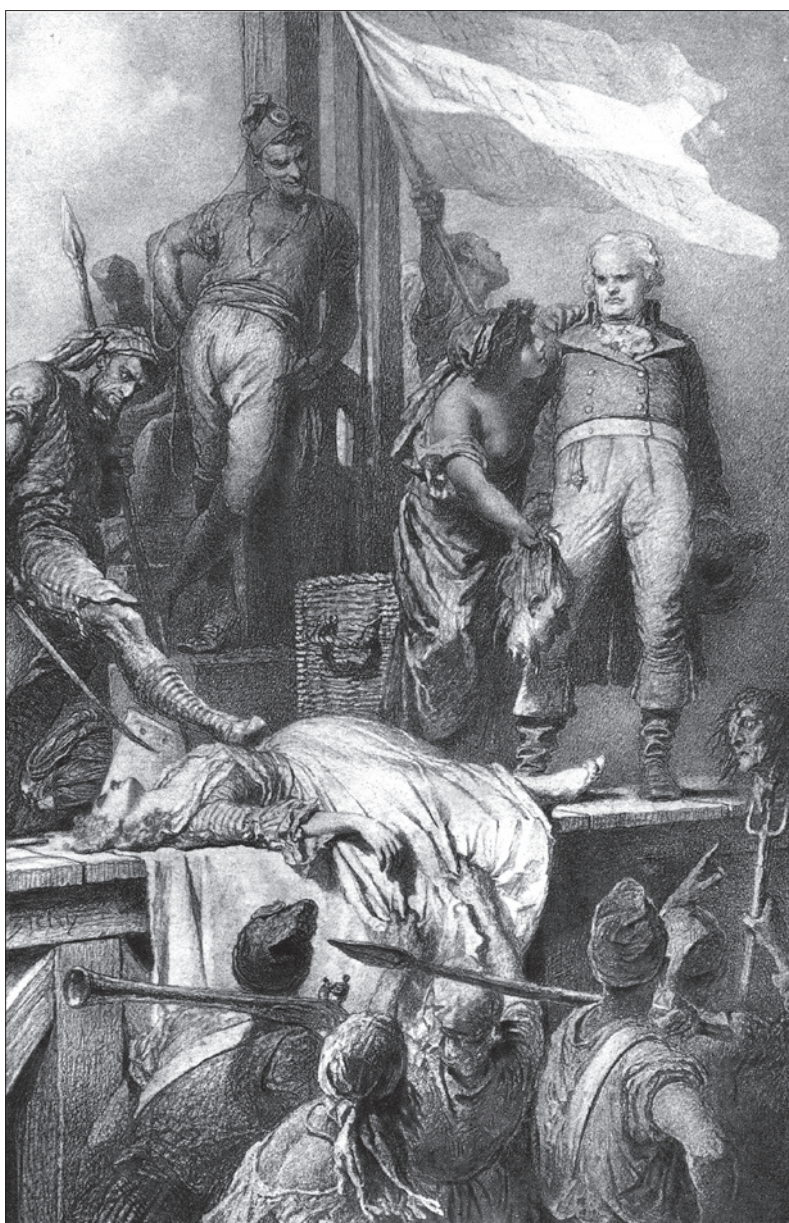
Ötödik érve Madáchnak az volt, hogy e büntetés nem hozható jóvá, ha már alkalmazták. A hatodik érve a halálbüntetés javító célzatának kérdésességére vonatkozott. A javító célzatot csak az élet hozza meg. Itt idézi a bibliai ószövetségi ígét: „Élek én, ezt mondja az Úr Isten, hogy nem gyönyörködöm a hitetlen halálában, hanem hogy a hitetlen megtérjen útjáról és éljen!” (Ezékiel 33: 11).²⁶ Felidézte még az ekkor misszionáriusként működő David Livingston és a német filozófus Johann Gottlieb Fichte gondolatait is: „minden embernek embertársában böcsülni kell az emberiséget”, és az *Írásra* (Biblia) hivatkozva „nem ronthatja el a magasb célra törekvőt”. Beszéde végén így összegezte sommás és kemény véleményét: a halálbüntetések „nem mások, mint törvényesített s nagyobb csoportok által gyakorolt kegyetlenkedő gyilkolásai a vé-

detlennek a természeti törvény dacára... a bűnt bűnért kívánó tálióban.”²⁷

Madách irodalmi munkáiban, kiemelt kérdésként, *Az ember tragédiájában* a kivégzések bemutatása a legmarkánsabban a nagy francia forradalomban, a párizsi színben tárul elénk. A halálbüntetést így kiemelve drámájában máshol nem szerepeltette. Elég ehhez elolvasnunk a szerző színpadi utalását. „Az erkély egy guillotine emelvényévé, az íróasztal nyaktilóvá, mely mellett Lucifer mint bakó áll.” Ebben az értelemben a párizsi színben elmaradt kivégzés jól mutatta Madách későbbi, alapvetően ellenző álláspontját is e fontos kérdésben.²⁸

4. Az esküdtbíráskodás

Az 1843 márciusára elkészített büntetőtörvény-javaslat másik központi kérdése lett az esküdtszékek létrehozása

Danton a nyaktilónál. Zichy Mihály rajza. Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Kilencedik szín²⁹

a (büntető) bírósági eljárásban. A büntető eljárásjogot tárgyaló *II. Rész* taglalta a bevezetendő „eskütszékeket”. Az egyik legfontosabb jogi vita az ún. ténykérdés körül folyt. Azaz, hogy a bűnösség ténye fölött az eskütszék ítéljen vagy más, az eddigi bíróság?³⁰ Másképpen megfogalmazva, ez a tény és törvényalkalmazás kettősségének kérdése, azaz hogy a bűnösség tényének megállapítása és a törvényileg előírt büntetés kiszabása jogdogmatikailag teljesen elkülöníthető-e egymástól, avagy nem? A törvénytervezet szerint az eskütszék 12 tagból fog összeállni. A bűnösség kimondásához kétharmados szótöbbség kell, 8 tag egyhangzó szavazata.³¹

Az 1843 augusztus 23-án, Balassagyarmaton megtartott „évnegyedes” nógrádi megyegyűlés az eskütszékek kérdésében is határozott. A megyegyűlési jegyzőkönyvből jól rekonstruálható a számunkra fontos, az eskütszékre vonatkozó országgyűlési követutasítás, nyomon követve az ebben kérdésben alapvetően „reformer” Nógrád vármegye álláspontját.

A Nógrád megyei választmány javaslata a törvénytervezetet kidolgozó országos bizottmány különvéleményét támogatta. A megyegyűlési jegyzőkönyv szerint „a büntetnek minden egyes esetében a’ tények kérdése felett, mielőtt a törvény büntető rendeletének alkalmazását a rendes bíróság kimondaná, a’ polgárok közül választottak ítélendnek...” „[a]z Eskütszékeknek elméletileg elvben elfogadását javasolja”. Annyi megszorítással, hogy:

„a követ Urakat oda véli utasítandóknak, hogy az Eskütszékek eszméjét a Különvélemény javallatához képest elméletileg elvként elfogadva, mind a’ választókra, mind pedig a’ választandókra, kik a fennálló alkotmány értelmében e képességre felruháztatnak, egy üdvös törvényt alkotni igyekezzenek.”³²

A *Pesti Hírlap* is beszámolt a döntésről. Az „eskütszékek” intézményét elfogadták, de olyan módosítással, hogy csak azok lehetnek a tagjai, akik jelenleg is „az alkotmány sánczai közt vannak”, későbbiekben pedig a „majd akkoron befogadandók is lehessenek esküttek”.³³ Azaz egyelőre a nemesi tagokból álló eskütszéket támogatták. A megyei követutasítás azonban számolt a nem nemesi választókkal és választandókkal is.³⁴

Pozsonyban az országgyűlési követek 1843. augusztus 29-én kezdtek hozzá a *II. Rész* tárgyalásához. Az V. fejezet „a vádeskütszék szervezetéről” rendelkezett. A VI. fejezet az „ítélőeskütszék szerkezetéről” rendelkezett. Az esküdtek köre ugyanabból a körből választható, mint a vádeskütszék esetében. Az ítélő (bűnbíró-sági) eskütszék „mindig 12 tagból állandó” (53. §). Más, nem nógrádi megyei követeket is kötötte a megyei követutasítás (*diaetai instructio*)! Az egyik követ nyíltan ki is jelentette, hogy ha „utasítás nem kötné kezét, ő lenne első, ki elfogadná”.³⁵ Majdnem döntés is született volna a 112. kerületi ülésen, november 29-én. Azonban előállt az a helyzet, hogy szavazategyenlőség keletkezett mindkét oldalon.

Az újabb vármegyei követutasításokig elhalasztani voltak kénytelenek a döntést, a következő év elejére. A tél fo-

lyamán tartott megyegyűlések között volt olyan is, ahol megváltoztatták a követutasítást.

1844. január 26-án, a 146. kerületi ülésen Madách vármegyéjének, Nógrád vármegyéjének egyik követe, Kubinyi Ferenc reformer elszántsággal szólalt fel: „Csak a népből választott független bírókban lehet a népnek bizodalma, s csak ilyenek biztosíthatják tökéletesen a vagyon- és személybátorságot, és a status alkotmányát.” A különvélemény álláspontját osztotta, amely kettéválasztja a tény és a törvényalkalmazás kérdését. Kubinyi jól látta meg azt, hogy az eskütszéknek fő célja az, hogy „külön bíró ítéljen a tény kérdéséről (ti. a bűnösség kérdésében [D. Sz. P.] s külön bíró alkalmazza a törvényt” (ti. a bűnösség esetére kiszabott büntetést). A követ azonban azt is tudhatta, hogy az augusztusi nógrádi megyegyűlés a jogegyenlőséget nem, csak a nemesi eskütszéket fogadta el. Azaz marad a „különbség a nemes és a nem-nemes személyek bíróságára nézve”.

Az elnök január 27-én bezárta, a vitát és szavazást rendelt el. 28 megye az eskütszék mellett szavazott,³⁶ 20 (pontosabban 19, mert Verőce megye követe nem szavazott) pedig ellene.³⁷ Madách megyéje, Nógrád ismételtén az eskütszék ügye mellé állt. Az eskütszéket az alsótábla kerületi ülésének többsége elfogadta! A következő szavazási kérdés az volt, hogy csak nemesekből álljon-e a felállítandó eskütszék? Azaz „osztálykülönbség nélküli egyénekből álljanak-e az esküdtek tagjai, vagy ne”. Az előbbi mellett 32 megye szavazott, 15 ellene.³⁸

Madáchnak az eskütszékek mellett mondott vármegyei beszéde szintén dátum nélküli kézirat. Nógrád megye ebben a kérdésben nem változtatta meg a véleményét, erről a két követ sem tett említést. Így a datálás szempontjából 1843. augusztusi 23-i megyegyűlés előtti időpontot valószínűsítem, hasonlóan a halálbüntetés ellen mondott beszédéhez.

Madách a vallásos tisztelet hangján kezdte meg az eskütszékek mellett szóló érvelését.³⁹ Kijelentette, hogy az 1843. évi törvénytervezet alapvető jogintézményének tartja, azaz „a büntetőtörvénykönyvünk sine qua non-jának kívánom én az eskütszékeket emeltetni”. Azt is leszögezte, hogy az eskütszék legnagyobb garanciája abban áll, hogy „semmi honpolgárt addig elítélni nem lehet, minekelőtte polgártársai és törvénytudó bírók közremunkálódása által bűnösnek nem ítéltetett.”⁴⁰ Ebben az ártatlanság vélelmének elvét hangsúlyozta ki. A beszédének kézirati példányából kihúzta az alábbi mondatot, talán feleslegesnek tartotta, de fontos megismerni elkötelezett álláspontjával kapcsolatban: „mind az abszolút igazság kiszolgáltatásának ezt legbiztosabb módjának ismerem”, mint az egyes polgár személy bátorságának egy alkotmányos monarchiában legnagyobb garanciájának tartom.” Madách szerint továbbá a vádlott és az esküdtek azonos jogúak, egyenlő jogú polgárok legyenek. Arról nem tett említést, hogy külön nemesi és nem nemesi eskütszék felállítását pártfogolná! Hacsak nem soroljuk ide azt a kis megjegyzését, amelyben az ítélkezési önkény kizárásáról írt: „itt önkénytől félni nem lehet s mindenféle státusból szedettek több oldalról átlátván, jobban is kisütik...”

Madáchot mélyen megérintette a fennálló bírósági rendszer személytelen ítélkezése, amelyben az iratokból való ítélkezés veszélyeire hívta fel a figyelmet és főleg a német ítélkezésben alkalmazott gyanúbüntetés (ún. *Beweis*) gyakorlatára, amely „nem azt vizsgálja, történt-e vagy sem, de a feltéve történtet...” A reformpárti fiatal a beszédében az esküdtszékek közül az angol rendszert ajánlotta, amelyet Angliában az 1825. évi parlamenti reform hozott létre. Másik előnye az esküdtszéknek az is, hogy az esküdtek nem megvesztegethetők. „Nem férhet esküdtekhez megvesztegetés.” Veszélyesnek tartotta a (bécsi) kormányzat politikai befolyásának lehetőségét a bírói hatalomban, azaz ha „a kormány kegyétől függedünk”.

Az esküdtszéki alapelv megvalósítását a pozsonyi országgyűlés főrendi táblája végül mégis elutasította. Szeptember 10-én, a 218. országos ülésen tárgyalta a büntető törvénykönyv *II. Részét* és benne az esküdtszék intézményét. Szeptember 18-án döntésüket azzal indokolták, hogy „az esküdtszékek elfogadásához nem járulhatnak [...] alapeszméjét el nem fogadhatták”.

5. Vallásszabadság

Madách alapvetően nemzeti reformliberális jogi álláspontjának kifejtésében az 1843–1844. évi pozsonyi országgyűlés törvényhozási témái mellett a hozzá kapcsolódó nógrádi megyegyűlések is meghatározó fórumok voltak. Fennmaradt egy vallási tárgyú beszéde is, amelyet – tudomásom szerint – eddig a Madách-kutatás nem érintett.

A kéziratot a *Vallás tárgyában érkezett rezolúció-ra* címmel ismerjük, és alapvetően a vegyes házasságok fenntartása mellett, a vallásszabadság, azaz a „hitszabadság” védelmében érvelt. Ebben is szerteágazó egyházjogi, jogtörténeti vita bontakozott ki, amelyhez Madách szintén hozzászólt.

Báró Eötvös József ekkori felszólalásai – az 1843–1844. évi országgyűlés felsőtábláján – jól tükrözték, hogy mit is jelentett ez a „hitszabadság” a gyakorlatban. A válásbéké biztosítására az egyház és az állam teljes különválasztását szorgalmazta. A vegyes házasságok kérdésében pedig úgy foglalt állást, hogy ami tisztán szerződési természetű kérdés, az a világi hatalomé, ami pedig nem, szentség az az egyházé.⁴¹

A téma már a megelőző, 1839–1840. évi országgyűlésen is felmerült. Végül Habsburg-Lotharingiai V. Ferdinánd osztrák császár és magyar király (1835–1848) 1840. május 11-én, a törvényjavaslatra csak annyit válaszolt, hogy „mivel a felirat csak a napokban terjesztett fel, a tárgy fontossága pedig annak végelhatározásához több időt kíván, azért az országgyűlés berekesztéséig nem adhat” választ. Erre a válaszra így a következő országgyűlésig kellett várni.

Ennek nemcsak a király volt az oka, hanem az ország katolikus, primás érseke is tiltakozott a felterjesztett törvénycikk ellen. Az 1839–1840. évi országgyűlés után Kopácsy József hercegprimás 1840. július 2-án körlevelet bocsátott ki, amelyben pártolta Scitovszky János, a későbbi hercegprimás, rosnói püspök és Lajcsák Ferenc

nagyvárad püspök pásztorleveleiben (*encyclica*) kifejtett elveit.

Az év folyamán, a vegyes házasságok kérdésében pró és kontra, valamennyi megyei közgyűlés állást foglalt. A *Pesti Hírlap* tudósítása szerint Nógrád megyében is sérelmes maradt a vegyes házasságok akadályozása.⁴²

XVI. Gergely pápa 1841. április 30-án, pontifikátusának 11. évében kiadott brévéjében a törvényjavaslat által megengedett vegyes házasságokat „scandallumoknak” nevezte. Erre a brévére pedig a király október 12-én a *placetum*-át adta, így a püspökök országszerte kihirdethették. A vegyes házasságoknál a katolikus pap csak testi jelenlétével, mindenféle egyházi szertartás nélkül vehet részt mint egy hiteles tanú (*assistentia passiva*). Azonban áldást nem ad az ilyen házasságokra!

Madách megyéjében az 1843. április 30-án, Balassagyarmaton megtartott gyűlés határozatairól, a Nógrád megyei követek számára előírt „vezérelvekről” is tájékoztatót. „A’ vallásbeli sérelmek orvosoltatását, a’ már fölterjesztettek a’ választ sürgessék.” Azaz a királyi választ ösztönöznie kellett a követeknek. Beláthatjuk, hogy mindezek Nógrádban is szabadelvű, reformpárti „vezérelvek” voltak.

Pozsonyba összehívott országgyűlésen a vallási kérdések vitája a 1843. június 8-i kerületi ülésen kezdődött el. Először felolvasták az 1840-ben már felterjesztett törvényjavaslatot. A vegyes házasságokhoz a nógrádi követ, Kubinyi Ferenc is hozzászólt. Jogtörténeti érve az volt, hogy már Könyves Kálmán II. dekrétuma is megtiltotta a vegyes házasságok akadályozását.

A vallási kérdésekben az újabb döntő fordulatot, a nagyon várt második királyi leirat hozhatott volna. Az újabb királyi rezolúció 1844. március 25-én, Bécsben keltezett. A *Pesti Hírlap* is címdalra közölte mind latin nyelven, mind magyar fordításban.⁴³ Az uralkodó még jobban fokozta a kedélyeket azzal, hogy nem változtatott az álláspontján, szembefordult az országgyűlés által megismételt felterjesztett, módosított törvényjavaslattal is.

A Nógrád megyei megyegyűlés jegyzőkönyve az új követutasítást és a megyei választmány ebbéli reformer véleményét is rögzítette, amely teljes mértékben támogatta a vegyes házasságok egyenjogú kezelését: „meg van győződve a választmány arról, hogy a vegyes házasságból születendő gyermekek mi vallásbani neveltetése a’ házasságra lépendő feleknek a’ születendő gyermekek mi vallásbani neveltetése iránt minden tekintet nélküli szabad egyezkedésének szentségesítése által a vegyesen házasulandók közti tökéletes költsönösség szándékoztatik, s eszközöltetik”. Erről pedig „sem Ófelsége politikai úton ne intézkedhessék, de bíró se ítélhessen”. A megyei küldöttség véleményét helybenhagyták, és Pozsonyba megküldték a két követ számára.⁴⁴

Az évnegyedes megyei közgyűlést Balassagyarmaton, 1844. április 22-én tartották meg. A *Pesti Hírlap*-ból megtudjuk, hogy a megyegyűlési témák közül „[H]evesebb volt a vita a’ vegyes házasságok ügyében érkezett királyi válaszok (sic! első és a második) fölött.” A vita azonban nem volt annyira vita, a tudósító szerint a királyi rezolúcióknak ellenzője csupán kettő személy akadt. „M. I. tb

és B. M. főszolgabíró”. Ez mindenképpen új adat, mert véleményem szerint, Madách Imre megyei táblabíróról van szó, aki 1843 novemberétől töltötte be ezt a tisztséget. A tudósító azt is közli, hogy ő az „országgyűlési tárgyakkal foglalkozó (megyei) külküldöttségben” volt és ott fejtette ki véleményét.⁴⁵ Ez az igen fontos új információ választ adhat Madách 1843–1844. évi országgyűléssel kapcsolatos aktivitására, amelyet jól mutatnak az országgyűlés témáira reflektáló fontos beszédei.

A vegyes házasságokat támogató fennmaradt beszéde, ez alapján valószínűsítem, hogy az az április 22-i megyegyűlésen hangozhatott el. Az OSZK-ban őrzött kézíraton a cím utáni zárójelben „1844 Marcz” szerepel. A kézirat címdalán szereplő dátum, nézetem szerint nem keltezés, hanem a rezolúció hónapjára utal (6. recto).

Madách reformer beszédében történelmi példákat hoz a „hitszabadság”, a vallásszabadság védelmében. „Érkezett ismét a vallás tárgyában egy kegyes királyi leirat, azonban abban egyebütt, mint nevében aligha van kegyesség.” Ezzel a szerző egyértelműen pontosítja, hogy a két királyi leirat közül az utóbbira gondolt. Madách metaforájában a nemzet 52 nyelvvel kiáltott gyógyírért a vallások közötti szakadás sebeire, 52 nyelvvel követeltek vallási viszonyosságot. Ezzel arra utalt, hogy az akkori Magyar Királyságnak 52 vármegyéje volt.⁴⁶ Továbbá utalt arra az országgyűlési törvényjavaslatra is, amely vallás tárgyában annyi küzdelem és vita útján született, de a királyi leirat által ismét megakadályoztatott. Mert „[J]ött a királyi leirat és ír helyett új sebet ad... összeolvadás helyett új szakadást teremt a családi élet szentelt belsejében”.⁴⁷ Az áldás megtagadását is felrótta: „nem hozhat áldást a kenyérrel áldozónak társasága az ostyával áldozónak.” Indítványozza azt, hogy „vessük vissza határozottan a leiratot”. Mint a *Pesti Hírlap* tudósításából megtudjuk, a madáchi reformer érvek kisebbségben maradtak, a megyei közgyűlés többsége a királyi rezolúció elfogadását támogatta.

Madáchot személyesen is megérintették a felmerülő vallásfelekezeti ellentétek, voltak ugyanis protestáns szerelmei. Például Matkovich Ida, Lónyay Etelka vagy Dacsó Lujza, akiket a katolikus Madách édesanyja nehezen tűrt volna el családjában.⁴⁸

Sőt, a közjogi kérdés kapcsán ebben az időben jól ismert volt gróf Széchenyi István híres hasonlata – amely szerint Ausztria és Magyarország között is vegyes házassághoz hasonló a viszony.⁴⁹ Ahhoz, hogy megértsük, miért volt ez Madách korában ennyire fontos téma, ne feledjük, hogy később, 1848-ban, a *Tizenkét pont* követeléseiben is helyet kapott: „Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben.” (4. pont).

6. Védegylet

Az 1843–1844. évi országgyűlés Alsó Táblája az országgyűlés vége felé, 1844. július 11-én, a 234. kerületi ülésen kezdte meg tárgyalni a kereskedelmi tárgyban kiküldött kerületi választmány elkészült jelentését és törvényjavaslatait. Az elkészült munka hét részből állott, amelynek első része „a vámrendszerről, s a földmívelés, műipar s keres-

kedés ez általi kormányzásról” szólt. A vitákban Tolna megye követe, Perczel Mór azt javasolta, hogy „álljunk össze egy nagy egyletbe, melynek minden egyes tagja kötelezze magát arra, hogy egyedül hazai gyártmányokat s iparcikkeket fog használni”. Ezzel Perczel tulajdonképpen a leendő Országos Védegylet tervét ajánlotta fel.

A *Pesti Hírlap* tudósításából megtudjuk, hogy Madách megyéjének 1843. május 10-i, részletes követutasítása a két követnek e tárgyban is programot adott. A „vezérelv” az legyen, hogy „a’ honi gyár- ’s kézműipar érdekében: védvámok állíttassanak; a német vámszövetséghez csatlakozás [...] se pártoltassék.” A vámok (harmincadok) jövőbeli módosíthatóság joga „a’ törvényhozóságnak” (t. i.: az országgyűlésnek) tartasson fel.⁵⁰ Az utasítás a védegylet alakítása tárgyában, nem lévén országgyűlési tárgy, nem is foglalt állást.

Míg az uralkodói válaszra vártak a képviselők, a Tolna megyei követ, Perczel Mór által említett védegylet megalakítását országos szinten is előmozdították. 1844. szeptember 24-én, a 291. kerületi ülésen tárgyalták a rendek gróf Batthyány Kázmér kérelmét, amelyben ő az országgyűléshez fordult. Könnyen beláthatjuk, hogy tervezett megalakulás időzítése az alsótáblán ezidáig folytatott vitákkal összefüggött. Ugyanakkor, a törvényhozás számára az a veszély is fennállt, hogy a védegylet sietős létrehozása – az uralkodói választ megelőzően – már előzetes döntést jelentene a védvám mellett, és megakadályozná a bécsi udvarral a vámügyben való egyezkedést! A követek e kérdésben megoszlottak. A megalakulás azonban kicsit később, szeptember 28-án, a 295. kerületi ülésen az elnökség tudatta a képviselőkkel, hogy a védegylet alakuló közgyűlését közbejött okok miatt nem szeptember 29-én, hanem október 6-án tudják megtartani.⁵¹

Az 1843–1844. évi országgyűlés egyik reményét, a vámkérdést végül az uralkodó által november 7-én kelt ún. királyi rezolúció („a kereskedés és műipar előmozdítása tárgyában, vagyis a vámviszonyok iránti királyi válasz”) végleg szertefoszlatta. Az Országos Védegylet ügye pedig ezzel párhuzamosan felértékelődött. Bezerédj István, a másik tolnai követ szerint:

„Ha a magyar kormány nem elég erős műiparunk ki-
fejtésére a határokon védvámokat felállítani, állítsuk
azt fel mi – mint már mondatott – és fel kell állítanunk
saját ajtaink küszöbeinél! Ha valaha szükségesnek ta-
láltuk a védegyletet, úgy most még szükségesebb fel-
karolnunk.”

November 10-én, az 1843–1844. évi országgyűlésnek az uralkodói leirat értelmében már be kellett fejeznie munkáját. A megyei közgyűléseken megtárgyalták az elmaradt eredményeket, elért javaslatokat.

1844. október 6-án Pozsonyban, az alsótábla ülés-
termében mégis hivatalosan is megalakult az Országos Véd-
egylet, amely több lett egy helyi egyesületnél, teret adott
az országos küzdelmekhez, összefogást sürgetett. A kerü-
leti ülésen jelen volt gróf Széchenyi István is, aki a véd-
egylet létrehozását gazdasági irracionálisnak tartotta. A *Hitel* című munkájában korábban kifejtette, hogy: „Ne

mondjuk, hogy általában a vámot kell eltörölni, hanem a külső vám nagy súlyát s ingadozó létét iparkodjunk megszüntetni.”⁵²

Az Országos Védegyelet elnökének gróf Batthyány Kázmért, alelnöknek gróf Teleki Lászlót, igazgatójának pedig Kossuth Lajost választották meg. Kossuth szervezőmunkáját – egészen 1846. évi lemondásáig – az egyesület kiterjesztése érdekében folytatta, körlevelezésével vidéken fiókegyletek létrehozását szorgalmazta. Hermann Róbert történész szerint a vidéki munkatársai között volt Nógrád megyében az országgyűlési követ, Kubinyi Ferenc is.⁵³ A Védegyeletnek külön sajtója is volt, a *Hetilap*.

Kossuth a *Pesti Hírlapban* számos vezércikkében kiállt a hazai ipar támogatása és védelme mellett. Ehhez csatlakozott Madách Imre is, élete első, nagy nyilvánosság előtt folyó hírlapi vitájában. Az 1844. november 17-i (405.) számában, Timon álnéven, Madách Imre írását a *Pesti Hírlap* le is közölte.

Ezúttal Madáchnak a vámkérdés országgyűlési vitájában nem kellett beszédével a helyi megyegyűlést a reformer irányba befolyásolnia, hiszen láttuk, hogy az 1843. május 10-i Nógrád megyei országgyűlési követutastítások egyértelműen a vámunió elutasítását, a védvám felállítását, valamint a vámszabályozás országgyűlési tárgykörben maradását támogatták. Azonban a védegyelet megalakításában nem foglalhattak állást. Véleményem szerint ezt pótolva és pártolva, Madách országosan is szeretne volna álláspontját kifejteni. Madách ebben a hírlapi cikkében a védegyelet védelmében, Kossuth mellett állt.

1844. november 19-én, Balassagyarmaton a nógrádi évnegyedes megyegyűlésen is bejelentették a helyi védegyelet megalakulását, az indítványt maga Madách terjesztette be. Az 1844. évi nógrádi megyegyűlési jegyzőkönyvben ugyan Madách neve nem szerepel, de a bejegyzés tartalmazza a főbb tudnivalókat. November 19-én, a Fráter Pál alispán elnöklete alatt tartott közgyűlésen döntés született. A lesújtó királyi rezolúciót követő országgyűlési előzményeket is rögzítette a jegyzőkönyv (2314. pont). Érdemes itt idéznem:

„Tegnap napon alakult honi műipar’ védegyelet ideiglenes elnöke előadván, miképpen a hazai műipar kifejlesztésére elkerülhetetlenül szükséges véd vámoknak az országhatár szélein törvény hozás útján felállítására nem sikerülvén, miután az országosan egybegyűlt Karok és Rendek határozatilag kimondták, hogy azon védvámrendszert, melyet az ország határain felállítani nem lehetett, minden egyes polgár ajtajának küszöbén felállítani lehet, és szükséges, és hogy a magyarországi műipar érdeke felett örökös védvám rendszert a védegyesületekben találják, a Posonyban alakult középonti védegyesület példájára, s bemutatott alapszabályai szerint, tegnapi napon e megye számos fiaiból egy fiókvédegyelet alakult.”⁵⁴

A november 19-i közgyűlési határozat csupán ezen fiókvédegyelet által tett indítványról és kérelemről szólt. Ezt a közgyűlésen maga Madách Imre táblabíróként⁵⁵ terjesztette e megyei rendek elé. Erről szól a *Védegyelet alakítása*

címen ránk maradt megyegyűlési beszéde. A beszéd pontos datálása ennyiben nem okoz nehézséget.

A reformer Madách az országgyűlést hibáztatta.

„Mi Mekka híveiként könyörögve fordulánk a törvényhozás felé, elmondva, miként ha Magyarország az egyetemes monarchia legéletrevalóbb, legtöbb kifejlődésre képes alkatrésze, épp ez legyen mégis az, mely mostohagyermekként a többieknek feláldoztatik?” „Néhány évig ugyan még képezhetjük társnemzeteink biztos vásárterét, de belőlünk sem kifogyhatatlan a kincs [...] Ausztria piaca is csakugyan megszűnik, s az egész állomány ledül.”

Érezhető az is, hogy Madách kifakadása a november 7-én kelt királyi rezolúció ellen (is) irányult. Cicerótól a híres Catilina elleni első beszédének kezdősorait idézte fel. „Ki is törénk olykor méltó keserűn, elmondva kormányunknak a quo usque tandem abuterét.”⁵⁶ „De türesünk nem méltányoltatott, fenyegetésünk kigúnyoltatott, s a kérésre kesztyűt dobtak orcánkba, melyre írva van, hogy önröknön kívül számunkra nincs segély, hogy magunkon kell segitenünk, ha a lét s nemlét kérdése felkerül. Megpendült tehát az iparvédegyesület eszméje...”⁵⁷ Megemlítette, hogy a már aláíró tagok között hölgyek is vannak. Hite szerint „e lajstrom az összes hazafiak lajstromával egy lesz... a haza így egybeforr”. Madách végezetül úgy buzdítja a védegyelet támogatására a hazafiakat, és úgy fejezi be beszédét, mint ahogyan az idősebb Cato a pun Karthágó lerombolását emlegette minden egyes szenátusi beszédének végén. A „Védegyelet legyen tehát minden igaz hazafinak »Ego Carthaginem delendam«-ja...” Mert, ha a nemzetből az erély kifogy, akkor olyan, mint az az egyén, „aki önmagáról lemond, arról lemondanak az istenek is”.⁵⁸

A *Pesti Hírlap* 1844. december 1-jei számában Madách tudósítást is írt a megyei közgyűlésről. Ebből tudjuk meg, hogy a végleges országgyűlési követjelentések a következő év januárjában fognak megtörténni. A helyi védegyelet megalakulásáról pár sorban számolt be. „A’ napokban alakult vidéki fiók iparegyesület’ ideiglenes elnöke Desseöffy Job” (táblabíró) lett. Ez azért fontos megjegyzés, mert megtudjuk a nógrádi megyegyűlési jegyzőkönyvben le nem írt ideiglenes elnök nevét, aki határozatban kérte a megyegyűléstől „a megye által a’ czélnak helyeslését és pártolását kimondani”. A közgyűlés, Madách ismertetése szerint, elfogadta a pártolást, az országgyűlés októberi és novemberi állásfoglalásai alapján. „Mi, az országgyűlési határozat’ nyomán nagy lelkesedés között meg is történn, a’ megye mennyiben szinte fogyasztó lenne, szükség-e ezentul belgyármányokkal fedezni határozá.”⁵⁹

A védegyelet nógrádi fiókegyeletének sorsáról újabb forrásként érdemes bevonni az Országos Védegyelet saját lapját, a *Hetilapot*, amelyet maga Kossuth szerkesztett. Eszerint „a balassa-gyarmati osztály” 1844. november 18-án alakult meg. Elnökké azonban a volt országgyűlési követet, Huszár Károlyt, jegyzővé pedig Madách Imrét („a lelkes Timont”) választották. A pénztárnok Majthényi Pál lett.

7. A vármegye szerepe és az országgyűlési követek munkájának értékelése

Madách jogi reformprogramja nem állt meg az 1843–1844. évi országgyűlés lezárultával. A megyei jogállás kérdése erősen aktuálissá vált. 1844-ben a bécsi kormányzat, éles váltással, a konzervatív politikusok segítségére támaszkodva, a megyék feletti irányítás megszerzését tűzte ki célul. A végrehajtásban kulcsszereplővé váltak a főispáni helyettesek, az ún. adminisztrátorok. 1845 első felében a megyék több mint a feléhez adminisztrátort neveztek ki. A kivétel Nógrád megye volt ekkor, ez volt Madách beszédének politikai környezete.

Közismert, hogy a fennálló megyerendszer védelmét a (nemzeti) liberális nemesi reformellenzék alapvetően ún. „municipalista” (helyi törvényhatósági) elképzelése jelentette. E felfogás szerint a megyei autonómia védelemre szorul, a vármegyék politikai szerepe a magyar történeti alkotmányfejlődés (*Corpus Iuris*, az ún. sarkalatos törvények) eredménye, amely a bécsi kormányzattal szembeni fontos alkotmánybiztosítékot jelent és tovább kell fejleszteni. Kialakult ezzel szemben egy másik, ún. centralista elképzelés is, amely nézet alapján a megyének elegendő csupán az igazgatási, koordináló szerep. Azaz a megyének a mai értelemben vett közigazgatási funkcióját fejlesztették volna tovább, nem pedig az alkotmányvédő szerepét. Ezen a ponton találkozott a bécsi udvar köreivel és a hazai konzervatív elképzelésekkel is a véleményük.

A centralisták elhatárolták magukat a nemességtől, nem tartották őket alkalmasnak arra, hogy a népet a demokratikus jövő felé vezessék. Sőt, a censzos választójog bevezetésével, a polgárjoggal rendelkezők számát bővítették volna, a centralisták támogatták a szabad királyi városok szavazati jogát. Ezzel a „centralistáknak” nevezett liberális nemesi reformellenzék egy szelete elkülönült (Csengery Antal, báró Eötvös József, Szalay László, Trefort Agoston). Eszmei előzmények között meg kell említeni Hajnóczy József jogi munkásságát is.⁶⁰

Ehhez a centralista szellemiségű csoporthoz közeledett Madách is, aki a *Pesti Hírlap* szerkesztőváltását követően, 1844 júniusától Szalay Lászlónak küldte a megyei tudósításait. Azonban azt, hogy mégsem lehet egyszerűen besorolni Madáchot a centralisták közé, jól mutatja az e kérdésben fennmaradt beszéde.

Madách a *Pesti Hírlap* számára (az 1845. február 6-i lapszámban) megírta a közgyűlésről való tudósítását, így tudjuk azt is, hogy a nógrádi rendes, évnegyedes (negyedévi) közgyűlést 1845. január 13–18. között tartották meg Balassagyarmaton.⁶¹ A legfőbb tárgya pedig az országgyűlési követjelentések megtárgyalása, a két nógrádi követ munkájának értékelése volt. Madách ezen a Balassagyarmaton tartott megyegyűlésen – mint táblabíró – vett részt. Fennmaradt továbbá egy megyék politikai szerepéről írt beszéde is, amely e közgyűléshez fűződött. Az OSZK-ban őrzött kéziratban olvasható egy „január 13”-i kelezés is.⁶² Így a datálással – e beszéd vonatkozásában – nincs nehéz-

ségünk. Maga a beszéd tényleges elhangzására ismételtelen nincs közvetlen forrásunk.

A megyegyűlést a megye főispánja, gróf Keglevich Gábor nyitotta meg. Madách beszéde, pontosabban megyei közgyűlési előterjesztése ebben a kontextusban hangozhatott el, a követjelentés tárgyalásán, annak elfogadását támogatta. Erre olyan megfogalmazásbeli, közvetlen reflexiók utalnak, mint például rögtön a beszéd kezdetén a „szabadság és haladás zászlói” kitétel. Madách számára – a követjelentésben előadottakból – az eddig elért országgyűlési részeredmények a jövőre tekintve biztatóak: „bár száz méltányos reményeink ezeken hajótörést is szenvedtenek, mégis sok üdvös csíra elvetetett (mint a követjelentésekből látók), melyből annyi szép virág fejlőd...” Madách a követjelentés mellett érvelt: „követekünk kétszeres köszönetet érdemelnek.”

Előterjesztésének végén Madách mégis a megyerendszer mellett maradt, azaz az országgyűlési törvényhozában a megyék szerepét nem lehet csökkenteni: „a megyék oly tényezők azon processusban, mely a törvények hozatala s életbeléptetése közt van, melyeket kifelejtünk nem lehet.” A „megkezdett haladási pályán minden megállapodás visszalépés”. Itt látjuk azt is, hogy részben eltávolodott a tisztán centralista felfogástól.

Az országgyűlés által elfogadott „elvet hatáskörünkben igyekeznünk kell életbe léptetni”. Így előterjesztésében az országgyűlési tárgyakkal foglalkozó állandó választmány-nak három feladatot tűzött ki. Terjesszen elő javaslatot „a törvények mikénti teljesítéséről; valamint a következő országgyűlésre terjesztendő témákat, harmadszor pedig a követutastási javaslatában állítson fel általános elveket”, melyek után lehet csak részletbe menően vitatkozni a követeknek.⁶³ Ezzel zárta felszólalását, az előterjesztéséről többet nem tudunk.

A soron következő, 1845. április 14–23. között megtartott évnegyedes közgyűlésről már nem Madách írt. Ekkor érte el Nógrádot a bécsi kormány lesújtó javaslata. Kubinyi Ferenc indítványa nyomán tárgyalták a kormány „megyerendszert érdeklő reform”-ját. Azaz a megyei adminisztrátori rendszer bevezetését a főispáni helyettesekről. Itt azonban a nógrádi főispánnak, gróf Keglevich Gábornak volt bajelhárító szerepe. A kétségtelenül császárhű főispán a tiszttét 1827-től töltötte be, sőt egyéb udvari tisztségei mellett főrendiházi tag és koronaőr is volt, valamint a Magyar Királyi Kamara elnöke. Mellesleg gróf Széchenyi István barátja és esküvői tanúja volt.⁶⁴ A *Pesti Hírlap* tudósítója megjegyezte, hogy eddig Nógrád vármegye azon szerencsések egyike lehetett, amelyek a „főispánjukkal tökéletes egyetértésben vannak”.

8. Összegzés

A fiatal Madách jogi gondolkodásának, mondhatni jogi reformprogramjának egyik fő fóruma az 1843–1844. évi pozsonyi országgyűléshez kapcsolódott. Szerencsés találkozásnak lehattunk tanúi. Ezen a reformországgyűlésen olyan fontos jogintézményeket tárgyaltak meg, amelyeket a korabeli nemzeti reformellenzék támogatott. Az

ekkoriban készült Deák-féle büntetőjogi törvényjavaslat vitájában – megyei szinten – Madách is megszólalt, és támogatja például a halálbüntetés eltörlését, az esküdszék felállítását. A vallás tárgyában érkezett királyi rezolúció címen fennmaradt beszédével pedig a vegyes házasságok egyenjogúsítását támogatta. Az Ausztriával való országgyűlési vámvita kapcsán, az Országos Iparvédegyelet helyi megalapítását sürgette, amelyben tevékenyen részt is vett.

Az országgyűlés végeztével pedig a követek beszámolója kapcsán a megyék politikai szerepéről szintén egy megyegyűlési beszédben foglalkozott. Mivel fontos megyei tisztségeket is vállalt, reformpárti beszédeivel meg-

próbálta befolyásolni a Nógrád megyei közgyűlésnek a két országgyűlési küldött követutasításaira vonatkozó döntéseit.

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc időszakában vállalt aktív megyei szerepe miatt jogi-politikai tevékenységének szünetelése, egy időre pedig a börtön következtett számára. Amikor 1861-ben először nyílt lehetőség az országos politikai életben az országgyűlés összehívására, már nem kellett buzdító beszédeket írnia a megyéjének közgyűlési tagjaihoz, hanem Nógrád vármegye megválasztott képviselőjeként az országgyűlésben folytathatta alapvetően reformer (határozati párti) tevékenységét.

DIÓSZEGI SZABÓ, PÁL

Die „Fahnen der Freiheit und des Fortschritts“

Imre Madáchs Rechtsreformprogramm von 1843–1844

(Zusammenfassung)

Eines der wichtigsten Foren für das juristische Denken des jungen Imre Madách, sozusagen für sein Rechtsreformprogramm, war die Nationalversammlung von 1843–1844 in Pozsony. Auf dieser Reformversammlung wurden wichtige Rechtsinstitutionen diskutiert, die von der damaligen nationalen Reformopposition unterstützt wurden. In der Debatte über den damals ausgearbeiteten Strafrechtsentwurf (von Ferenc Deák) meldete sich Madách auf der Ebene der Komitee zu Wort und sprach sich beispielsweise für die Abschaffung der Todesstrafe und die Einrichtung von Geschworenengerichten aus. Im Zusammenhang mit der Religionsfreiheit unterstützte er außerdem die Gleichstellung gemischter Ehen und drängte auf die Gründung einer lokalen Industrievereinigung.

In seinen Reden auf den Versammlungen der Komitee befasste er sich mit der politischen Rolle der Komitee und versuchte mit seiner reformorientierten Haltung, die Entscheidungen der Generalversammlung des Komitees Nógrád hinsichtlich der Anweisungen der beiden Abgeordneten zu beeinflussen.

Aufgrund seiner aktiven Rolle auf Ebene des Komitees während der Revolution und des Freiheitskrieges von 1848–1849 musste er seine juristisch-politische Tätigkeit unterbrechen und verbrachte eine Zeit lang im Gefängnis. Als sich 1861 erstmals die Möglichkeit bot, eine nationale Versammlung einzuberufen, musste er keine aufrührerischen Reden mehr an die Mitglieder der Komiteesversammlung schreiben, sondern konnte als gewählter Vertreter des Komitees Nógrád seine reformerische Tätigkeit in der Nationalversammlung fortsetzen.

DIÓSZEGI SZABÓ, PÁL

The “Flags of Freedom and Progress”

Imre Madách’s Legal Reform Program of 1843–1844

(Abstract)

One of the most important forums for the legal thinking of the young Imre Madách, for his legal reform programme, so to speak, was the National Assembly of 1843–1844 in Pozsony. At this reform assembly, important legal institutions were discussed that were supported by the national reform opposition at the time. In the debate on the draft criminal law (by Ferenc Deák) that was being drawn up at the time, Madách spoke up at the county level and advocated, for example, the abolition of the death penalty and the establishment of jury courts. In connection with religious freedom, he also supported the equal treatment of mixed marriages and pushed for the establishment of a local industrial association.

In his speeches at the county assemblies, he addressed the political role of the counties and, with his reform-ori-

ented attitude, attempted to influence the decisions of the Nógrád County General Assembly regarding the instructions of the two deputies.

Due to his active role at county level during the revolution and war of independence of 1848–1849, he had to interrupt his legal and political activities and spent some time in prison. When the opportunity to convene a national assembly arose for the first time in 1861, he no longer had to write inflammatory speeches to the members of the county assembly, but was able to continue his reformist activities in the National Assembly as an elected representative of Nógrád County.

Jegyzetek

- ¹ A címben jelzett témában vö. DIÓSZEGI SZABÓ Pál: „a nyakazás ezúttal elmarad” – Madách és a halálbüntetés kérdése. In MÁTÉ Zsuzsanna – VARGA Emőke (szerk.): *XXIII. Madách Szimpózium*. Szeged–Balassagyarmat, 2016. Madách Irodalmi Társaság, 68–106. p.; DIÓSZEGI SZABÓ Pál: „ír helyett új sebet ad...” Madách Imre beszéde és előzményei a vallás tárgyában érkezett második királyi rezolúcióra (1844. április 22.) In MÁTÉ Zsuzsanna – VARGA Emőke (szerk.): *XXV. Madách Szimpózium*. (MK 102.) Szeged–Balassagyarmat, 2018. Madách Irodalmi Társaság, 123–163. p.; DIÓSZEGI SZABÓ Pál: „Megpendült tehát az iparvédegyesület eszméje...” Madách Imre védegyeleti tárgyu felszólalása (1844. november 19.) In MÁTÉ Zsuzsanna – VARGA Emőke (szerk.): *XXVII. Madách Szimpózium*. (MK 108.) Szeged–Balassagyarmat, 2020. Madách Irodalmi Társaság, 82–122. p.; DIÓSZEGI SZABÓ Pál: „Nem bírok kiszámított ékesszólással...” – Az 1843–44. évi esküdtszéki vita és Madách Imre beszéde az esküdtszékek mellett. In MÁTÉ Zsuzsanna – VARGA Emőke (szerk.): *XXIV. Madách Szimpózium*. Szeged–Balassagyarmat, 2017. Madách Irodalmi Társaság, 27–86. p.; DIÓSZEGI SZABÓ Pál: „sok üdvös csíra elvetetett” – Madách Imre beszéde a megye politikai szerepéről (1845). In MÁTÉ Zsuzsanna – VARGA Emőke (szerk.): *XXVI. Madách Szimpózium*. (MK 104.) Szeged–Balassagyarmat, 2019. Madách Irodalmi Társaság, 95–109. p.
- ² Részletes összefoglalást írt erről RIGÓ Balázs (ELTE ÁJK). L. RIGÓ Balázs: Jogász-politikus és szépiro – A „nappali” és az „éjszakai Madách” (Beszámoló egy konferenciáról). *Ujkor.hu*. 2023. 06. 13. <https://ujkor.hu/content/jogasz-politikus-es-szepiro-a-nappali-es-az-ejszakai-madach-beszamolo-egy-konferenciáról>.
- ³ CSEZNY-CLAUSER Mihály: *Madách Imre a politikus*. Balassagyarmat, 1941. Szerzői kiadás, 44. p.
- ⁴ KISS Gy. Csaba: Új szempontok Madách nemzetiségszemléletéhez. *Hungarológiai Közlemények*, 1984. 61. sz. 1223. p.
- ⁵ ANDOR Csaba: *Bevezetés a Madách-kutatásba*. (Madách Könyvtár – Új Folyam 92.) Szeged–Balassagyarmat, 2016. Madách Irodalmi Társaság, 113. p.
- ⁶ ANDOR Csaba: *A siker éve: 1861 Madách élete*. Budapest, 2000. Fekete Sas Kiadó, 23. p.
- ⁷ Uo. 40–41.; 51–52. p.
- ⁸ *Madách Imre dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban*. Salgótarján, 1984. 36. p. (19. dokumentum), 37. p. (20. dokumentum).
- ⁹ Uo. 37. p. (21. dokumentum)
- ¹⁰ Uo. 41. p. (26. dokumentum)
- ¹¹ Uo. 91–92. p. (74. dokumentum)
- ¹² RADÓ György – ANDOR Csaba: *Madách Imre életrajzi krónika*. Budapest, 2006. Madách Irodalmi Társaság, 164. p.
- ¹³ Uo. 169. p.
- ¹⁴ BAKÓCZI Antal: *Az emberölés*. Budapest, 1984. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 75. p.; NAGY Ferenc – TOKAJI Géza: *A magyar büntetőjog általános része*. Szeged, 1993. Jatepress, 245. p.; BATÓ Szilvia: *A „büntetési rendszer” megjelölése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841–1844)*. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 29.) Szeged, 2010. Pólay Elemér Alapítvány, 25. p.
- ¹⁵ *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési Alsó Tábla kerületi üléseinek naplója*. Szerk. és kiad. Kovács Ferencz ügyvéd, Csongrád megye volt alispánja és Hódmezővásárhely város volt országgyűlési képviselője. I–IV. kötet. Budapest, 1894. Franklin Társulat. Kovács I. 1894. 12., 89. p.
- ¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltára (MNL NVL) IV. 1/a. *Nógrádi megyegyűlések* 114. szám. 208., 410–411. p.
- ¹⁷ Kovács II. 1894. 317. p.
- ¹⁸ MNL NVL IV. 1/a. 114. szám 410–411. p.
- ¹⁹ Kovács II. 1894. 391., 392–393. p.
- ²⁰ Uo. 395. p.
- ²¹ BATÓ 2010. 25–26. p.
- ²² RADÓ–ANDOR 2006. 199. p.
- ²³ *Pesti Hírlap*, 1843. (szeptember 3.) 279. sz. 600. p.
- ²⁴ MADÁCH Imre összes művei. II. Sajtó alá rendezte HALÁSZ Gábor. Budapest 1942. 672. p.
- ²⁵ SZEMERE Bertalan: *A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről*. Budapest, 1990. Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 155. p.
- ²⁶ „Vivo ego, dicit dominus Deo: nolo mortem, sed ut convertatur impius via sua et vivat.”
- ²⁷ HALÁSZ 1942. 674. p.
- ²⁸ MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. A kötetet szerk., a mű szövegét sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította KERÉNYI Ferenc. Budapest, 1992. Ikon Kiadó, 78. p.
- ²⁹ Kép forrása: MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. (Hatodik díszkiadás) Budapest, 1905. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 130. p.
- ³⁰ *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. II. Szerk. FAYER László. Budapest 1898. 350. p.
- ³¹ Uo. 250. p.
- ³² MNL NVL IV. 1/a. 114. szám 414. p.
- ³³ *Pesti Hírlap*, 1843. (szeptember 3.) 279. sz. 600. p.
- ³⁴ MNL NVL IV. 1/a. 114. szám 414. p.
- ³⁵ KOVÁCS III. 1894. 200. p.; *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. IV. Szerk. FAYER László. Budapest, 1902. 8. p.
- ³⁶ KOVÁCS IV. 1894. 46. p.; FAYER 1902. 65. p.
- ³⁷ KOVÁCS IV. 1894. 47. p.; FAYER 1902. 65. p.
- ³⁸ KOVÁCS IV. 1894. 47. p.; FAYER 1902. 67. p.
- ³⁹ HALÁSZ 1942. 669. p.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ FENYŐ István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. Budapest, 1997. Argumentum Kiadó, 237–238. p.
- ⁴² *Pesti Hírlap*, 1841. (december 15.) 100. sz. 839. p.; 1841. (december 1.) 96. sz. 807. p.
- ⁴³ *Pesti Hírlap*, 1844. (március 31.) 339. sz. 1. p.
- ⁴⁴ MNL NVL IV. 2. 127. szám. MNL NVL IV. 2. 339. szám 115–116. p.
- ⁴⁵ *Pesti Hírlap*, 1844. (április 28.) 347. sz. 287. p.
- ⁴⁶ KOVÁCS I. 1894. Bevezetés, 40. p.
- ⁴⁷ HALÁSZ 1942. 663. p.
- ⁴⁸ Uo. 54. p.
- ⁴⁹ (DIÓSZEGI) SZABÓ Pál: „Bátor vagyok figyelmeztetni a Tisztelet Házát...” – Gróf Széchenyi István alakja a 19. század második felének országgyűlésében. (Előadás a Széchenyi Akadémián, Nagycenk, 2016. április 4.). *A női dimenzió*, 2023. 4. sz. 79. p. DOI: <https://doi.org/10.55344/andfh.2304075>.
- ⁵⁰ *Pesti Hírlap*, 1843. (május 21.) 249. sz. 338. p.
- ⁵¹ Kovács 1894. IV. 126. p.
- ⁵² SZÉCHENYI István: *Hitel* (mai magyar nyelven). Budapest 2016. Logod Bt.–Széchenyi Alapítvány, 161., 181. p.
- ⁵³ HERMANN Róbert: *Kossuth Lajos élete és kora*. Budapest 2002. Pannonica Kiadó, 35–36. p.
- ⁵⁴ MNL NVL IV. 2. 127. szám 453–454. p.
- ⁵⁵ 1844. november 11-i megyei közgyűlési jegyzőkönyvi adat. Madách megyebeli táblabírói kinevezésére, gróf Keglevich Gábor Nógrád megyei főispán által, az 1843. november 20-i közgyűlésen került sor. L. *Az 1843. évi megyei jegyzőkönyv*. 540. p.
- ⁵⁶ „Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?”
- ⁵⁷ HALÁSZ 1942. 660. p.
- ⁵⁸ Uo. 661. p.
- ⁵⁹ *Pesti Hírlap*, 1844. (december 1.) 409. sz. 820. p.
- ⁶⁰ Különösen az *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in regno Hungariae latorum* és a *De comitiis Regni Hungariae deque organisatione eorundem dissertatio iuris publici Hungarici (1791)* című munkáit.
- ⁶¹ *Pesti Hírlap*, 1845. (február 6.) 428. sz. 81. p.
- ⁶² RADÓ–ANDOR 2006. 203. p.
- ⁶³ Uo. 669. p.
- ⁶⁴ PÁLMÁNY Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848*. 1. kötet. Budapest, 2011. Argumentum Kiadó – Országgyűlés Hivatala, 169–170. p.

Mórocz Gábor*

Kultúrkritikai eszmétöredékek Madách Imre Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyása című értekezésében

1. Előjáróban

Madách Imre egyfelől irodalmi alkotóként – drámaíróként, költőként –, másfelől közéleti személyiségként – jogásként, szónokként, politikusként – jóval ismertebb, mint értekezőként. Ami korántsem tekinthető véletlennek. Kétségkívül meglévő gondolkodói tehetsége csak felvillanásszerűen mutatkozott meg a tanulmányírás területén. Ennek a legfőbb oka az, hogy egy ifjúkori, szöveges vázlatnak ható kísérletét, az 1842-es *Művészeti értekezést* leszámítva pályája utolsó szakaszáig nem jelentkezett tanulmányokkal. Harminckilenc, illetve negyvenegy évesen írta meg előbb *Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyása*, utóbb *A nőről, különösen esztétikai szempontból* című székfoglaló beszédeit (az egyiket – 1862-ben – a Kisfaludy Társaság, a másikat – 1864-ben – a Magyar Tudományos Akadémia számára), amelyek teljes értékű tanulmányokként tarthatók számon. A nem túl korai – jóllehet ígéretes – kezdetet azonban nem követte folytatás, kiteljesedés.

Az, hogy a tanulmányírói életmű torzó maradt, természetesen nem a szerző motiváltságán (illetve annak hiányán) múltott. Fábián Ernő kutatásai alapján ma már pontosan tisztában vagyunk azzal, hogy Madách az 1860-as évek elején számos tanulmánytervet vetett papírra (és közülük több olyan is van, amely szorosabban kapcsolódik *Az ember tragédiája* tematikájához).¹ Ezeket az elképzeléseket az őt sújtó fiziológiai végzet kényszereiből fakadóan – elhúzódó betegségei és korán, 1864-ben bekövetkezett halála miatt – már nem tudta realizálni az író.

Madách nem volt rendszeralkotó gondolkodó. Már csak életidejének szűkre szabottsága miatt sem válhatott azzá. Igaz, valószínűleg nem is állt szándékában, hogy szisztematikus igényű munkákat hozzon létre. Kis terjedelmű értekező prózájában rendszer helyett eszmétöredékeket találhatunk, amelyek kevés kivételtől eltekintve nem különösebben eredetiek,² de figyelemre méltók – és

nem kizárólag a fő mű, *Az ember tragédiája* felől nézve. Mindazonáltal ezek a gondolatforgácsok Madách legjelentősebb értekezésében, *Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyása*ban elmélyült műgonddal megformált egységgé állnak össze.

2. Madách idealizáló görögségértelmezésének főbb összefüggései

Az ambiciózus címet viselő tanulmány³ nagy léptékű összefüggéseket tárgyal – gyakran túlzott tömörséggel. A szöveg viszonylagos belső koherenciáját az esztétikai fókuszú problémafelvetések iránt fokozottan érzékeny kultúrkritikai szemlélet állandó jelenléte biztosítja. A székfoglalóban kibontakozó gondolat sor rendező elve az aszimmetrikus korszakszembeállítás. Madách merev oppozíciós viszonyt tételez két különböző kor és kultúra között. Élesen konfrontálja egymással a *klasszikus* és a *modern*, a *régi* és az *új* hívószavakkal leírható eszmei és esztétikai paradigmákat. A *klasszikus*, a *régi* az ókori görög kultúrát jelenti, pontosabban: annak autentikus alakváltozatát a hellenisztikus kort megelőző, több évszázadra kiterjedő periódusban. A *modern*, az *új* jelzők az európai civilizációra és főként Madách saját korára, a 19. századra vonatkoznak. Az értekező a *klasszikust* ismeri el a legfőbb értékmérőként, a *modern*t viszont a negatív irányú elhajlás, a hanyatlás képzeteivel társítja.

Madách görögségértelmezését okkal nevezhetjük idealizálónak és túláltalánosítónak. A székfoglaló szerzője – a 18. századi német klasszicista művészetelmélet, Johann Joachim Winckelmann (1717–1768) nyomán – hisz abban, hogy létezett görög harmónia (amelynek lényegét a kissé elköptatott „nemes egyszerűség, csendes nagyság” formula fejezi ki⁴). Magyar tanulmányíró elődei közül Kölcsey Ferenc (1790–1838) is osztja ezt a közkeletű meggyőződést.⁵ Kölcsey *Nemzeti hagyományok* című, 1826-ban keletkezett magisztrális értekezésében részletesen kifejti, hogy a görög kultúra különböző részterületei (vallás, irodalom, filozófia, képzőművészet, építészet) harmonikus egységet alkottak – méghozzá korszakokon átívelően. Ezt az egységet a mitológia alapozta meg, amely az ókori görögöknél a kultúra egészét áthatotta. A korszakszembeállítás és a kultúrkritika már Kölcsey munkájában is fontos szerepet játszik. A *Nemzeti hagyományok* szerzője a kultúrkritikus megközelítést elsődlegesen a középkori és az újkori Európára vonatkoztatva érvényesíti, ám azután a hazai viszonyokra is alkalmazza. Szerinte a magyar kultúrát – a göröggel szöges ellentétben – alap nélküliség, diszharmónia és folytonosságihiány jellemzi.⁶

Sem Kölcseynek, sem pedig Madáchnak nem kérhetjük számon a mai tudásunkat. Mindkét gondolkodó olyan korban élt, amikor a görög harmóniáról szóló, winckelmanni ihletésű elképzelésnek – amely ma már avított és végletesen leegyszerűsítőnek hat – még senki sem adta átfogó és meggyőző erejű bírálatát. Erre a feladatra majd csak a pályáját klasszika-filológusként kezdő német filozófus,

* Mórocz Gábor PhD, irodalomtörténész, szerkesztő, tudományos munkatárs, Tokaj-Hegyalja Egyetem, Regionális Történeti és Művelődéskutatói Tanszék, ORCID: 0009-0008-7939-1134

Friedrich Nietzsche (1844–1900) vállalkozott – *A tragédia születése a zene szelleméből, avagy görögség és peszsimizmus* című, 1872-ben napvilágot látott könyvében.⁷ A fiatal Nietzsche szakított a köztudatban rögzült statikus görögsgképpel, és a Szókratész előtti görög kultúrát két, egymással termékeny feszültségben lévő princípium, az *apollóni* és a *dionüszoszi* ütköző–egyező egységeként írta le. Ebben az új, differenciáltabb görögsgértelmezésben a diszharmonia és az értelem rendjét felforgató ösztönvilág (freudi fogalommal élve: a tudattalan) is megkülönböztetett helyet foglalhatott el – elsősorban a *par excellence* „plebejus” isten, a féktelenül életigenlő és mámorkedvelő Dionüszosz révén (aki arra volt hivatott, hogy az arisztokratikus, távolság- és mértéktartó, érzékeny lelki alkata ellenére szigorú, hideg és kíméletlen művészipstennek, Apollónnak az ellenpólusa legyen).

Madách az eszményített, homogén, a dionüszoszi elemet nélkülöző görögség felől közelítve fogalmaz meg határozott bírálatot azokkal a kulturális – illetve tágabb értelemben: társadalmi – jelenségekkel szemben, amelyeket saját korában jellegadónak talál. Idetartozik a kapitalista mentalitástól való erőteljes idegenkedése (aminek – mint köztudott – *Az ember tragédiája* londoni színeiben is félreérthetetlenül hangot ad). Ez az érzelmi színezetű kapitalizmuskritika – ahogyan az alapjául szolgáló görögsgeszményítés is – kétségtelenül konzervatív világnézeti jegyeket hordoz. A tőkés rendszerhez közvetlenül társítható üzleti szellemet nem valamifajta utópista szocialista elméletre, hanem az antikvitás értékvilágára hivatkozva utasítja el. Ennek megfelelően: az értekező Madách egyoldalúan pozitív görögsgképe *múltba fordított utópia*-ként is értelmezhető.

Az utóbbi terminus kapcsán a székfoglaló szerzője párhuzamba állítható olyan, bonyolult világképpel rendelkező – újkonzervatív, vallásos meggyőződésű, tekintélyelvű, ám szociálisan érzékeny, mindemellett a századvégi, dekadenciába hajló esztéticizmus előfutáiraiként is számon tartható – gondolkodókkal, mint a közvetlen kortársai közé sorolható angol művészeti kritikus és ideológus, John Ruskin (1819–1900), vagy a nála egy nemzedékkel fiatalabb, de pályafutását nagyon korán, már az 1860-as évek közepén megkezdő magyar író–esszéista–politikus, Asbóth János (1845–1911). Igaz: az sem hagyható számitáson kívül, hogy az egyik oldalon Ruskin és a Ruskin-tanítvány Asbóth, a másikon pedig Madách, jóllehet egyként a markánsan jelenkritikus hagyományelvűség követői, annak eltérő változatait képviselik. Ruskinnál és a fiatal Asbóthnál az általuk egységes periódusként kezelt késő középkor és kora reneszánsz, illetve kronotoposz-ként a 14–15. századi Velence a sívár, eszmények nélküli jelen – és általában a félresiklott modernség – idealizált ellenpontja⁸ és nem (vagy nem elsődlegesen) az antikvítás, mint Madáchnál. Ez lényegi tartalmi különbségként értékelhető.

3. Madách, a kétlelkő liberális

Joggal merül fel a kérdés: „reakciónak” nevezhető-e Madách – regresszív idealizmusa, múlt felé fordulásának végletessége okán? Tudjuk: a doktriner liberalizmus állhatatos híveként ismert Pulszky Ferenc már 1883-ban úgy vélte: „[...] *Az ember tragédiája* [...] a reakciónak prédikációja, nem a haladásé.”⁹ Ezzel a negatív értékhangsúlyú minősítéssel természetesen nem magát Madách Imrét, illetve az író teljes munkásságát, „csak” a fő művét bélyegezte meg Pulszky. A vele polémiaiba bocsátkozó Rákosi Jenő viszont éppen arra hívta fel nem eléggé körültekintő vitapartnerének és a korabeli, rövid emlékezetű közvéleménynek a figyelmét, hogy a politikus (és a politikai publicista) Madách mindig is liberális volt.¹⁰ Rákosi nem könnyen cáfolható megállapítására legutóbb *Az ember tragédiája* recepciótörténetét kutató Balogh Csaba hivatkozott – teljes egyetértéssel.¹¹

Madách annak a 19. századi magyar nemesi liberalizmusnak a táborába tartozott, amelynek a haladáselv jelentette az éltető elemét. Egyetemi hallgatóként a reformkor egyik legradikálisabb politikai mozgalmával, a Kazinczy Gábor nevével fémjelzett Ifjú Magyarországgal rokon-szenvezett. Néhány évvel később az ország polgárosodásáért és a parlamentarizmusért visszafogottabb eszközökkel küzdő centralistákhoz állt közel. Lényegbevágó, amit Szabad György a pályakezdő közéleti férfiú ellenséggképéről írt: „Madáchot politikai nézetei [...] nemcsak elhátárolták, hanem szembe is fordították a reformtábor ellenfeleivel, a tradicionális konzervatívok mellett a pozícióörző törekvéseiket is fontolva haladókká minősítő újkonzervatívokkal is.”¹² András László mutatott rá arra, hogy Madách 1844-től, a centralisták kezébe kerülő *Pesti Hírlap* publicistájaként „[...] – a megyei önállóság kérdésén kívül – szinte mindenben” együtt haladt „a kossuthi politikai vonallal”,¹³ ami a szerző szerint nem csoda, hiszen „a konzervatívokkal szemben Kossuth és a centralisták számos kérdésben szövetségesei”¹⁴ voltak. 1848–1849-es közéleti szerepvállalása – hullámozó egészségi állapotától nem függetlenül – viszonylag csekély volt;¹⁵ a szabadságharc során ideológiai szempontból olykor ingadozónak látszott. Ez a legtöbbet vitatott fejezete a politikus, köztisztviselő Madách működésének.¹⁶ Ahhoz viszont nem férhet kétség, hogy közéleti újraaktivizálódásának időszakában, az 1860-as évek elején a Béccsel való megegyezést ellenző Teleki László és a Határozati Párt egyik legelkötelezettebb hívévé vált. *Politikai hitvallomás* címen ismert 1861-es képviselőjelölti programjában a francia forradalom hármasszavának fogalmi tartalmait úgy világította meg, hogy közben a magyarországi társadalom előtt álló főbb modernizációs kihívásokat is számba vette; az ekkoriban a Habsburg Monarchia rettegett ellenségének számító Kossuthot idézte (természetesen pozitív összefüggésben), és félreérthetetlenül tette, hogy kitart 1848 eszméi mellett, sőt: azok továbbfejlesztését, radikalizálását látja szükségesnek.¹⁷

Mindenek ellenére – ahogyan Szegedy-Maszácz Mihály is leszögezte *Az ember tragédiája* gondolati és szerkezeti összetettségét bemutató nagy ívű, interdiszcipliná-

ris szemléletű tanulmányában – Madách a *Tragédiában* nem azonosult „a liberalizmus haladáselvével”.¹⁸ Tegyük hozzá: a politikai eszmetörténet terén is otthonosan mozgó irodalomtörténész meglátása *Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyására* hatványozottan érvényes. Gondoljunk arra, hogy a drámai költemény többszólamú értékrendszerében – legalábbis az egyiptomi, a két prágai vagy a párizsi szín tanúsága szerint – még helyet kap a történelmi (társadalmi) haladásba vetett bizalom, amely utóbb persze újra és újra illúzióként lepleződik le a műben. Az értekezés szövegében ellenben a nyomát sem találjuk a haladáshitnek.

Így aligha lehet elkerülni azt a következtetést, hogy Madách kétkelő liberális volt: olyan szkeptikus, öngyötrő

szabadelvű, aki időről időre kérdőjeleket tett mindenfajta eszme mellé, ideértve még a számára rokonszenves politikai idealizmus sarkalatos tételeit is. Madách gondolatvilágában tehát nem zárta ki egymást a liberális meggyőződés és a haladáshittel szemben ismétlődően felmerülő, utóbb egyre erősödő kétely. Baranyi Imre szerint ez a kettősség már az 1830-as évek végétől fel-feltűnt a joghallgatóként az *Athaeneum* folyóiratot előszeretettel olvasó Madách szellemi horizontján:

„Madách [...] nem tud feltételeket nem tartalmazó, egyértelmű világképet kialakítani a fejlődés kérdésében sem. [...] haladáshite csak végső jóvátétel és igazságszolgáltatás az ember nemes értékeinek – emellett

A fáraó s a haldokló rabszolga. Zichy Mihály rajza.
Madách Imre: Az ember tragédiája. Negyedik szín¹⁹

makacsul munkálkodik benne a tudomány akkori állásának megfelelően[,] olykor szinte úgy látszik, hogy nagyobb erővel, az emberiség süllyedéséről vallott felfogás. [...] Madách nem tudott állandó hittel bízni a haladásban – mint ahogy fiatal korának liberális filozófiai, társadalmi közérzlete sem. [Ennek az ellentmondásos „közérzetnek” a legmagasabb intellektuális színvonalon éppen az 1837-ben alapított *Athenaeum* adott hangot – M. G.] Minden valószínűség szerint a pesti évek alatt találkozott először a fejlődésszeme bonyolultságával.”²⁰

Madách ugyanakkor eredményesen törekedett arra, hogy önnön kételkedését egyértelmű korlátok közé szorítsa. Szó sincs róla, hogy bármilyen műfajú írásában is engedményt tett volna az úgynevezett „reakciónak”. Sem a drámaszerző antropológiai és történetfilozófiai értelemben vett pesszimizmusa, sem a tanulmányíró esztétizáló modernségkritikája nem hozható közös nevezőre – és végképp nem azonosítható – a trón és oltár szövetségének eszméje köré szerveződő ultrakonzervatív ideológiával.

A fentiek fényében indokolt különbséget tenni egyfelől az író és a gondolkodó, másfelől a politikus (és a politikai közíró) Madách Imre beállítódása, eszmei alapállása között. Mi több: a differenciálás művelete itt még nem ér véget, hiszen – mint már jeleztük – a drámaíró és az értekező Madách gondolatvilágát sem lehet egy az egyben megfeleltetni egymásnak. *Az ember tragédiája* athéni színében megformálódó, ambivalenciától sem mentes görögségképnek például nincs túl sok köze a klasszikus görög kultúrának ahhoz az idealizáló megközelítéséhez, amely *Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyása* szövegéből kiolvasható.

4. Konzervatív kultúrkritika, esztétikai látásmód

Madách konzervativizmusa többnyire akkor mutatkozik meg, amikor az enciklopédikus érdeklődésű író–gondolkodó nem kifejezetten a magyar közélet konkrét és hűsbá vágó kérdéseivel foglalkozik. Az elvont témaválasztású 1862-es székfoglaló az esztétikai látásmódú művészetelmiségi kulturális fókuszú konzervativizmusát közvetíti – ami nem tévesztendő össze a jóval földhözragadtabb politikai konzervativizmussal.

Madách kultúraértelmezőként nem törekszik arra, hogy felülvizsgálja a hagyományos elitizmus *locus communis*-ait. Elfogadhatatlannak tartja az üzleti szemlélet térhódítását a művelődés területén. A kultúrjavak árúvá való lefokozása ellenérzésekkel tölti el. Lesújtó véleményről alakít ki azokról az újabb kori művészekről, akik – ókori görög elődekkel szemben (?) – a megélhetésük szolgálatába állítják az alkotást. („Ó, hányan cserélik be így koszorújukat egy darab kenyérért! Hányan élnek egy rövid kényelmes életet, nevék dicsősége árán!”²¹ – méltatlankodik.) Szenvedélyesen bírálja a szélsőséges utilitarizmust, a túlhajtott

hasznosságelvét. Számára a *hasznos*nál magasabb szintű értéket képvisel a *szép*.

A székfoglalójában az esztétika alapproblémáit is érintő Madách úgy véli: az, hogy mi a szép – hogy mit jelent a szép –, nem tehető függővé az egyes ember önkényes megítélésétől. Nála a szépség abszolút érvényű, objektív realitással rendelkező fogalom. Szerinte a szép – illetve kifejezetten a művészeti szép – ellenáll az időbeli változásoknak.

Madách magától értetődőnek gondolja, hogy a művészeti szép autonómiával rendelkezik. Az esztétikum világában még az etikai szempont egyoldalú érvényesítését is elveti. E tekintetben Walter Paternek (1839–1894)²² és Gozdsu Eleknek (1849–1919)²³ az immoralizmus felé határt vonó, ám minden más összefüggésben kompromisszummentes esztétizmusát előlegezi. Nem zárkózik el attól, hogy elismerje az erkölcsi *jó* létjogosultságát a művészet szférájában. Csakhogy erre kizárólag abban az esetben hajlandó, ha a *jó* – dominanciaigénye feladásával – mellérendeltségen alapuló, harmonikus viszonyt alakít ki a *széppel*.

A szépség érték kategóriája kulcsszerephez jut Madách kevésbé kidolgozott antropológiájában is. Az értekező az emberi létmód egyik sajátos jegyeként tartja számon a szépség iránti érzéket és igényt.²⁴ Az ember az ő számára nemcsak a jó és a rossz között választó morális lény, hanem esztétikai lény is, aki megkülönbözteti egymástól a szépet és a rútát. Ugyanakkor Madách itt kénytelen korlátozással is élni, hiszen pontosan tudatában van annak, hogy nem minden ember fogékony a szép iránt. Vannak, akikre nem, vagy csak ritka alkalmakkor és csekély mértékben gyakorolnak megragadó hatást azok a jelenségek, amelyek valóban szépek.

A szép tehát a maga éteri elszigeteltségében univerzális, örökkévaló és tisztán esszenciális. Az egyes szubjektumoknak – vagy ha az individuálisnál magasabb szerveződési szinteket is figyelembe vesszük: a különböző társadalmi csoportoknak, kultúráknak, történelmi korszakoknak – a széphez való aktuális viszonyát ellenben a partikularitás, az időbeliség és egyéb akcidenális mozzanatok határozzák meg.

Madách döntően egyetlen művészeti ág, a szépirodalom terepében vizsgálja a „rég” és az „új” jelzőkkel illetett koroknak a széphez fűződő, merőben eltérő viszonyát. A két oldal között – gyakran ötletszerű – összehasonlításokat tesz, amelyekből mindig a „modern” kerül ki vesztesen. Szerinte az antik világ emberei még a valódi szépre függesztették a tekintetüket, míg az új Európa polgárait már inkább csak az *érdekes*, az *ingerlő* vonzza. Madách itt voltaképpen arra céloz, hogy saját korában a Nietzsche által apollóninak nevezett művészet értelmi rendje végtelenen háttérbe szorul, miközben az esztétikum „alvilága”, az érzékiség kitör leszorítottagságából (elfojtottságából) – és mind jobban előtérbe kerül.

A romlás szerinte a befogadás közegében is tetten érhető. Mintha feledné elitizmusát, kinyilatkoztatja – feltételezhetően a homéroszi eposzok és a klasszikus kori athéni tragédiák példái nyomán –, hogy a görögöknél az alkotó (az előadó) és a – nem kisszámú – közönség viszonyát

még a közvetlen közelség jellemezte. A művek előadása befogadók sokasága számára jelentett eleven élettől áthatott szakrális eseményt. A modern korban ellenben egyre távolabb kerül egymástól a művész és a közönség; a műalkotások már nem képesek olyan kataritikus élményt nyújtani, mint azelőtt – véli az értekező.

Madách kultúrkritikája műfajelméleti síkon is megfogalmazódik. A székfoglaló szerzője egyedi műfaji értékrendet vall a magáénak; olyat, amelyet egyetlen jelentős irodalomesztéta sem oszt – sem a saját korában, sem később. Roppanat különös a (modern kori) regény műfajával kapcsolatos álláspontja. Nem a nagyepika reprezentatív műfaját látja benne, hanem az újabb idők irodalmi torzszülöttjét.²⁵ (Ő maga körülményesebb kifejezőmódot használ: „korunk csodálatos műfogalmainak monstruózus gyermeke”-ként²⁶ aposztrofálja a regényt.) Szinte csak mennyiségi vonatkozásokkal foglalkozik a műfaj kapcsán. A legkevésbé sem értékeli azt az „extenzív egyetemességet” – a kissé elavult terminus Lukács Györgytől származik –,²⁷ amely a hosszabb lélegzetű regény sajátja. Meglátása szerint – amelyet egy tetszetős, ám komolyan nem vehető érvel próbál alátámasztani – a modern regény jóval bőbeszédűbb, mint az antik eposz. („Egy Homérosz *Iliásza* nagyszerű cselekvényeit oly idő alatt játszatja le szemeink előtt, mely sok újabbkori írónak alig elég, hogy két szerelmesét, kik között minden akadály egy fennott kerti gátnál alig egyéb, egymással megismertesse.”²⁸) Úgy vélekedik, hogy a regényíró túlzott jelentőséget tulajdonít az apró részleteknek; aránytalanul sokat foglalataskodik azaz, hogy kimerítő leltárját adja az élet esetleges jelenségeinek; nagyszámú partikuláris összefüggést térképez fel, ám nem képes eljutni a valódi szintézishez.

Madách gondolatmenetének ezen a pontján – jóllehet nem írja le idősebb kortársa nevét – mintha azzal a Kemény Zsigmonddal szállna vitába, aki egy 1853-as esszé tanulmányában (*Eszmék a regény és dráma körül*) az akkori magyar irodalomértelmezés terén üdítően újszerűnek ható regényelmélettel²⁹ állt elő. Kemény finom és árnyalt, egyrészt-másrészt típusú érvelése szerint a regény, noha a „[...] a szépirodalom minden nevei közt a legkétségesebb esztétikai becsű, a legformátlanabb alakú”,³⁰ a valóság összetettségének – illetve kifejezetten az emberi attitűdök, értékrendek, világszemléletek pluralitásának – bemutatására alkalmasabbnak tűnik más műfajoknál. Fő

értéke éppen az, amit Madách negatívumnak látott: „a körülményesség, a detailok varázsa az állapotok, helyzetek, irányok és jellemek festésében”.³¹ [Kiemelés az eredetiben – M. G.]

Madách a regény befogadhatóságával kapcsolatban is sarkos különvéleményt alakít ki. A műfajra jellemző túlméretezettség szerinte nyomasztó hatást gyakorol az olvasóra, akinek aránytalanul sok idejét kell feláldoznia, ha nem retten vissza attól, hogy megküzdjön egy-egy efféle – hatalmasra növesztett, idomtalan – szövegszörmnyel.

Az értekező a regénnyel nemcsak az eposzt állítja szembe, hanem – utalások szintjén – a drámai költeményt is, amely, amellet, hogy a költőiséget a gondolatgazdagsággal és a lényeglátással ötvözi, a hit, a fantasztikum, a termékeny irracionális iránt is nyitottságot mutat. Madách láthatóan bízik abban, hogy az utóbbi műfajnak – amelynek mintapéldáiként Goethe *Faust*-ját és Byron *Manfred*-jét említi³² – még nem merültek ki a tartalékai. Ami érthető, hiszen *Az ember tragédiája* szerzőjeként önmaga ellen beszélne, ha elismerné, hogy a drámai költeménynek nincs jövője.³³

A részrehajlástól sem mentes műfajszembesítés nem előzmény nélküli Madách értekezői munkásságában. Ifjúkori, pályázatra írt és életében kiadatlan esztétikai dolgozatában, a *Művészeti értekezésben* nemcsak az irodalom (és a színház), hanem a zene iránti érdeklődésének is tanújelét adja, amikor sommásan leértékeli az opera műfaját a drámával – értsd: a görög tragédiával – szemben:

Madách Imre. Roskovics Ignác festménye³⁶

„A dráma költészet, lelki élvezetre számított, melynek hatása magában a köl-

teményben fekszik, nem szemet gyönyörködtető cifra látványban. Díszítvényeink azért éppen a cselekvény szükségéhez alkalmaztassanak, semmi felesleges ne legyen rajtuk, mit a cselekmény³⁴ nem magyaráz [...]. S ez is egyik dicsősége az értelmesség szülte drámának a gyermekes érzécsiklandó opera fölött, mely a szabó és festő nélkül sovány árnyát hagyja csak az utóvilágnak, hasonló sok *relikviához*, melyről ha levonjuk a cifra palástot, utálatos váza tűnik elénkbe.”³⁵

A fenti szövegrész – amely egy koraérett tizenkilenc éves fiatalember tollából szakadt ki – a szélsőséges esztétikai konzervativizmus riasztó példájaként idézhető. Mindazonáltal – annak ismeretében, hogy ugyanez a szerző

tizenhét–tizennyolc évvel később megírta a legnevezetesebb magyar drámai költeményt, *Az ember tragédiáját* – elgondolkodtató, mit emel ki az operával ellentétbe állított görög dráma pozitívumaként az ifjú Madách. Azt, hogy a két, színpadra szánt műfaj közül az utóbbinak – szemben az előbbivel – nem a látványvilága az igazán emlékeztető, hanem a gondolatisága, amely poétikus nyelvi megformáltsággal párosul. Sokatmondó a drámához társított „értelmesség szülte” és az operát minősítő „érzécsiklandó” jelzők használata – és azok oppozícióba helyezése is. Olyan, erősen kiélezett antitetikus viszony kezd körvonalazódni itt, amely mélyebb ismeretelméleti és etikai, illetve individuálpaszichológiai összefüggésekre vezethető vissza. Végző soron az értelem és az érzékiség személyiségerőinek a kanti filozófia különböző részterületein újra és újra felbukkanó kettőssége él tovább ebben a merev szembeállításban.

5. Közelítések egy magasabb szintű eszmei egység felé

Befejezésként szólni kell arról, hogy *Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyásának* gondolatmenete korántsem annyira kiszámítható, mint amilyennek a dolgozatunkban megformálódó rekonstrukciós kísérlet alapján látszik. A székfoglalónak olyan szövegrészletére is hivatkozhatunk, amely egyértelműen jelzi: a kultúrkritikus Madách nem elégszik meg azzal, hogy felvázol egy múltba fordított utópiát.

Induljunk ki abból, hogy az értekező számára a művészeti szép nem életpótlék. Nem egyszerű hordozója a *hasznos*, a *célszerű* paradigmáját kiegészítő, nehezen megfogható eszmei tartalmaknak. Jóval több annál: a transzcendencia követe az emberi világban. Márpedig ha ez így van, akkor az esztétikai értékszféra iránt a végsőig elkötelezett Madách nem érheti be annyival, hogy autonómiát igényel a művészeti szépnél. Ezért kívánja a követelmény szintjére emelni azt a merész, de nem merőben új – feltételezhetően Friedrich Schiller (1759–1805) által ihletett³⁷ – elképzelést, melynek lényege, hogy a szép immár ne korlátozódjon a leszűkített értelemben vett esztétikum területére; terjeszkedjen messze túl annak határain.

Madách akkor sem próbálja visszafogni kritikusi énjét, amikor meghirdeti a szép expanziójának programját. Előbb általánosságban „balítélet”-nek³⁸ nevezi azt a fantáziátlan, lehangoló, ám igen elterjedt véleményt, amely szerint az „ügynevezett szépirodalom”³⁹ (és – hozzátehetnénk – más művészetek) keretein kívül működő társadalmi objektívációs rendszerek semmilyen formában nem tartoznak a tágabban értelmezett esztétikum illetékességi köréhez. Majd nem ártallja a hazai közállapotok metsző bírálatát adni, ám ezt az igényes nyelvhasználat, a szép stílus (tanító)mesterének emelkedett nézőpontjából teszi. Ennek megfelelően: gondosan ügyel arra, hogy ne lehessen a direkt napi közéletiség aprópénzére váltani az általa leírtakat. Példáit a tudomány (illetve a tudományos ismeretterjesztés), a jog, a politikai kommunikáció és a sajtó területéről hozza:

„Tudományos tárgyalásokban elnézzük a legalaktalább alakot, sőt, a műgond, a tetszető csín már gyanút költ sokakban a tartalom mélysége iránt. / Megyei jegyzőkönyvekben hemzsegnek a legbotránykozatóbb kifejezések; politikai szónoklatainkban az ízlés minden lépten-nyomon új sérelmet szenved; napilapjaink végre versenyezni látszanak a műformák elhanyagolásának netovábbjában.”⁴⁰

Madách szavaiból kiviláglik, hogy a tanulmányíró esztétizáló megközelítése valamelyest a politika terrénumát is érinti. Ezt az összefüggést igazolja – és egyúttal árnyalja – a székfoglalónak egy másik szöveghelye is, ahol a szerző dicsőően szól Deák Ferenc szónoki stílusáról. A Felirati Párt élén álló státusférfit beszédeinek választékos kifejezőmódja, nyelvi csiszoltsága Madách számára annak a – hangzatos, ám leegyszerűsítő – tételnek a helyességét példázza, mely szerint „a nagy gondolat mindig csak nemes és tetszetős alakban kíván létre is vergődni”.⁴¹

Holott tudvalevő: az új abszolutizmus gyengülésekor a Deák-féle mérsékelt politikai program – tartalmi vonatkozásban – nem állt igazán közel Madáchhoz, ellenben a *Politikai hitvallomás* szerzője jórészt azonosulni tudott azzal a radikálisabb irányvonallal, amelyet Deák Ferenc ellenfele, az 1861 májusában tragikus körülmények között elhunyt Teleki László jelenített meg. Nem mellékesen: a politikus Madách – aki 1861 áprilisától augusztusáig Balassagyarmat képviselőjeként az országgyűlésnek is tagja volt – Teleki halála után sem változtatta meg pártállását (még ha több megértést is tanúsított Deák óvatos pragmatizmusa iránt, mint azelőtt).⁴²

Igaz: most sem a politikus, hanem a gondolkodó Madách ír méltánylóan a Felirati Párt vezéralakjának műveltségéről és retorikai tudásáról. Az értekező úgy látja: Deákra nem érvényes az általa az imént felállított komor diagnózis. A korábbi igazságügyminiszter képes ellenállni a kor nivelláló szellemi tendenciáinak, mivel – az újabb magyar közéleti személyiségek döntő többségével szemben – továbbra is egy klasszikus alapú, szilárd ízlésideal jegyében építi fel szónoklatait.

Mindez azt is jelenti, hogy a „két Madách” – az esztétizáló kultúrkritikus gondolkodó és a haladáselvűek oldalán küzdő jogász–politikus – radikálisnak tűnő különbözősége nem szakadákszerű. Közöttük egy harmadik Madách, a szónok közvetítő, aki amellet, hogy közszereplőként a nyilvánosság előtt meggyőzően beszél, a retorika elméleti, esztétikai kérdéseivel is foglalkozik, és aki – tekintve, hogy a retorika és a poétika diszciplínái nehezen szétválaszthatók – az alkotóművész (a költő, drámaíró és novelista) Madách felé is hidat ver. Madách Imre intellektuális személyiségének egysége tehát nem vész el szerepei sokféleségében.

MÓRO CZ, GÁBOR

Kulturkritische Idee-Fragmente in der Abhandlung von Imre Madách *Über die Wechselwirkung von Ästhetik und Gesellschaft*

(Zusammenfassung)

Die Komplexität von Imre Madáchs intellektueller Persönlichkeit zeigt sich darin, dass er zugleich Jurist, liberaler Politiker, Redner, kreativer Künstler sowie ein Denker war, der den modernistischen Glauben an den Fortschritt mit Distanz betrachtete und eine ästhetisierende Perspektive einnahm. Im Mittelpunkt unserer Studie steht dieser letzte Rollen aspekt.

Das leitende Prinzip unseres Gedankengangs ist der kulturkritische Aspekt der nicht nur in Madáchs bekanntestem Werk, dem dramatischen Gedicht *Die Tragödie des Menschen*, sondern auch in den seltenen zitierten Abhandlungen des Schriftstellers zu finden ist. Diese ideologische Tendenz kommt im Text *Über die Wechselwirkung von Ästhetik und Gesellschaft* sehr deutlich zum Ausdruck.

MÓRO CZ, GÁBOR

Fragments of Ideas Concerning Cultural Criticism in Imre Madách's Essay *The mutual Influence between Aesthetics and Society*

(Abstract)

The complexity of Imre Madách's intellectual personality is shown by the fact that he was simultaneously a lawyer, a liberal politician, an orator, a creative artist and a thinker who maintained distance from faith in progress of modernity and adapted an aestheticizing perspective. Our study focuses on the latter aspect of his roles.

The guiding principle of our approach is the perspective of cultural criticism, which can be found in not only Madách's most famous work, the dramatic poem *The Tragedy of Man*, but also in his less frequently referred treatises. This intellectual tendency is very prominently present in the text *The Mutual Influence between Aesthetics and Society*.

Die Studie – unter Einbeziehung von Beispielen und Parallelen aus der Geschichte der Philosophie und Ideen – zeigt detailliert, wie die verschiedenen Dimensionen einer ästhetisch geprägten Weltanschauung, ethischen Perspektive und Gesellschaftskritik in Madáchs (des Essayisten) konservativ gefärbter Interpretation von Kultur miteinander verwoben sind.

Laut dem Fazit der Studie lassen sich die Widersprüche von Madáchs vielseitiger intellektueller Persönlichkeit anhand des Begriffs der „Vermittlung“ auflösen. Dieser Aspekt weist eindeutig auf die Einheit von Lebensweg, Weltanschauung und Lebenswerk auf einer höheren Ebene hin.

The study – taking into account examples and parallels from the history of philosophy and ideas – presents in detail how the various dimensions of aesthetic-based worldview, ethical perspective and social criticism intertwine in essayist Madách's conservative-tinged interpretation of culture.

According to the conclusion of the study the contradictions in Madách's multifaceted intellectual personality can be resolved on the basis of the concept of “mediation”. This moment clearly refers to the higher-level unity of life path, worldview and oeuvre.

Jegyzetek

¹ FÁBIÁN Ernő: *Az élet értelme. Madách filozófiája*. Szerk. JAKAB Márta. Kolozsvár, 2012. Kriterion, 137–138. p.

² Barta János sommás és kissé érdes megfogalmazása szerint: „Két székfoglalója [...] nem sok újat mond tudományos tekintetben, van bennük közhely is elég, de meglepnek férfias józanságukkal.” BARTA János: Madách Imre [1942] In BARTA János: *Magánélet és remekmű. Madách-tanulmányok*. Budapest, 2003. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 194. p. – Azt azonban Barta is elismeri, hogy a madáchi élet-út záró szakaszát – az 1860 és 1864 közötti éveket – „egy olyan ember élte végig, aki már szilárd talajt érez a lába alatt. [...] A szilárdság átsugárzik tudományos gondolkodásán is.” Uo. 193–194. p.

³ Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyását Madách önálló tanulmányának szánta, és kezdettől fogva a Szépirodalmi Figyelő című folyóiratban kívánta publikálni. Am, miután megválasztották a Kisfaludy Társaság tagjává, úgy döntött: székfoglalóvá formálja át készülő írását, amelyet azután a Társaság 1862. március 27-i ülésén olvasott fel. (L. RADÓ György: *Madách Imre. Életrajzi krónika*. Salgótarján, 1987. „Balassi Bálint” Nógrád Megyei Könyvtár, 272–274. p.) Majd a kör bezárult: a végleges szöveget a *Szépirodalmi Figyelő* elfogadta közlésre, és néhány héttel később, két részletben meg is jelentette. (A pontos megjelenési adatok: *Szépirodalmi Figyelő*, 1862. [április 17.] 24. sz. 369–372. p.; uo. 1862. [április 24.] 25. sz. 385–389. p.)

⁴ Az eredeti Winckelmann-szövegben a formula képzőművészeti (szobrászati) vonatkozásban szerepel: „A görög mesterművek általános és kiváltképpen jellemvonása végül is valami nemes egyszerűség és csendes nagyság, mind a testtartásban, mind pedig a kifejezésben. Ahogy a tenger mélye mindig nyugodt marad, bár-hogy tombol is a felszín, éppúgy a görögök figuráiban a kifejezés minden szenvedélyesség mellett nagyszerű és higgadt lelket mutat.” WINCKELMANN, Johann Joachim: Gondolatok a görög műalkotások utánzásáról a festészetben és a szobrászatban In WINCKELMANN, Jo-

- hann Joachim: *Művészeti írások*. Szerk. BENCE György, ford. RAJNAI László és TÍMÁR Árpád. Budapest, 1978. Magyar Helikon, 30. p. – Az értekező Tímár Árpád fordította.
- ⁵ Az értekező Kölcsey kultúrafelfogásának „winckelmannianus” vonatkozásairól l. Radnóti Sándor hatástörténeti elemzését. RADNÓTI Sándor: *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése. Winckelmann és a következmények*. Budapest, 2010. Atlantisz, 500–510. p.
- ⁶ L. pl. a Kölcsey-tanulmány következő szövegrészeit: „A hagyomány annál poétaibb alakot nyer magának, mennél több egyes történetekre oszlik fel, oly egyes történetekre tudniillik, melyek a regénység színét viselvén, az egésznek elevenítő fényt kölcsönözhetnek. A görög hagyomány tele van ilyenekkel, s az ilyenek abban még több költői felemelkedéssel bírnak azon oknál fogva, mert vagy mítusokká lettek, vagy mítusokkal vegyültek. A magyar hagyományban semmi mitológiai nyomokat észre nem veszünk [...]” KÖLCSEY Ferenc: *Nemzeti hagyományok* In KÖLCSEY Ferenc: *Hymnus. Nemzeti hagyományok. Parainesis. Válogatás a Kölcsey-életműből*. Szerk. SZABÓ G. Zoltán. H. n., 1997. PannonKlett, 55. p. – „Íme tudósaink a görög hagyományt a káosztól és Kronostól fogva Prometheuson, Heraklesen s az egész közben folyt és követő időn keresztül a historia századáiig nyomról nyomra követhetik; midőn saját nemzeti hagyományunk oly parányi s egymástól oly messze fekvő töredékeken fundáltak.” Uo. 54. p.
- ⁷ NIETZSCHE, Friedrich: *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus*. Ford. KERTÉSZ Imre. 2. kiadás. Budapest, 2003. Magvető.
- ⁸ L. RUSKIN, John: *Velence kövei*. Budapest, 1896–1898. Akadémiai. Különösen: I. kötet, 1., 13. és 15. p.; ASBÓTH János: *Egy bolyongó tárcájából*. Pest, 1866. Szerző saját kiadása, I. kötet, 83–107.; ASBÓTH János: *Álmok álmódója* In *Asbóth János válogatott művei*. Szerk. KICZENKO Judit. Piliscsaba, 2002. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 81–87., 119–121. p.
- ⁹ PULSZKY Ferenc: *Különvélemény (Az ember tragédiája)* In S. VARGA Pál (szerk.): *Madách Imre emlékezete*. Budapest, 2024. Osiris, 81. p.
- ¹⁰ RÁKOSI Jenő: *Pulszky Ferenc mint kritikus* In S. VARGA Pál (szerk.): *Madách Imre emlékezete*. Budapest, 2024. Osiris, 84. p.
- ¹¹ BALOGH Csaba: *Egy kis polémia. Pulszky Ferenc és a Tragédia ősbemutatója. Magyar Művészet*, 2019. 2. sz. 108. p.
- ¹² SZABAD György: *Madách politikai hovatartozása a reformkorban. Nógrádi Fórum*, 1983. 2. sz. 46. p.
- ¹³ ANDRÁS László: *A Madách-rejtély*. Budapest, 1983. Szépirodalmi, 93. p.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ Kerényi Ferenc ugyanakkor legendának minősíti azt a közkeletű hiedelmet, hogy „betegsége miatt [...] magányában borongó, nógrádi remete” lett volna ebben az időszakban Madách. 1848 nyarán és őszén például Nógrád vármegye főbiztosaként aktívan részt vett a honvédség szervezésében, sőt: júliusban maga is jelentkezett önkéntesnek a déli hadszíntérre (igaz, végül nem lett tagja az új haderőnek). – L. KERÉNYI Ferenc: *Madách Imre*. Pozsony, 2006. Kalligram, 116–119. p. (Az idézett szavak a könyv 117. oldalán találhatók.)
- ¹⁶ Belitzky János és Krizsán László például homlokegyenest eltérő álláspontot képviseltek azzal kapcsolatban, hogy Nógrád vármegye – szabadságharc alatti – első osztrák megszállásának időszakában (vagyis 1849 januárja és áprilisa között) milyen mértékben működött együtt a fennálló hatalommal Madách. Az viszont jól dokumentált tény, hogy a korábbi reformer politikus ezekben a hónapokban (is) ellátta vármegyei főbiztosi feladatait (Krizsán szerint anélkül, hogy kiszolgált volna a „labanc igazgatást”). – L. BELITZKY János: *Adalékok Madách Imre 1849. évi megyei közigazgatási tevékenységéhez. Palóc föld*, 1971. 4. sz. 51–55. p., illetve KRIZSÁN László: *A politikus Madách. Dunatáj*, 1984. 3. sz. (augusztus) 5–20. p. (A „labanc igazgatás” kifejezés a Dunatáj – jegyzetünkben feltüntetett – lapszámának a 10. oldalán található.)
- ¹⁷ MADÁCH Imre: *Politikai hitvallomás* In MADÁCH Imre: *Próza 2. Egyéb írások*. (Madách Imre művei XI.). Szerk. BENE Kálmán és
- ANDOR Csaba. Szeged, 2022. Madách Irodalmi Társaság, 33–34. p. – A választási röplapról lásd még Szabad György elemzését. SZABAD György: *Madách „politikai hitvallása”*. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1973. 4. sz. 357–365. p.
- ¹⁸ SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Történelemértelmezés és szerkezet Az ember tragédiájában*. In SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Világkép és stílus. Történeti-poétikai tanulmányok*. Budapest, 1980. Magvető Kiadó, 375. p.
- ¹⁹ Kép forrása: MADÁCH Imre: *Az ember tragédiája*. (Hatodik díszkiadás) Budapest, 1905. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 33. p.
- ²⁰ BARANYI Imre: *A fiatal Madách gondolatvilága (Madách és az Athenaeum)*. Budapest, 1963. Akadémiai, 103. p.
- ²¹ MADÁCH Imre: *Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyása* In MADÁCH Imre: *Próza 1.* (Madách Imre művei XI.) Szerk. BENE Kálmán és ANDOR Csaba, Szeged, 2021. Madách Irodalmi Társaság, 212. p.
- ²² PATER, Walter: *A renaissance*. Ford. SEBESTYÉN Károly. Budapest, 1913. Révai.
- ²³ L. Gozdsdu Elek Weisz Annához írott esszéisztikus leveleinek gyűjteményét, amely a magyar esztétizmus „enciklopédiájának” is tekinthető. ALEXA Károly – PONGRÁCZ P. Mária (szerk.): *Kertünk Istennel határos. Gozdsdu Elek és Weisz Anna levelezése 1906–1915*. Budapest, 2001. Kortárs Kiadó.
- ²⁴ E ponton megemlíthető, hogy a jogász voltát meg nem tagadó szerző egy utalás erejéig párhuzamot von az „esztétikai művelődés”, illetve a természetes jogérzék között: „[...] az esztétikai művelődés az összes szépművészetek határával sem éri el határát, s hat kívülök is, mint a jogérzet, melyet a törvénykezésnek terme be nem zár.” MADÁCH Imre: *Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyása*. In MADÁCH Imre: *Próza 1.* (Madách Imre művei XI.) Szerk. BENE Kálmán és ANDOR Csaba, Szeged, 2021. Madách Irodalmi Társaság, 208. p. – Az „esztétikai művelődés” homályos és elasztikus fogalma ebben a szövegkörnyezetben alighanem a szépség, a kultúra iránti igényt is jelentheti, amely – a jogérzékhez hasonlóan – nagyon mélyen gyökerezik az intézményes társadalmi rendet, illetve a szűkebb szakértői szférát logikai értelemben megelőző emberi lét közvetlenségében, a mindennapi életvilágban.
- ²⁵ Máté Zsuzsanna figyelt fel arra, hogy az esztétika és a társadalom viszonyos befolyásában megfogalmazódó regényelmélet újdonsága viszonylagos a Madách-életművön belül. Az 1862-es székfoglaló legfőbb szövegelmélete ebben a vonatkozásban Madách datálatlan recenziója George Sand Lélia című regényéről. Ez az éles hangvételű kritika – amely Máté Zsuzsanna feltételezése szerint 1859 és 1862 között íródott – egyúttal a romantika korabeli regény műfajának erőteljes bírálatát is magában foglalja. L. MÁTÉ Zsuzsanna: *Filozofikum és esztétikum kölcsönviszonyáról – kiemelten a madáchi életműben*. Szeged, 2018. Madách Irodalmi Társaság, 475–476., 478.; MADÁCH Imre: *Eszmék Léliáról*. In MADÁCH Imre: *Próza 1.* (Madách Imre művei X.) Szerk. BENE Kálmán és ANDOR Csaba, Szeged, 2021. Madách Irodalmi Társaság, 199–204. p.
- ²⁶ MADÁCH Imre: *Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyása*. In MADÁCH Imre: *Próza 1.* (Madách Imre művei X.) Szerk. BENE Kálmán és ANDOR Csaba, Szeged, 2021. Madách Irodalmi Társaság, 213. p.
- ²⁷ A fogalom többször is felbukkan a filozófus-esztéta különböző munkáiban. L. pl. LUKÁCS György: *Szolzsenyicin: Ivan Gyeenyszo-vics egy napja* In LUKÁCS György: *Világirodalom*. Budapest, 1969. Gondolat Kiadó, II. kötet, 313. p.
- ²⁸ MADÁCH Imre: *Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyása*. In MADÁCH Imre: *Próza 1.* (Madách Imre művei X.) Szerk. BENE Kálmán és ANDOR Csaba, Szeged, 2021. Madách Irodalmi Társaság, 213. p.
- ²⁹ L. NYILASY Balázs: *Kemény Zsigmond regényelmélete. Studia Litteraria*, 2014. 3–4. sz. 51–57. p. DOI: <https://doi.org/10.37415/studia/2014/53/4150>.
- ³⁰ KEMÉNY Zsigmond: *Eszmék a regény és dráma körül* In KEMÉNY Zsigmond: *Élet és irodalom*. Szerk. TÓTH Gyula. Budapest, 1971. Szépirodalmi, 194. p.

- ³¹ Uo. 191. p.
- ³² MADÁCH Imre: Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyása. In MADÁCH Imre: *Próza I.* (Madách Imre művei X.) Szerk. BENE Kálmán és ANDOR Csaba, Szeged, 2021. Madách Irodalmi Társaság, 217. p.
- ³³ Idekíváncznak a „bölcshatár” magabiztos hangját megszólaltató Sötér István szigorú kritikai megállapításai: „Látnivaló, Madách nem ismeri föl a regényben a jövő műfaját, s teljes tájékozatlanságban a világirodalom nagy példái felől, kétségbevonja a regény vállalta ábrázolási feladat megoldhatóságát is (»Ki bírna mérőföldnyi hosszú képbe, vagy napokig tartó zenedarabba egységet s költői életet lehelni?«) Amikor ezt a gondolatát kifejti, Balzac, Stendhal [az utóbbi munkássága csak az 1880-as évektől vált széles körben ismertté – M. G.], Dickens stb. életműve rég kibontakozott már – s a regénnyel szemben épp a Tragédia drámai-költemény-formája válik csakúgy időszertülné, miként az eposzé is.” SÖTÉR István: Madách Imre [1955] In SÖTÉR István: *Romantika és realizmus*. Budapest, 1956. Szépirodalmi, 237. p.
- ³⁴ A cselekvény – cselekmény variánsokat következtetlenségrel használja Madách. Egy mondaton belül előbb a „cselekvény”, majd a „cselekmény” változat szerepel – Madách eredeti szövegében is. A két szó jelentése természetesen azonos.
- ³⁵ MADÁCH Imre: Művészeti értekezés. In MADÁCH Imre: *Próza I.* (Madách Imre művei X.) Szerk. BENE Kálmán és ANDOR Csaba, Szeged, 2021. Madách Irodalmi Társaság, 197. p.
- ³⁶ Kép forrása: *Vasárnapi Ujság*, 1890. (november 2.) 44. sz. 709. p.; Arcanum Újságok.
- ³⁷ A német kultúrfilozófus–esztéta vonatkozó műve: Levelek az ember esztétikai neveléséről In SCHILLER, Friedrich: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Szerk. MIKLÓS Tamás, ford. MESTERHÁZI Miklós és PAPP Zoltán. Budapest, 2005. Atlantisz, 155–260. p. – Az értekezés a kötetben Papp Zoltán fordításában olvasható.
- ³⁸ MADÁCH Imre: Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyása. In MADÁCH Imre: *Próza I.* (Madách Imre művei X.) Szerk. BENE Kálmán és ANDOR Csaba, Szeged, 2021. Madách Irodalmi Társaság, 209. p.
- ³⁹ Uo.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ Uo. 210. p.
- ⁴² Madáchnak Deákhoz, illetve a Felirati Párthoz fűződő viszonyáról l. még Radó György és Kerényi Ferenc megállapításait. RADÓ György: *Így élt Madách Imre*. Budapest, 1990. Móra, 168. p.; KERÉNYI 2006. 199–200. p.

1. Bevezető gondolatok

A házasság reformjának kérdése a magyar jogtudomány és politika számára, ha nem is tökéletesen elsődleges, de mindenképpen frekvenciát élvező téma volt a kiegyezést követő időszakban. Az Országbírói Értekezlet, az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*ban visszaállította Magyarországon – a házasságjog tekintetében főként – a kánonjogi szabályokat a katolikusok részére, és a protestánsok számára megmaradtak a II. József féle házassági pátenz szabályai.¹ A felekezeti egyházjogok alkalmazása – az osztrák Ptk. szabályai helyett – azzal járt, hogy a házassági jogrendben fennálló káosz újra eluralkodott a magyar jogéletben, és ráadásul nem oldotta meg egyes felekezetek – mint a zsidók és a görögkeleti nem egyesült egyházak – jogállását sem. Ebben a zűrzavaros időszakban kezdődött el az a küzdelem, amely a polgári házasságkötés bevezetését, és ezzel egyidejűleg a házasság előkészítésének, létrejöttének és felbomlásának teljes folyamatát az állam befolyása alá akarta vonni. Az 1867-től kezdődő időszakban 27 éven át tartó – és kitartó – küzdelem indult el, amely végül az 1894. évi XXXI. törvénycikk szentesítésével zárult le.²

A következőkben ennek a küzdelemnek azt a nagyon kis szeletét mutatom be, amely az 1868. és az 1893. évre vonatkozóan, nem elsősorban az államnak, hanem a római katolikus egyháznak – mint legnagyobb magyarországi vallási felekezetnek – álláspontját mutatja be a polgári házassággal kapcsolatban. 1868-ban és 1893-ban jelent meg ugyanis *Falusi levelek a polgári házasságról* és *Újabb falusi levelek a polgári házasságról* címmel két kiadvány, amely a falusi és „egyszerűbb” ember számára szeretne volna bemutatni a polgári házasság előnyeit és hátrányait, illetve a „néplélek erkölcsi szintjét” kívánta fenntartani, az „elvilágiasodással” szemben. Alapvetően ezek a kiadványok nem a katolikus egyház felsőbb vezetésétől származó művek voltak – bár a kor egyházfegyelme alapján jóváhagyást kellett kapniuk, a kiadványokban sem a „nihil obstat” sem az „imprimatur” nem szerepel –, hanem lelkészek, tanítók, hitoktatók írták őket, ami természetesen nem zárja ki a teológiai, sokszor a jogi szakértelmet sem. Nem véletlen az sem, hogy a katolikus egyház is ilyen kiadványokat használt fel eszközül, hiszen az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk⁴ a kötelező népoktatás bevezetésével csökkentette azok számát, akik nem tudtak olvasni, így a nyomtatott sajtótermék jó eszköznek bizonyulhatott az alsóbb néprétegek etikai-vallási neveléséhez is.⁵ Egyébként pedig ezek az olcsó kiadványok alkalmas eszközei voltak a korabeli tömegkommunikációnak, hiszen például az említett kiadvány csupán 6 krajcárba került, így a kevésbé jó anyagi helyzetben lévő lakosság is biztosan meg tudta vásárolni és meg is vásárolta.⁶ A kiadványok érdekesen mutatják be azt, hogy a római katolikus egyháznak mi volt a véleménye a házasságjog változásával kapcsolatban, és miként próbálták – főként a hozzájuk tartozó hívő emberek számára – egyértelművé tenni azt, hogy ezeket az ország lakosságának erkölcsi életére nézve károsnak tekintik, illetve saját szuverenitásuk elleni támadást látnak benne.

Kasuba Róbert István*

„Falusi levelek a polgári házasságról”

A polgári házasság egyházi kritikája 1868-ban

2. Az 1848. évi XX. törvénycikk hatása a házasságjog fejlődésére

Az 1848-as forradalom és szabadságharc célja egyrészt az volt, hogy Magyarországot a feudális függésből felszabadítsa, másrészt pedig az, hogy az európai nemzetek közé emelje. Ennek a felemelkedésnek az elérését célozták az úgynevezett ’48-as áprilisi törvények, amelyeknek egy része kétségtelenül a magyar magánjog fejlődésének fordulópontját jelentették, de a polgári szabadságjogoknak a magyar jogrendszerbe iktatása terén is úttörőnek számítottak, s amelyek a márciusban megfogalmazott 12 pont kéréseit voltak hivatottak törvényi úton is rendezni.

Ezek közül az 1848. évi XX. törvénycikk foglalkozott a vallás kérdéseinek rendezésével, megállapítva a vallások egyenlőségét.⁷ Ezzel a rendelkezéssel követte a nagy francia forradalom eszményeit, amely a népek minden tekintetben teljes egyenlőségére alapult, amint az az *Emberi és polgári jogok nyilatkozatának* 1. és 10. pontjában⁸ is szerepel.

Azonban ez a törvénycikk, főként az egyházak ellenállása okán, nem volt végrehajtható. A legkevésbé az egyházak állami finanszírozásának kérdéseibe nyugodtak bele a felekezetek, míg az egyházak egyenlőségének kérdésébe: „mindannyian készséggel belenyugodtak [...], miután az csupán a bevett vallásfelekezetekre vonatkozott, s miután egyenlőség alatt egyebet nem értettek, mint azt, hogy a bevett felekezetek saját ügyeik intézésében és vallásuk gyakorlatában egyforma szabadságot élveznek s az államhatalom oltalmára egyformán igényt tarthatnak.”⁹

Karácsonyi János megfogalmazása szerint – mintegy szemben állva az áprilisi törvényekkel kapcsolatos általános vélekedéssel –, míg az unitáriusokat bevett vallássá nyilvánította az Országgyűlés, addig a katolikusok április 7-i, autonómiát és önkormányzatot kérő folyamodványát visszautasította.¹⁰

Az 1848. évi áprilisi törvények – Csizmadia Andor rendezési elvei alapján – négy fontos témakör köré csoportosíthatók: a feudális államberendezkedés intézményeit

* Kasuba Róbert István PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, ORCID: 0000-0001-5660-9032

lebontó negatív törvényalkotás cikkelyei, az állam új szervezetét szabályozó törvénycikkek, a polgári szabadságjogokat biztosító törvénycikkek és a gazdálkodási jellegű jogszabályok.¹¹

A március–áprilisi törvények közül a polgári szabadságjogokat biztosító jogszabályok tekinthetők a legjelentősebbeknek, mert bár elvi jellegű jogszabályok, amelyeket ténylegesen végrehajtani – sem az idő szükségsege, sem a törvény elvszerűsége miatt – nem lehetett, de olyan jogi hiányosságokat pótoltak a magyar jogrendben, alkotmányosságban, amelyekkel kapcsolatban az európai államok jó része már Magyarország előtt járt.

Bár az előzőekben már említettem az 1848. évi XX. törvénycikket, mégis újra és újra hangsúlyoznom kell – a vallásszabadság elvi kimondása okán – a törvénycikk fontosságát. Összesen nyolc szakaszban szabályozta a vallással kapcsolatos legfontosabbnak tekintett kérdéseket. Ezek: a vallás szabadságának és a felekezetek egyenlőségének deklarálása, az oktatás költségeinek és szabadságának deklarálása, a katonaság vallási igényeinek biztosítása és az, hogy az 1844. évi III. törvénycikket¹² kiterjesztik a görög-ortodoxokra is.

Ez a törvényi szabályozás azonban nem volt alkalmas a vallások és felekezetek közötti problémák, súrlódások megoldására, mivel több jelentős kérdést nem szabályozott, ezért tekinthető csupán egy alkotmányjogi jellegű deklarációnak, amelynek egyetlen célja a már említett polgári szabadságjogoknak a magyar jogrendbe ágyazása. Ennek jelentősége így is nagy, mivel ezzel lehetőséget biztosított az összes bevett vallás működésére, egyenlő feltételek mellett. Alkalmazása azonban a jog további fejlődésének folyamán, a későbbiekben és csak jelentős átalakítás után vált lehetővé.

A '48-as eszmények között azonban még nem jelenik meg a házasság reformjának igénye, ez csak a későbbiekben, a kiegyezés utáni szabadabb politikai légkörben kerül előtérbe, és csúcsonyosodik ki végül a házassági jogról szóló jogszabályban.

3. Elkülönülő szemléletek és vélemények a polgári házasság bevezetésével kapcsolatban

3.1. A valláspolitikai helyzet Magyarországon, 1868-ban

1867-ben kormányra került a Deák-párt, amely az 1861-ben létrejött Felirati Párt és az arisztokrácia konzervatívabb rétegeiből táplálkozó 47-es Párt tagjaiból állt össze, és amelynek miniszterelnöke gróf Andrássy Gyula volt. Deák a vallási kérdések rendezését az új kormányzat egyik legfontosabb feladatának tekintette,¹³ és minthogy a házasság kérdése ekkor még vallási ügynek számított, így ebbe bele kellett érteni a házasságjog rendezését is. Ezzel szemben az 1867-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot irányító Eötvös József határozott tervekkel szilárd és megalapozott ideológiai, filozófiai alapve-

tésekkel foglalta el miniszteri székét. Katolikusként az egyház megújításának lehetőségét, megtépázott társadalmi helyzetének stabilizálását az egyházi hierarchia, a főpapság hatalmának csökkentésében, ezzel egyidejűleg az alsópapság és laikusok befolyásának növelésében látta véghez vihetőnek, és ezért meg is tett mindent minisztersége időszakában.¹⁴

Az Országgyűlés 1866. február 23-án tartott országos ülésén a zsidók emancipációjával kapcsolatban elhangzott beszédében Deák így fogalmazott:

„Azt gondolom, legegyszerűbb módja az emancipációnak az lesz, ha mindenütt, hol a törvény eddig különbséget tett a vallások közt, azon törvények illető pontjainál kimondjuk, hogy: minden valláskülönbség nélkül, ideértve az izraelitákat is, – a mit sokkal célszerűbbnek tartok, mintha arról az eszméről: emancipatio, különös törvényt alkotnánk.”¹⁵

Ugyanitt beszélt a polgári házasság kérdéséről is:

„Vannak például sokan, kik a polgári házasságról fog-nak beszélni. Lehet, hogy ez igen fontos, igen hasznos lesz; de nem szeretném a polgári jogok teljes megadását ily föltételhez kötni. En ugyanis, ismerve a kath. dogmáknak ezen tételben ellenállását, ismerve a körülményeket, nem tartom valószínűnek, hogy a törvényhozason a polgári házasság egykönnyen keresztülmenjen.”¹⁶

Tehát a kezdeti időszakban Deák sem látott nagy esélyt arra, hogy lesz olyan politikai erő, amely az Országgyűlésen keresztülviszi a házasságjog modernizációját és a polgári házasság bevezetését, mivel a házasság erősen a vallási-felekezeti szabályozások körébe tartozott.

Irányi Dániel,¹⁷ a vallásszabadság és a polgári házasság bevezetésének élharcosa, már 1866-ban kérvénnyel fordult az Országgyűléshez – a nazarénus gyülekezete-
ket ért atrocitások kapcsán¹⁸ – a zsidók egyenjogúsítását, a polgári házasság bevezetését és az anyakönyvek állami hatóság általi vezetését, illetve a temetők működtetésének községi hatáskörbe adását követelve.¹⁹ Ugyanebben a témában később is nyújt be kérvényt, kérelmezve, hogy az Országgyűlés

„ne igatná csupán a Mózes-hit követőit a törvényesen bevett vallásúak közé, hanem nyilatkoztassa ki a vallásszabadság elvét általában, azon egyedüli megszorítással, hogy a vallás a társadalom céljaival ne ellenkezzék. Egyszersmind, mint ezen elvnek corollariumait,²⁰ engedje meg törvényileg a polgári házasságot, sorozza az anyakönyvek vitelét a világi hatóságok teendői közé, s nyilvánítsa a temetőket, mint községi tulajdont, a község hatósága alá tartozóknak.”²¹

Ugyancsak a témában hangzik el, már 1867-ben Manojlovics Emil²² képviselő interpellációja a belügyminiszterhez, amelyben a következő kérdést intézte a miniszterhez:

„Hajlandó-e az 1848. XX. t. cz. pontos megtartása és egyenlő alkalmazása végett az ország összes törvényhatóságait utasítani, hogy – az egyes községekben magánmegállapodások folytán tetteleg fennálló reciprocitás eseteinek kivételeivel – a haza nem római katolikus polgárait ezen vallás ünnepeinek nyilvános munkaszünetelés általi megünnepelésére jövőben ne kötelezzék?”²³

A kérdésre a választ báró Wenckheim Béla belügyminiszter azzal adta meg, hogy a kérdésben részleges intézkedés már történt, és a teljes törvényi szabályozás a későbbiekben kerül kidolgozásra.²⁴

Karácsonyi János egyháztörténész véleménye az volt, hogy az Országgyűlés protestáns tagjai támadást indítottak a katolikus egyház ellen, mégpedig három jogszabály elfogadásával. Ezek: a népoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. törvénycikk, amely a községekre bízta annak eldöntését, hogy állami vagy felekezeti iskolák legyenek-e a településeken, a vegyes házassági válóperekről szóló 1868. évi XLVIII. törvénycikk első két szakasza, amely a katolikus egyházi bíróságok jogköreit csorbította és a vallásfelekezet viszonyosságáról szóló 1868. évi LIII. törvénycikk, amelynek 12–16. szakaszai előírták, hogy a fiúk az apjuk, a leányok az anyjuk felekezetéhez kell tartozniuk.²⁵

1868 májusában az Országgyűlés CCXXVI. teljes ülésének jegyzőkönyvében található egy beadvány, amelyet a pesti Egyenlőségi Kör²⁶ nyújtott be, és amelyben a polgári házasság mielőbbi megvalósítását követeli az Országgyűléstől.²⁷ Sajnálatosan ekkor még ez a törekvés nem talált meghallgatásra a Képviselőházban.

Irányi Dániel különösképpen is kiállt a vallásszabadság kérdéskörében. Egy országgyűlési felszólalásában így nyilatkozott:

„A vallásszabadság szerintem abban áll, hogy a mit lelkünk igaznak hisz: azt külsőképen is kijelenteni, azt cselekedeteink által nyilvánítani is szabad legyen akár egyenként, akár másokkal társaságban, a közönség előtt azonképen, mint a családi tűzhelynél, a nélkül, hogy a miatt jogainkban legkevésbé is sérelmet szenvednénk és feltéve egyedül azt, hogy hittanaink, hogy cselekedeteink az állam valódi, magasabb céljaival ne ellenkezzenek.”²⁸

Az 1868-as év folyamán zajlott az Országgyűlésben a vita a vegyes vallású házassági válóperekről szóló jogszabály²⁹ és a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló törvény³⁰ elfogadásáról és alkalmazásáról. Ez utóbbi törvény jelentősen csökkentette a római katolikus papság házasságkötéssel és a gyermekek római katolikus nevelésével kapcsolatos jogosítványait, mivel érvénytelenre tette a kialakult, reverzálishoz³¹ kötött rendszert. Ezért a magyar katolikus püspöki kar megtiltotta a papoknak a vegyes házasságok ünnepélyes megáldását – ez volt az *assistentia activa* – és csupán a közreműködés nélküli jelenlétet és anyakönyvezést engedte meg, amely megáldást *assistentia passivának* nevezi a kánonjog.³²

A fő probléma a reverzálisok érvénytelenségével az volt, hogy a római katolikus egyház ettől kezdve nem látott garanciát arra, hogy a vegyes házasságokból származó gyermekek a római katolikus fél vallását követik majd, és ebben a vallásban nevelkednek, mint ahogy erre valóban nem is volt semmilyen garancia. Az *assistentia activa* megtagadása viszont ahhoz vezetett – vagy vezetett volna –, hogy a vegyes vallású párok a protestáns templomokban kötöttek házasságot, és később a római katolikus fél a protestáns fél felől érkező nyomás hatására elhagyta római katolikus felekezetét.³³

Az előbbieken felsorolt néhány tény és az Országgyűlés Képviselőházának álláspontja egyértelművé tette azt, hogy a katolikus egyháznak valamilyen lépést kellett tennie a polgárok körében terjedni kezdődő liberalizmussal szemben, és erre az egyik legjobb módszert a vallásos irodalom és a tájékoztató kiadványok terjesztésében látta, mint amilyen a *Falusi levelek a polgári házasságról* című kiadvány is volt. Ezzel próbálta például a politikailag káros eseményeket ellensúlyozni, és a nép szellemi színvonalát emelni. A könyvek szerzői főként katolikus papok voltak, de jellemzően név nélkül jelentek meg a kiadványok, terjesztésüket is a katolikus plébániák és plébánosok végezték.

3.2. A jogtudomány álláspontjai a házasságjog változásaival kapcsolatban, 1868-ban

A *Jogtudományi Közlöny*³⁴ – Magyarország első jogtudománnyal foglalkozó sajtóterméke – 1866-tól kezdődően nyújtott segítséget a magyar magán- és polgári jogban tájékozódni kívánó jogászoknak, bírácoknak, jogi szakembereknek, politikusoknak és laikusoknak egyaránt. 1868 januárjától kezdve a szerző megjelölése nélkül indult egy sorozat a polgári házassággal kapcsolatban *Adatok és eszmetöredékek a polgári házasságról* címmel.³⁵ A cikksorozat elsődlegesen leszögezi, hogy a polgári házasságnak három fő formája ismert: a kötelező,³⁶ a fakultatív³⁷ és a szükségképpeni³⁸ polgári házasság. A cikkfolyam további részeiben az egyes államok házasságjogi viszonyait mutatja be. Angliával, Skóciával és Írországgal kezdve kifejti, hogy Angliában elsősorban a fakultatív polgári házasság létezik, míg véleménye szerint Skóciában a kötelező polgári házasság rendszere él, amely azonban véleményem szerint tévedésen alapszik, hiszen Skóciában 1939-ig nem létezett a polgári házasság intézménye. Majd az USA egyes államainak házasságjogi sajátosságait fejti ki a szerző.³⁹ Kiemeli, hogy az USA államai közül Louisiana az egyetlen, ahol kötelező polgári házasság létezik, tekintettel arra, hogy ez az állam a francia polgári törvénykönyvet recipiálta 1824-ben. Beszél még Mexikó és Hollandia házasságjogi rendszereiről is. A cikksorozat a *Jogtudományi Közlöny* 1868. évi 6. számában folytatódott további államok jogrendjének bemutatásával, mint Dánia, Svédország, Norvégia, Franciaország és Belgium.⁴⁰ Ugyancsak ez a sorozat folytatódott a 8. számban, amelyben a német szövetségi államok jogrendszerét, Svájc rendszerét tekintette át a szerző, illetve az olasz és görög viszonyokat.⁴¹ A 9. számban ta-

lálható folytatásban Poroszország házasságjoga került bemutatásra és ez folytatódott a 10. számban is.⁴² A 11. számban található folytatásban a szerző arról értekezik, hogy a házasság a kereszténység előtt is létező jogintézmény volt, bár elismeri azt, hogy: „A kereszténység a házasságnak magas vallás erkölcsi szempontbóli felfogása által át nem hatott népeknél lényeges változást okozott, mialatt a germán és ehhez rokon irányú népeknél azok érzetét csak megerősítette, és vallásilag megszentelte.”⁴³ Ugyanakkor arról is beszél, hogy az állam és az egyházak kapcsolata a házasságjog terén megrendült, és léteznek olyan elképzelések, amelyek ennek a kapcsolatnak a teljes megszakítását várják el.⁴⁴ A cikksorozat vége a 12. számban kapott helyet, amelyben a „házassági törvényhozás” állam és egyház közötti kapcsolatának meggyengülését, elválasztását tárgyalta a szerző a franciaországi folyamatok alapján.⁴⁵

A *Jogtudományi Közlöny* 14. számában Dárday Sándor értekezik a polgári házasságról. Véleménye szerint a kötelező polgári házasság bevezetése azért szükségszerű, mert ez az egyetlen eszköz arra, hogy az emberek közötti vallási türelmetlenséget orvosolja vele az állam.⁴⁶

Az ímént említett, a jogtudomány képviselői által név nélkül, vagy nevüket felvállalva a házasságjog kapcsán megalkotott vélemények egyértelműen a házassági jogról szóló törvény előkészítésének tekinthetők, hiszen arra mutatnak, hogy a magyar jogrendnek a nyugati jogrendhez szükségszerűen alkalmazkodnia kell, és tágitania kell az állam és az egyház közötti addigi szoros összekapcsolódást.

3.3. A polgári házasság megjelenése az 1868. évi magyar sajtóban

A *Hazánk s a Külföld* című szépirodalmi, ismeretterjesztő és társaséleti kiadványban báró Eötvös József 1868-as vallásügyi törvényjavaslatával kapcsolatban írta a szerző, hogy az nem tartalmazza a polgári házasságkötés lehetőségét és a házasság felbontásának lehetőségét, de mégis előrelépésnek tekinthető például a reverzálisok ügyében.⁴⁷ A *Pesti Napló* című napilap 1868. május 31-i számában számolt be Augustich Imrének⁴⁸ *A polgári házasság* című ismeretterjesztő füzetéről, amelynek célja a híradás szerint a klerikálisok által megzavart állampolgárok felvilágosítása volt.⁴⁹ Ez a kiadvány, hasonlóan a *Falusi levelek*hez, tematikusan mutatta be a világ véleményét az

egyházi és a polgári házasság kapcsolatáról. Az 50 oldalas kötet lényegi mondanivalója ebben a pár gondolatban foglалható össze:

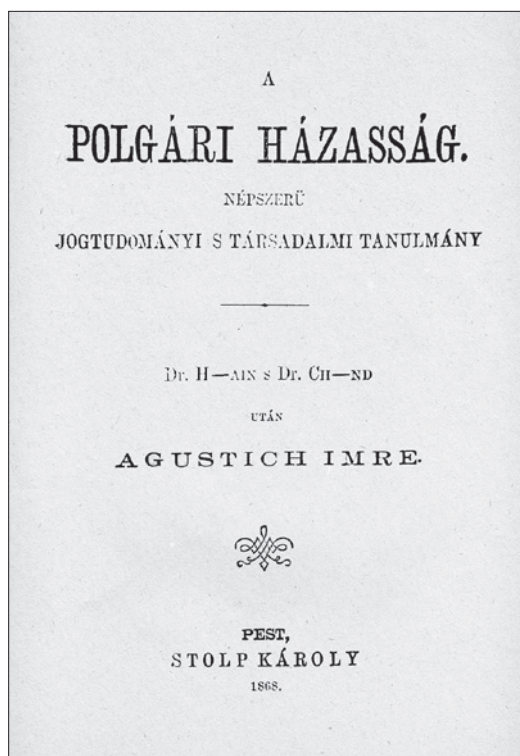
„S kell -e nagyobb példa mint az, melyet a társadalmi élet lépten nyomon fölmutat s ki nem látja azon visszas helyzetet, melyet az egyháznak s ennek a világi dol-

gokba való avatkozása okoz. Az állampolgárok érdeke parancsolja, hogy ez megváltozzék, mert ha az egyház az államban úgy kívánja magát tekintetni, mint az anyagban a lélek, miután azonban ez az anyaggal összehangzólag a társadalom kívánalmait sikeresen nem képes előmozdítani, mindenütt összeütközésbe jő az állam érdekével, szükséges, hogy mindenben külön választassék, mert az államban állam fönn nem állhat.”⁵⁰

A *Hon* című politikai és közgazdasági lap 1868 januárjában beszámolt a református egyház zsinatáról, ahol Révész Imre előterjesztésében kifejtette, hogy házassági ügyekben a fő problémát az jelenti, hogy az egyház és az állami is törvényalkotónak tekinti magát e kérdésekben, és hogy megnyugtató megoldást csak a kötelező polgári házasság bevezetése jelenthetne.⁵¹ A lap

több helyen is beszámolt az ugyanebben az időszakban Bécsben folyó törvényalkotási folyamatról, amely szintén a házassági jog szabályozásával és a polgári házasság bevezetésével volt kapcsolatos, és amely nem aratott osztatlan sikert a képviselők között.⁵² Később Jókai Mór már arról írt, hogy a képviselők törekvése sikert aratott, és az osztrák jogalkotás törvénybe iktatta a polgári házasság intézményét.⁵³ Sőt később az olvasható a lapban, hogy a magyar országgyűlésnek közös ügyként kellett volna kezelnie a polgári házasság kérdését, ezzel könnyebben elérhető lett volna Magyarországon is annak bevezetése.⁵⁴ A *Hon* című lap 1868-as számainak szinte mindegyikében található olyan utalás, amely a polgári házasság bevezetését szorgalmazta, látható, hogy a korabeli liberális médiumokban ez a téma preferált és jelentősen túlpozicionált is volt.

A korabeli sajtóorgánumok közül a polgári házasság értelemszerűen csak azokban került előtérbe, amelyeket antiklerikálisnak lehetett tekinteni. Meglepő, hogy létezett olyan kiadvány is, amely magát klerikálisnak tekintette ugyan, sőt egy katolikus pap volt a főszerkesztője, mégis antiklerikális elveket vallott.⁵⁵

Az Augustich-féle kiadvány címlapja

4. Falusi levelek a polgári házasságról 1868-ban

Az előzőekben már bemutatott kiadvány tíz levelet tartalmaz, amelyet a szerző egy ismeretlen, sematikus személynek címzett, akit *komám uramnak* szólít. A levelek stílusa barátságos, mintha egy kedves családtagjának írta volna a szerző, ám teljes egészében felfedezhető benne a propagandajellegű fogalmazásmód. A propaganda célja nem más, mint hogy mások gondolatait, érzéseit, viselkedési formáit befolyásolja azzal a hozzáállással szemben, amelyet a célközönség a propaganda tárgyával szemben addig képviselt.⁵⁶ Ez a 21. századi megfogalmazás – meglepő módon – szinte teljes egészében lefedi a tanulmányom tárgyát képező 19. századi írásművet is.

A levelek barátságos hangvételű sorai közé a szerző elrejtette azokat a kérdéseket – és az azokra adott válaszokat –, amelyekkel az olvasót a véleménye szerinti helyes irányba akarta terelni.

4.1. Az első levél – Bevezetés

Az első levél, egy bevezető jellegű írásmű, amelyben a szerző magának a kiadványnak a célját szerette volna egyértelművé tenni, ugyanakkor jelentős politikai kritika is megjelenik benne. A szerző leírja, hogy leveleinek célja, hogy véleményét kifejezze bizonyos országos jellegű kérdésekben, és örülne, ha írásai nyomtatásban is megjelennének, de erre nincsen anyagi forrása. Ugyanakkor így fogalmaz: „Talán ha a kormányt szídnám, az istentagadást dicséreném, a vallást csúfolnám, akadna ki néhány piszkos bankót csúsztatna tenyerembe.”⁵⁷ Ezzel kifejezésre juttatja azt, hogy a korrupció mint politikai eszköz nem méltó ahhoz, aki egy tiszta célért indul harcra. Deák Ferenc egy 1868-as beszédében így fogalmazott:

„Tiszteletben tartjuk az állam törvényes hatalmát, de egyházunk ügyeinek szervezésére és vezetésére nézve szabadságot és egyenjogúságot kívánunk, és független önállást. Ebből áll a római katolika egyház autonómiája, melyhez jogunk van, s melyet elérni törekszünk.”⁵⁸

Ez a törekvés egy tiszta szándéknak tekinthető politikai szempontból és jogi megfontolások alapján is.

A vallásosságot a levél szerzője *quasi* államalkotó erőnek tekinti, amely segíti a kormányzatot abban, hogy a népet vezetni, irányítani tudja. Tehát itt az egyház és

az állam szoros összefonódásáról van szó, amelyet Deák meg akart szüntetni. A már idézett beszédében így fogalmaz:

„Vallásunk alapelve a szeretet, Krisztus vallása a szeretet vallása, és e szent elvhez hűtlenek soha és senki irányában nem lehetünk. Mi, hazánk római katolikus vallású polgárai, egyháziak úgy, mint világiak nem akarhatjuk, hogy egyházunk más egyházak felett hatalmat gyakoroljon; mi másokat elnyomni nem akarunk, nem akarjuk, hogy az állam minket más egyházak fölé emeljen, s kiválólág pártoljon; azt sem akarjuk, hogy gyámkodjék egyházi ügyeink felett, azokat saját hatalmával intézze, s minket gyámkodása mellett azok törvényszerű rendezésében hatalmával gátoljon.”⁵⁹

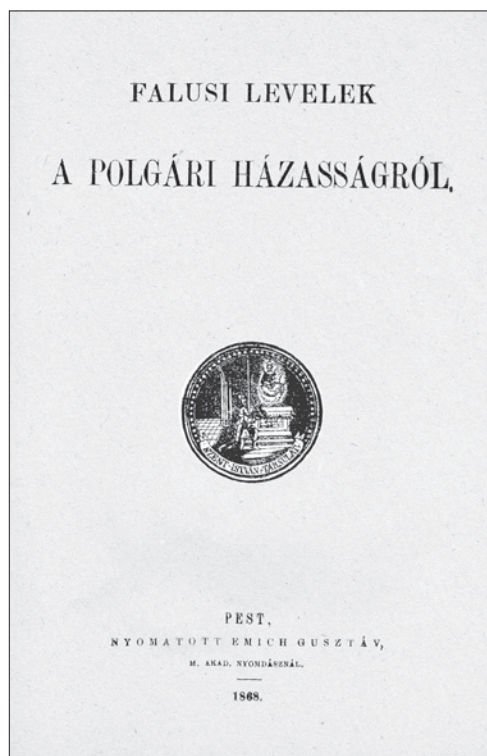
4.2. Második levél – A keresztény házasság

A második levélben a szerző már rátér a házasságjog változásainak kérdésére is. Egyrészt jelzi azt, hogy a házasságjog változtatása nem az egész politikai közösség egységes kívánsága, hanem csupán néhány politikai szereplő elvárása. Másrészt jelzi azt is, hogy a kérdésbe a magyar embereknek is

van beleszólása, mivel erre az 1848-as törvények lehetőséget adtak számukra. Ez a két gondolat együtt egy olyan szimbolikus jelentőségű iránymutatás, amely egyszerre fejezi ki azt, hogy a szerző hűséges az egyháza által vallott tanításhoz, és fontosnak érzi Magyarország ezeréves jogrendjét is. Azt is kifejti, hogy a katolikusok számára a házasság szentség, és a protestánsok is olyan fontos élet-eseménynek tartják, amelyet a templomokban, vallásaik szertartásaival kell megünnepelniük. Így fogalmaz: „Az ekkép megkötött házasságban, épen az által, hogy egész a siriglan kötöttet, vetette meg az egyház a család alapját.”⁶⁰ A keresztény házasság pedig a keresztény család alapja.

4.3. Harmadik levél – Rossz házasság kérdése, felbonthatatlanság, a házasság felbontása

A szerző ebben a levélben főként azt a témát fejti ki, hogy a keresztény házasság a közkerölcs fejlődését is elősegíti, amely a közrend alapja. Megállapítása sommás: „jó az a házasság, úgy a mint van.”⁶¹ Ezen kívül felteszi a kérdést, vajon a rossz házasságok oka elsősorban az-e, hogy Magyarországon kizárólag egyházi házasság volt eddig? Erre a válasz viszont csak akkor adható meg, ha azt is

A Falusi levelek a polgári házasságról című kiadvány címlapja

megvizsgálja a szerző, hogy mi a házasság célja: kizárólag a testiség biztosítása, a szerelem, amely ha elmúlik, megromlik vele együtt a kapcsolat is, a fiatalság elmúlása, anyagi haszonszerzés, vagy annak elmaradása? A szerző megállapítja azt, hogy ezeknek a felsorolt eseményeknek nem lehet az oka kizárólag a házasságkötés formája. Az egyházi házasság felbonthatatlanságának kérdésében úgy nyilatkozik, hogy bár a házasság felbontásának lehetősége biztosan előnyökkel járna a boldogtalan házasságban élők számára, de azt is figyelembe kell venni, hogy az egyházi házassággal járó kötelezettségeket szabad akaratból vállalják a házasságot kötők. Ez a vélemény szemben áll a polgári házasságot követelőknek azon érveivel, amelyek arra utalnak, hogy ha nem lehet választani a kétfajta házasságkötési mód között, akkor tulajdonképpen nem érvényesül a szabad akarat sem. A szerző véleménye szerint nem vehető komolyan egy olyan házassági ígéret, amelyet feltételhez kötnek a felek: például veled élek, amíg meg nem unlak stb.

4.4. Negyedik levél – Polgári házasság

Ez a levél az egyik, amely jogi szempontból is értékelhetőbb, mivel a szerző először a polgári házasságot próbálja jogilag is definiálni. Az ő meghatározása szerint a polgári házasság: olyan szerződés, amelyet egy férfi és egy nő szabad elhatározásból, a polgári hatóság előtt köt, és ebből az egyházi elemet teljesen kihagyják. A szerződés célja az, hogy általa a felek – a szerződés szerint – a házastársi életközösség létrejöttével együtt lakjanak, közös gyermekeket nemzzenek és közös háztartásban közösen gazdálkodjanak.⁶² Ez a meghatározás alapvetően megegyezik a modern házassági definícióval is. Hegedűs Andrea ezt a definíciót adja: „A házasság egy férfi és egy nő házassági életközösséget létrehozó kapcsolata, mely jogilag nemcsak elismert, hanem védett kapcsolat is, és amely házastársi jogokat és kötelezettségeket keletkeztet, az egyenjogúság jegyében, mely a családi élet alapja és amelynek létrejöttét és megszűnését is a törvény rendezi.”⁶³ Herger Csabáné és Katonáné Pehr Erika *Magyar családjog* című művében egy korábbi fogalom meghatározásra visszautalva így fogalmaz: „A házasság egy férfi és egy nő házassági életközösséget létrehozó kapcsolata, amely a házasság megkötésével családot létesít, házastársi jogokat és kötelezettségeket keletkeztet és amely a törvényben meghatározott szabályok megtartásával jön létre és szűnik meg.”⁶⁴ Jól érzékelhető, hogy a definíciók alapelemei megegyeznek, azzal a különbséggel, hogy az 1868-as megfogalmazás kiemeli a polgári házasság szerződéses jellegét.

Természetesen a *Falusi levelek* szerzőjének véleménye a házasság szerződésjellegéről egészen elítélő: egyrésztől nem támogatja a kötelező polgári házasság elvét,⁶⁵ másrészt a szükségbeni polgári házasság elvének alkalmazását sem.⁶⁶ A polgári házasságot támogatók egyetértenek abban, hogy az államnak joga polgári házasságának jogi szabályait meghatározni, illetve ezt megteheti bármelyik felekezetre vagy vallásra való tekintet nélkül.⁶⁷ Ezzel

szembeállítja a szerző azt a tényt, hogy az államot alkotó tényezők: a király, a kormány és az alattvalók. Így az államnak nincsen joga, hogy az állampolgárok lelkiismereti és vallási kérdéseibe tevőlegesen avatkozzon bele.⁶⁸ Tehát tulajdonképpen ugyanazt az egyházi autonómiát kéri, amelyet Deák Ferenc is megfogalmazott már idézett beszédében: „Mi az államtól csak az oltalmat kívánjuk, melyet az államban létező minden hitfelekezet joggal kívánhat.”⁶⁹

4.5. Ötödik és hatodik levél – Vallásszabadság, iskolaügy, zsidók emancipációja

A szerző összeveti a korabeli véleményeket a szabadság kérdésével kapcsolatban: a polgári házasságot szorgalmazók szerint annak bevezetése nélkül nem lehet teljes a szabadság, míg a másik oldal szerint a szabadság teljes. Külön kiemeli a szerző az oktatás kérdését, amelynek lényege ugyancsak kétoldalú: a társadalom egyik fele kívánja, hogy az egyházak tartsák fenn az iskolákat, a másik fele pedig ellenzi azt. Hozzá kell tennem, hogy jelenleg, 2025-ben is hasonlóképpen gondolkodik a társadalom erről a kérdésről: egyik része szerint helyes az, ha az egyházak iskolákat, óvodákat tartanak fenn, másik része szerint viszont nem.

A vallásszabadság kérdése a 19. század közepén erősen hangsúlyos politikai kérdés volt, így a szerző is kiemeli, hogy egyrészt a vallásszabadság kérdésköréhez tartozik az egyházi házasság fenntartása, míg a másik oldal szerint a vallásszabadság csak akkor áll helyre, ha a polgári házasság bevezetésre kerül. A vallásszabadság ügye tekintetében már Széchenyi István is többször felszólalt, és szorgalmazta a vallási türelmességet. Véleménye szerint: „nincs arról szó, hogy az Istennek akármilyen teremtését jogokból kirekeszszük, mert felfogásom és vallásos érzelmem szerint azt szeretném, hogy e hazában minden ember, ki az Isten képére van alkotva, egyenlő jogokkal bírjon és egyenlő terheket viseljen; és bár mondhatná mindenki valláskülönbség nélkül: nekem is van itt hazám!”⁷⁰ 1855-ben az Osztrák Császárság és a Szentszék konkordátumot kötött, amely jelentősen növelte a katolikus egyház befolyását a monarchián belül.⁷¹ A konkordátum császári nyilatkozat formájában került kihirdetésre csakúgy, mint 1859-ben a protestáns pátens, amely csökkentette a protestánsok jogait, ám ezt a császár 1860-ban visszavonta.⁷²

Szóba kerül a zsidók emancipációjának kérdése, mivel 1867-ben az Országgyűlés elfogadta a zsidók egyenjogúsításáról szóló törvényt. El kell ismerni, hogy ez a jogszabály nem különösebben hosszan rendelkezett a kérdéssel kapcsolatban, mivel összesen két szakaszból állt. Az 1.§ kijelenti, hogy az izraelita közösség tagja a keresztényekkel azonos polgári és politikai jogokkal bír, illetve a 2.§ derogálta az eddigi, a törvénnyel ellentétes joggyakorlatokat. A kétszakaszos jogszabály megalkotását közel két évtizedes vita előzte meg, hiszen már 1840-ben felmerült az emancipáció gondolata. 1867. november 26-án nyújtotta be a javaslatot gr. Andrássy Gyula miniszterelnök a képviselőháznak,⁷³ és 1867. december 23-án került a

Főrendiház elé a törvényjavaslat. A Képviselőház egyhangúlag, a Főrendiház négy ellenszavazattal fogadta el a törvényjavaslatot.⁷⁴ A zsidók emancipációja mellett a görögkeleti vallásúak jogainak növelésével is foglalkozott a törvényhozás, és meg is valósította az 1868. évi IX. törvényekkel.⁷⁵

Bár az állam érvényesítette a zsidók emancipációját, a katolikus egyház berkein belül ez nem történt meg, mivel a katolikus hívek számára továbbra is tiltva volt a zsidókkal való házasságkötés,⁷⁶ ugyanakkor ezt az állami jogszabályok is sokáig tiltották. 1848-ban már történt próbálkozás a zsidók és keresztények közötti házasságok engedélyezésére: sikertelenül. Az emancipációs törvénynek, „hogya az teljes legyen”, jelentette ki Toldy István⁷⁷ egy 1865 körül tartott előadásában, a polgári házasságot is ki kell mondania, amely a zsidók egyenjogúsításának „szükséges alkatrésze.”⁷⁸ Ezt a célt szolgálta a vegyes vallású házasságkötések engedélyezésére irányuló törekvések is. Ugyanakkor 1868-ban elfogadásra került egy másik jogszabály is, amely a törvényesen bevett vallásfelekezetek közötti viszonyosságról szólt, ezzel lehetőséget adva arra, hogy a vegyes vallású házasságkötések helyett a felek egymás vallására áttérhessenek, ám ezt csak a keresztény felekezetek között engedélyezte.⁷⁹ A zsidók és keresztények közötti házasságok végleges engedélyezése csak a *házassági jogról* szóló 1894. évi XXXI. törvény-cikkel történt meg.⁸⁰

A *Falusi levelek* szerzője felveti a zsidó és keresztény közötti házasságkötés lehetőségét is mint lehetséges indokot a polgári házasság bevezetésére, a hatodik levélben. Hozzá kell tenni, hogy a zsidó jog is tiltja a keresztény és zsidó közötti házasságot, de ugyanez igaz volt a katolikus egyházjogra is. Az egyházi törvények tiltották a lelkész számára a vegyes vallású házasságkötéseknél való közreműködést.⁸¹

4.6. Hetedik, nyolcadik és kilencedik levél – A házasság felbontása, a polgári házasság elsősege

A házasság felbonthatóságának kérdése a katolikus egyház szempontjából igen jelentős, így nem váratlan az, hogy a *Falusi levelek* szerzője is egy külön levelet szentel a kérdésnek. A házasság a katolikus egyház szempontjából nem felbontható, azaz csak abban az esetben szűnhet meg világi hatóság által, ha azt érvénytelennek nyilvánítja az egyházi bíróság, valamely súlyos, fennálló érvénytelenítő akadály alapján. Vannak olyan szerzők, akik ezt a fajta szigorúságot a személyes szabadság megsértéseként értelmezik, az én álláspontom az, hogy ez csak abban az esetben lehetne igaz, ha nem vennénk figyelembe az egyháznak a házassággal kapcsolatos teológiai érveit is, hiszen amennyiben a házasságra mint életre szóló szövetségre tekintünk, érthetővé válik az egyház álláspontjának lényege is, hogy ezt a szövetséget – mivel nem emberi akarat hozza létre, nem is bonthatja fel emberi akarat.⁸² A polgári házassággal és annak felbontásával kapcsolatban az Apostoli Penitenciária⁸³ 1866-ban bocsátott ki egy

iránymutatást. Az iránymutatásban megerősítette, hogy a katolikus hívők között az egyetlen érvényes kapcsolat, amelyben a testiség is kibontakozhat, a szentségi házasság, tehát az állami törvénnyel létrehozott kapcsolat nem házasság. Ennek okán és mivel a katolikusok között létrejött házasság nem szerződés, hanem szentség, azt az állam sem létre nem hozhatja, sem fel nem bonthatja, ezért a katolikusokra nézve az ilyen irányú bírósági döntés érvénytelen, és aki ilyen döntés birtokában mással kapcsolatot létesítene, az valódi házasságtörést követ el.⁸⁴

A *Falusi levelek* szerzője az iménti tételt erősíti meg, de hozzáfűzi, hogy amennyiben a szükségbeni polgári házasság rendszerét fogadná el a törvényhozás, vagyis hogy az, aki valamely okból nem köthet házasságot egyháziilag, lehetőségként megkaphatná a polgári házasság lehetőségét, de ez nem lenne egységesen, mindenre nézve kötelező, azt az egyház elfogadná és tiszteletben tartaná.⁸⁵ Többek között a szerző azzal érvel, hogy egy ilyen megoldás az állampolgárok megítélése szempontjából is jobb lenne, mivel sértetlenül hagyná az emberek vallásos érzületeit.

A szerző felveti a házasság felbontása kapcsán a gyermekek leendő sorsát is, amely nem tenné egyszerűvé a házasfelek különválását. Hozzátehetem, hogy a házasság felbontása kapcsán ma is a gyermekek sorsa a legkritikusabb és ennek megoldása a legnehezebb. A szerző úgy érzi, hogy a házasság felbontásának lehetősége a házasságot lealacsonyítja, a családokat tönkreteszi, a nő áruvá válhat, a gyermekek nevelését pedig ellehetetleníti. „Minden híresztelt nyereség, melyet a polgári házasság hozhatna, legföllebben abban állna, hogy könnyebben lehetne összekelni, és könnyebben elválni.”⁸⁶

4.7. Tizedik levél – Összefoglalás

A szerző úgy értelmezi a kérdést, hogy az fölöslegesen felkavarja és megzavarja az állampolgárok életét. A polgári házasság bevezetése fölöslegesen zavarná meg az emberek vallásos érzületét is, ezen kívül fölöslegesen okozna botrányokat. Ezen kívül biztos abban, hogy a házasodni kívánók szülei nem járulnának ahhoz hozzá, hogy a gyermekeik csak és kizárólag polgári házasságot kössenek, és az egyházat mellőzzék. „Ez a nagy mester, az élet majd megtanítja az embereket arra, ha még nem tudnák, hogy a ki Isten nélkül épít, hiába épít, hogy a ki a jó erkölcsre nem ad, az maga alatt vágja a fát, s majd többen is rátérnek arra, hogy azt válasszák jelszavokol mint én, hogy mindent Istennel, semmit Isten nélkül.”⁸⁷

5. Az 1893-ban megjelent Újabb falusi levelek a polgári házasságról című kiadvány sajátosságai

A *Falusi levelek a polgári házasságról* című népiratka 1868-ban jelent meg első ízben, de ezt követte egy második kiadvány is, 1893-ban. A megjelenés éve feltehetőleg célzatos, mivel ekkor már az Országgyűlés Képviselőháza

előtt volt a házassági jogról szóló törvény, és zajlott a vitája. Ez a jogszabály tartalmazta többek között a kötelező polgári házasságnak, a házassági bíraskodásnak és a házasság felbontásának állami kézbe való helyezéséről szóló rendelkezéseket. Természetesen ebben az időszakban már nemcsak a katolikus, hanem a protestáns, főként a református egyház is próbált hatni az emberek gondolkodására. Ilyen volt Konyári Lajos református lelkésznek először 1875-ben, majd 1894-ben megjelent *A polgári házasság ismertetése az értelmes magyar nép számára* című 15 oldalas kiadványa, vagy Flóris Benőnek Tatán megjelent kiadványa *Az 1895. évi október hó 1-én életbe léptetett polgári házasság kívánata szerint mondandó Násznagyi és Vőfényi beszédek és versek* címmel, amely talán nem a kérdés jogi oldalát ragadta meg.⁸⁸

Míg az első kiadvány szerzője nem ismert, addig az 1893-as kiadvány szerzője igen: Kisfaludy Zoltán Lajos jegyezte ezt a népiratkát. Kisfaludy római katolikus lelkész volt, és jelentős irodalmi munkásságot is maga mögött tudhatott, többek között a népiratkák közül hatnak is szerzője volt, de ezen kívül írt az *Egri Népújságnak*,⁸⁹ a *Magyar Sion*⁹⁰ című újságban versei jelentek meg, de írt a *Magyar Korona*⁹¹ és a *Győri Közlöny* című újságokba, és külső munkatársa volt a *Népiskolai Lapoknak* és a *Katolikus Szemlének* is. 1891-ben vette át a Szent István Társulatnál kiadott *Népiratkák* szerkesztését, és szolgálati ideje alatt 100 kiadvány jelent meg. Mivel 1851-ben született, így nem feltételezhető, hogy az eredeti, 1868-as kiadványt is ő írta volna, de az *Újabb levelekben* nagyon ügyesen utánozta azt a népies, patriarkális stílust, amelyet az eredeti levelekben is megismerhet az olvasó.

Maga a kiadvány témája az eredeti kiadványhoz hasonló, csupán annyi különbséggel, hogy bővített oldalszámon jelent meg, ám csak kilenc levélre bontva a mondanivalót.

Az első levél a bevezetés, a másodikban a házasság lényegéről beszél a szerző, kiemelve az egyházi házasság lényegi elemeit. A harmadik levelet a „Legjobb így, ahogy most van” témájának szenteli, vagyis, hogy az egyházi házasság Isten törvénye szerinti, így nem megváltoztatható, míg a polgári házasság az állami törvények alapján működik, így bármikor megváltoztatható. Ez a bizonytalanság az, amely a szerző szerint a polgári házasságot alapjaiban alkalmazhatatlanná teszi a magyar viszonyok között. A negyedik levélben a polgári házasságról, az ötödikben a rossz házasságról mint a polgári házasság egyik indokáról ír Kisfaludy. A hatodik levélben egy új téma tűnik fel, mégpedig a polgári házasság egységesítésének kérdése. A polgári házasságot támogatók egyik legfőbb érve volt, hogy a házassági jognak egységesen az ország minden állampolgárára kiterjedően ugyanazon jogokat és kötelezettségeket kell biztosítani. Ez alapvetően elvárható követelmény egy állami jogszabállyal kapcsolatban. Kisfaludy szerint viszont ez a fajta egységesítés nem szükséges, hiszen a különböző felekezetekhez tartozók nem zavarják egymást vallásuk gyakorlásában, így a házassággal kapcsolatos döntéseikben sem. Azzal kapcsolatban, hogy vegyes házasságok esetében mi legyen a gyermek vallásának sorsa, a szerző azt javasolja, hogy a házasság felek magánegyezséget kössenek. Ez reflexió az 1868. évi

LIII. törvénycikk 12. §-ra amely előírta, hogy a fiúk az apjuk, a leányok az anyjuk vallását kell hogy kövessék.⁹² Sőt az ezzel a rendelkezéssel ellentétes bármilyen, a felek közötti más irányú megállapodás megkötését tiltotta a jogszabály. A szerző abban látja a problémát evvel kapcsolatban, hogy alapvetően nem a katolikusok számára okoz ez problémát, hanem a protestánsoknak.

„A mi országunkban lakik 10 és fél millió katolikus és 3 és fél millió protestáns. Mi katolikusok háromszor annyian vagyunk, mint a protestánsok; hát mégis, mi tánczolunk úgy, mint ahogyan ők dudálnak? Megköszönjük ezt az – egyformaságot.”⁹³

A hetedik és nyolcadik levélben a szerző azt a témát helyezi előtérbe, hogy kinek is szükséges a polgári házasság? Véleménye szerint a polgári házasság mellett azok vannak, akik: erkölcstelen életet élnek, hitetlenek és vallástalanok, vagy a vallással nem törődnek, vagy mások kedvében szeretnének járni, illetve ezt a kérdést divatkérdésnek tekintik. Ez a szerzői vélemény az első levélsorozathoz képest nagyon markáns, és a végletekig kielezi a kérdést, hogy elérje a propagandisztikus szándékot.

Az utolsó, kilencedik levél címe: *Mit tegyünk?* Mivel a levelek a házassági jogról szóló törvény elfogadása előtt íródtak, arra biztatja az olvasót, hogy érék el, ne is lehessen a jogszabályt elfogadni. Írjanak országgyűlési követüknek a katolikus lelképásztor segítségével, és agitálják a követet, hogy ne szavazza meg a jogszabályt. Amennyiben a követ látja azt, hogy az emberek nem akarják a házasságjog változását, akkor talán a követ is ellenezni fogja, vagy pedig lemond, és akkor választhatnak olyan követet, aki támogatja a kérésüket.

Amennyiben mégis létrejönne a jogszabály, akkor azt a katolikusoknak is be kell tartaniuk, de azokat a szabályokat is, amelyeket az egyház ír elő a házasságkötésre nézve. És: „azért jegyezze meg minden katolikus hívő, hogy az a házasság, amit a bíró előtt köt, az Isten előtt semmi.”⁹⁴

Érezhető az, hogy az első levélsorozathoz képest a második sokkal erőszakosabban agitál a mellett, hogy az állampolgárok tiltakozzanak a politikum döntéseivel szemben, és valamilyen formában fejezze ki nemtetszését a készülő jogszabállyal szemben. A katolikus kultúrharcnak sarkalatos kérdése volt a házasságjog modernizációja el- leni küzdelem, ami azonban nem volt teljességgel sikeres, mivel a *házassági jogról* szóló 1894. évi XXXI. törvénycikket az Országgyűlés elfogadta, és 1894. december 9-én I. Ferenc József császár szentesítette, így 1895-től kezdve ez a jogszabály szabályozta a házasságkötéseket a Magyar Királyság területén.

6. Befejező gondolatok

A házasság évszázadok óta az emberiség érdeklődésének középpontjában áll, hiszen a házasság megkötése jelentős jogi következményekkel, erkölcsi és érzelmi kapcsolatokkal járó jogviszonyt feltételez. A római jogban is szabályozták a házassági kötelék létrejöttét, amely nem

kötődött szorosan a római valláshoz.⁹⁵ A kereszténység térhódításával azonban a házasság és a vallás szorosan összefonódott. A kereszténység a házasságot szentségnek tekintette, így annak jogszerű megkötéséhez szükséges volt az egyházi közreműködés, bár a házasság konkrét liturgikus formája csak a tridenti zsinat rendelkezései által jött létre.⁹⁶ A vallási szabályok évszázadokra meghatározták a házasságkötés előkészítését, megkötését és érvénytelenítésének szabályait. A 19. század közepétől elindult mozgalmak a hazai jogszabályok modernizációját és az európai trendekhez való igazítását tűzték ki céljukul. Ez a törekvés azonban az ország lakosságának nem minden rétegében aratott osztatlan sikert, sőt mi több, a katolikus egyház egyeduralmának végét jelentette. Érthető tehát, hogy a katolikus egyház minden fórumon megpróbálta a törvényhozókat arra rábírní, hogy a házassággal kapcsolatos változásokat ne vigye keresztül az Országgyűlésen.

KASUBA, RÓBERT ISTVÁN

„Dorfbriefe zur Zivilehe“

Kirchenkritik an die Zivilehe in 1868

(Zusammenfassung)

Das Hauptgebiet meiner Doktorarbeit ist die Untersuchung der ehelichen Rechtsordnungen unter besonderer Berücksichtigung der Funktionsweise des fakultativen bürgerlichen Ehesystems. Während dieser Forschung stieß ich auf ein Kleingedrucktes mit dem Titel *Fakultative Briefe über die Zivilehe*, das die Meinung der römisch-katholischen Kirche über die Einführung der Institution der Zivilehe am Ende des 19. Jahrhunderts auf eine Weise zum Ausdruck bringt, die für die weniger gebildete Bevölkerung verständlich ist.

In meiner Studie stelle ich das soziale System und die Situation vor, in der das oben erwähnte Werk geschrieben wurde, und ich diskutiere die Aspekte, die die gesellschaftliche Meinungsbildung über die standesamtliche Ehe beeinflusst haben. Ich achte besonders auf die Meinungen der zeitgenössischen Rechtsprechung, die Hal-

Ennek eszköze volt a tanulmányomban bemutatott két propagandairat is, amelyeknek a néplélek megérintése és formálása volt az elsődleges célja. Két évtizedig sikeresen meg is tudta az egyház akadályozni a változásokat, de végül csak győztek azok a politikai erők, amelyek a házasság modernizációját tartották elsődlegesnek.

A házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvény-cikk szentesítésével 1954-ig ez a jogszabály lett Magyarországon a házasságkötés jogi alapja. A jogszabály közel 60 évig rendezte a házasságok sorsát. Nem állíthatom azt, hogy tökéletes szabályozás lett volna – ez a jogszabályalkotás terén nem is lehetséges –, de az bizonyos, hogy a házasságjog terén fennálló káoszt megszüntette, törekedett arra, hogy az egyes egyházak jogai és lehetőségei végérvényesen ne sérüljenek, és biztosította az állam fennhatóságát a családi életnek ezen nagyon fontos eseménye felett.

tung der Presse und die Meinungen der wichtigsten juristischen Persönlichkeiten und politischen Persönlichkeiten der damaligen Zeit.

Ich analysiere gründlich den rechtlich wahrnehmbaren Inhalt der zehn Briefe, die in der Publikation enthalten sind, und betone die Besonderheiten des Familienrechts. Darüber hinaus analysiere ich die zweite Veröffentlichung, die später 1893 veröffentlicht wurde und die durch die Analyse der ersten Veröffentlichung die verfügbaren Informationen erweitert.

All dies zusammen macht es möglich, die Meinung des religiös haftenden Teils der ungarischen Gesellschaft über die Veränderungen in der Familienpolitik und im Familienrecht kennenzulernen, die die Denkweise über die Ehe in der Rechtsprechung Ende des 19. Jahrhunderts erheblich verändert haben.

KASUBA, RÓBERT ISTVÁN

“Village Letters on Civil Marriage”

Church Criticism of Civil Marriage in 1868

(Abstract)

The main area of my doctoral research is the examination of matrimonial legal systems, with special regard to the functioning of the optional civil matrimonial system. During this research I came across a small print entitled *Facultative Letters on Civil Marriage*, which expresses the Roman Catholic Church's opinion on the introduction of the institution of civil marriage at the end of the 19th century in a way that is understandable to the less educated populations.

In my study I present the social system and situation in which the above-mentioned work was written, and I discuss the aspects that influenced the formation of society's opinion about civil marriage. I pay special attention to the opinions of contemporary jurisprudence, the attitude of the press, and the opinions of the major legal personalities and political figures of the time.

I thoroughly analyse the legally appreciable content of the ten letters contained in the publication, highlighting

the specific features of family law. In addition, I analyse the second publication, published later in 1893, which expands the information available through the analysis of the first publication.

Putting all these together makes it possible to get to know the opinion of the part of Hungarian society adher-

ing to religion regarding the changes in family policy and family law, which significantly changed the way of thinking about marriage in jurisprudence at the end of the 19th century.

Jegyzetek

- ¹ Vö. NAGY Péter: *Erdélyi reformátusházassági bíráskodása Házassági Főtörvényszékfennállása idején.* (Jog és Állam 33.) Budapest, 2021. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 64. p.
- ² Ez különösen Irányi Dániel képviselő nevéhez köthető. L. KASUBA Róbert István: „A magyar nemzet Cato-ja” – Irányi Dániel pécsi képviselő küzdelme a vallásszabadságért és a polgári házasságért. *DIKÉ*, 2022. 2. sz. (Family – Marriage – Child Protection: Living Roots – New Challenges [Family Law Workshop V]) 98–115. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/Dike.2022.06.02.08>.
- ³ Az egyházi jóváhagyás a nyomtatott kiadványokban két formában jelent meg, vagy a *nihil obstat* azaz semmi nem áll a [kiadás] útjába kifejezést használták, vagy pedig az *imprimatur* azaz engedélyezem a nyomtatást kifejezést. Az *nihil obstat*ot akkor adta meg az egyházi vezetés – jellemzően egy egyházmegye püspöke –, ha az illetékes egyházi szakértő ítéletet mondott a kéziratról, amely szerint a mű tartalma összhangban van az Egyház hivatalos tanításával, ezért nincs akadálya a kiadásának, tehát tekinthető hivatalos egyházi megnyilatkozásnak. Az *imprimatur*t pedig akkor, ha a *nihil obstat* döntés után a püspök kinyilvánítja, hogy a szóban forgó mű mentes a katolikus hittel és erkölccsel kapcsolatos tévedésektől, és nyomtatását engedélyezi. Az *imprimatur* azonban önmagában nem tesz hivatalos egyházi megnyilatkozássá egy művet.
- ⁴ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a *népiskolai közoktatás tárgyában*.
- ⁵ Vö. DOMOKOS Mariann: Jog és irodalom a ponyván. Népi jogtudat, jogismeret és jogi szocializáció a 19. század végén. In NAGY Janka Teodóra – BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő (szerk.): *Élő jogszokások- Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok*. Szekszárd, 2023. Pécsi Tudományegyetem, Kultúrtudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar, 62. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-06>.
- ⁶ 1 konvenció forint 60 krajcárt ért.
- ⁷ 1848. évi XX. törvénycikk a *vallás dolgában*. 2. § E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg.
- ⁸ *Emberi és polgári jogok nyilatkozata*: 1. Minden ember szabadnak és jogokban egyenlőnek születik és marad; a társadalmi különbségek csakis a közösség szempontjából való hasznosságon alapulnak. 10. Senkit meggyőződése, vallási s egyéb nézetei miatt háborgatni nem szabad, feltéve, hogy e meggyőződés s e nézetek megnyilvánulása a törvényes rendet nem sérti.
- ⁹ Vö. BALLAGI Géza: *Az 1848: XX. törvénycikkek a történelem világánál*. Budapest, 1903. Politzer Zsigmond és Fia Könyvkereskedés, 7. p. és köv.
- ¹⁰ Vö. KARÁCSONYI János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Nagyvárad, 1915. Szent László Nyomda Rt., 281. p.
- ¹¹ Vö. CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, 1972. Tankönyvkiadó, 348. p.
- ¹² A törvény az evangélikus és a katolikus felekezetek közötti kérdéseket szabályozza, főként az evangélikus lelkész előtt kötött házasság érvényességéről és az egyik felekezetből a másikba való áttérésről rendelkezik. Ezeket a szabályokat ezzel kiterjeszti a görög-ortodoxokra is.
- ¹³ Vö. HERGER Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*. Budapest, 2010. Új Mandátum Kiadó, 230. p.
- ¹⁴ Vö. KELEMEN Elemér: Eötvös József gondolatai államról, egyházzal, iskoláról. *Világosság*, 2003. 3–4. sz. 63. p.
- ¹⁵ *Képviselőházi napló*. 1865. I. k. 310. p.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Irányi Dániel Pécs képviselőjeként 1868. június 6-ától volt tagja az Országgyűlésnek, de már előzetesen is több ízben felszólalt a vallásszabadság és a polgári házasság ügyében. Részt vett az 1848-as forradalom- és szabadságharcban, majd később kormánybiztosként tevékenykedett. A szabadságharc leverése után Párizsba emigrált, onnan tért vissza a kiegyezés után.
- ¹⁸ Svájból kiinduló protestáns evangéliumi gyülekezet, a baptistákhoz hasonló hitelvekkel, de azok konzervatív, fundamentalista ágát képviseli. Magyarországon 1839 óta vannak jelen. Hitelveik közé tartozik a gyermekek megkeresztelésének tagadása, emiatt már korán összeütközésbe kerültek az állami szervekkel, az anyakönyvezés okán, illetve a fegyveres katonai szolgálat megtagadása, ami miatt a hadvezetés sorozatosan tartóztatta le és börtönözte be a fiatalokat. E két okból kérte Irányi Dániel az Országgyűléstől a teljes polgári jogok biztosítását számukra.
- ¹⁹ Vö. *Képviselőházi napló*. 1865. II. k. 105. p.
- ²⁰ Eredetileg a teológiai tankönyvekben egy-egy tétel végső gyakorlati következtetését jelenti, itt azt kell érteni rajta, hogy az Országgyűlés biztosítsa az általános vallásszabadságot, ne csak azok rész-jogosítványait minden állampolgár számára.
- ²¹ *Képviselőházi napló*. 1865. III. k. 333. p.
- ²² Versecz képviselője volt az 1861. évi választásoktól kezdve. Vö. *Pesti Napló*, 16. évf. 1865. 12.15. szám, 2. p.
- ²³ *Képviselőházi napló*. 1865. V. k. 50. p.
- ²⁴ Uo. 50–51. p.
- ²⁵ KARÁCSONYI 1915. 289. p.
- ²⁶ „Az Egyenlőségi Kör a kiegyezés után rendkívüli gyorsasággal gyarapodó egyletek és „demokrata körök” mintájára alakult, s a főváros politizáló polgárságát és értelmiségét tömörítette. Nem volt kizárólagosan politikai egyesület, többek között ipari, kereskedelmi, városi, irodalmi szakosztálya is volt. Saját szavaikkal a »67-es nem vitatott« alapon a »liberális haladás és radikális reform« ügyét képviselték. A Kör adta ki a »Századunk« című lapot is.” SZABOLCSI Miklós (szerk.): *A magyar sajtó története*. II/2. kötet. Budapest, 1985. Akadémiai Kiadó, 135. p.
- ²⁷ *Képviselőházi napló*. 1865. VII. k. 197. p.
- ²⁸ Idézi ZELLER Árpád: *A magyar egyházpolitika 1847–1894*. II/1. kötet. Budapest, 1894. Boruth E. Könyvnyomdája, 543. p. L. még *Képviselőházi napló*. 1875. IX. k. 49. p.
- ²⁹ 1868. évi XLVIII. törvénycikk a *vegyes házassági válóperekéről*.
- ³⁰ 1868. évi LIII. törvénycikk a *törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról*.
- ³¹ A házasság írásos megegyezése a születendő gyermekek vallásáról vegyes házasság esetén.
- ³² *Assistentia passiva és activa* a lelkésznek a házasságkötésnél való közreműködése aszerint, hogy az pusztán a házassági megegyezésnek minden egyházi szertartás, és általában minden aktív közreműködés nélküli meghallgatásában és annak az anyakönyvbe való bejegyzésében áll, vagy pedig a lelkész forma szerinti esketést végez, a házasságkötést összeadja, megesketi, megáldja.

- ³³ Vö. HERGER Csabáné: Tradíció vagy modernizálás? Az 1894–95. évi egyházügyi törvények, különös tekintettel a polgári házasságról szóló törvényre. *JURA*, 2005. 1. sz. 79–94. p.
- ³⁴ 1865-ben Dárday Sándor kezdeményezésére indult útjára a *Jogtudományi Hetilap*, hogy az olvasóközönségnek olyan szaklapja legyen, amely hű tükrre az akkoriban felpetzdülő magyar jogéletnek. Mindössze egy évvel később jelentette meg Ökröss Bálint saját szaklapját, a *Jogtudományi Közlönyt*. Bár mindkét kezdeményezés nagy reményekkel indult, hamarosan megbizonyosodott, hogy egyesített erővel több esélyük van a megmaradásra. Így 1867-ben a két szaklap *Jogtudományi Közlöny* címen egybeolvadt, megtartva a *Jogtudományi Hetilap* külső formáját.
- ³⁵ Adatok és eszmeföredékek a polg. házasságról. *Jogtudományi Közlöny*, 1868. 4. sz. 26–29. p.; 6. sz. 43–45. p.; 8. sz. 63–64. p.; 9. sz. 67–70. p.; 10. sz. 75–76. p.; 11. sz. 84–85. p.; 12. sz. 90–93. p.
- ³⁶ „Obligatio, vagyis kötelező polgári házasságát, mely szerint minden házasság – tekintet nélkül a vallásfelekezeti minőségre – polgári hatóság előtt kötendő; a polgári hatóság előtt kötött házasságnak a vallásilag illető szertartásokhoz képesti megkötése a lelkiismereti szabadságra hagyatván.”
- ³⁷ „[F]acultativ polgári házasságát: mely szerint a feleknek szabad választására van hagyva házasságukat vagy a törvény által szabályozott polgári módon, vagy saját vallásfelekezeti szertartásaik szerint, mindkét esetben egyenlő polgári hatálylyal megkötni; azonban a már polgárilag megkötött házasságnak a vallási szertartások szerinti utólagos megkötésére nézve ugyanaz áll, mi fennebb.”
- ³⁸ „[S]zükségből polgári házasság (Noth-Civil Ehe): melynek csak akkor van helye, ha a vallásfelekezeti szertartások szerinti házasságkötés megkísértetvén, a vallásfelekezeti illetőség részéről megtagadtatott, vagy ha maguk a felek magukat a vallási módnak alávetni fontos okok miatt nem akarják.”
- ³⁹ Adatok és eszmeföredékek a polg. házasságról. *Jogtudományi Közlöny*, 1868. 4. sz. 28–29. p.
- ⁴⁰ Uo. 6. sz. 43–45. p.
- ⁴¹ Uo. 8. sz. 63–64. p.
- ⁴² Uo. 9. sz. 67–70. és 10. sz. 75–76. p.
- ⁴³ Uo. 11. sz. 84. p.
- ⁴⁴ Uo. 85. p.
- ⁴⁵ Uo. 12. sz. 90–93. p.
- ⁴⁶ DÁRDAY Sándor: A polgári házasság. *Jogtudományi Közlöny*, 1868. 14. sz. 105–106. p.
- ⁴⁷ Egy hét története. (Szeptember 28.) *Hazánk s a Külföld*, 1868. 40. sz. 637–639. p.
- ⁴⁸ Razdertai Augustich Imre (Agostich Imre) (Murapetróc, 1837. szeptember 29. v. szeptember 30. – Budapest, 1879. július 17.) országgyűlési gyorsíró és hírlapíró.
- ⁴⁹ Irodalom. *Pesti Napló*, 1868. (május 31.) 126–5430. sz. 5. p.
- ⁵⁰ AUGUSTICH Imre (ford.): *A polgári házasság. Népszerű jogtudomány s társadalomtudományi tanulmány*. Dr. H-ain s Dr. Ch-nd után. Pest, 1868. Stolp Károly, 49. p.
- ⁵¹ Ref. egyházi egyetemes értekezlet. *A Hon*. 1868. 6. sz. 2. p.
- ⁵² Bécs, mart. 19. *A Hon*, 1868. 67. sz. 2. p.; Bécs, mart. 20. *A Hon*, 1868. 68. sz. 3. p.
- ⁵³ Pest, mart. 24. *A Hon*, 1868. 71. sz. 1. p.; Bécsi tudósítások. A birod. tanács urak házána ülése február 18-án. *Budapesti Közlöny*, 1868. 42. sz. 494. p.
- ⁵⁴ Pest, mart. 27. *A Hon*, 1868. 73. sz. 1. p.
- ⁵⁵ Ez a kiadvány a *Figgetlen Lapok* volt. A liberális pap szerkesztő, Zoványi Mihály valóban nehéz feladatra vállalkozott: „A szabadelvű haladás ösvényén járva kikérülni a sodortatást oly irányok felé, hol a modern áramlás vallásunk érdekeit mélyen sérthetné.”
- ⁵⁶ Vö. DARITY, William A. (szerk.): *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Detroit, 2008. Macmillan, 543–544. p.
- ⁵⁷ *Falusi levelek a polgári házasságról*. Budapest, 1868. Emmich Gusztáv, 4. p.
- ⁵⁸ Vö. DEÁK Ferenc: Beszéd a katolikus egyházi autonómia kérdésében tartott tanácskozáson. Pest, 1868. október 1. In DEÁK Ferenc: *Válogatott politikai írásk és beszédek*. (Millenniumi magyar történelem – Politikai gondolkodók) Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta DEÁK Ágnes. Budapest, 2001. Osiris, 532. p.
- ⁵⁹ Uo. 531–532. p.
- ⁶⁰ *Falusi levelek...* 8. p.
- ⁶¹ Uo. 9. p.
- ⁶² Uo. 12. p.
- ⁶³ Vö. HEGEDŰS Andrea: *Polgári jog. Családjog*. Budapest, 2022. R.I.M.Á.K., 47. p.
- ⁶⁴ Vö. CSIKY Ottó – FILÓ Erika: *Magyar családjog*. Budapest, 2003. HVG-Orac, 12. p. és HERGER Csabáné – KATONÁNÉ PEHR Erika: *Magyar Családjog*. Budapest, 2021. Novissima Kiadó, 38. p.
- ⁶⁵ Kizárólag csak az állami anyakönyvvezető előtt kötött házasságnak biztosít az állam joghatást.
- ⁶⁶ Abban az esetben, ha a felek egyházi házasságot valamilyen okból nem köthetnek, lehetőségként fennáll a polgári házasságkötés lehetősége, ez tehát nem kötelező jellegű.
- ⁶⁷ *Falusi levelek...* 12–13. p.
- ⁶⁸ Uo. 14. p.
- ⁶⁹ DEÁK 2001. 532. p.
- ⁷⁰ *Gróf Széchenyi István beszédei*. II. kötet. Budapest, 1887. Athenaeum, 355. p.
- ⁷¹ Vö. NIKLAI PATRÍCIA Dominika: Az 1855. évi osztrák konkordátum – ahogyan az egyház látta. *Ars Boni*, 2015. október 11. <https://arsboni.hu/az-1855-évi-osztrak-konkordatum-ahogyan-az-egyhazi-latta/>.
- ⁷² BÓDI Stefánia: A vallásszabadság a dualizmus kori Magyarországon, avagy a jogállami szabályozás megalapozásának kora. *Acta Humana*, 2021. 3. sz. 57–72. p. DOI: <https://doi.org/10.32566/ah.2021.3.2>.
- ⁷³ Vö. Törvényjavaslat az izraeliták egyenjogúságáról, polgári és politikai jogok tekintetében. *Budapesti Közlöny*, 1867. 214. sz. 2517. p.
- ⁷⁴ 1867. évi XVII. törvénycikk az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében.
- ⁷⁵ 1868. évi IX. törvénycikk a görög-keleti vallásúak ügyében.
- ⁷⁶ Vö. ÖRSI Julianna: A vallásilag vegyes házasságok kialakulásának folyamata és jellemzői. *Ethnographia*, 2015. 3. sz. 359. p.
- ⁷⁷ Toldy István (Pest, 1844. jún. 4. – Bp., 1879. dec. 6.) újságíró, regény- és drámaíró.
- ⁷⁸ *Magyar Újság*, 1867. (november 10.) 783. p.
- ⁷⁹ 1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról.
- ⁸⁰ Vö. HERGER Csabáné: Az asszimiláció útján? Az izraeliták egyházi autonómiája. *JURA*, 2009. 2. sz. 54–72. p.
- ⁸¹ Vö. *Codex Iuris Canonici*. 1918. 1036, 1061, 1064, 1065. kánonok.
- ⁸² Vö. BÁLITS Panna: Legal regulation of divorce in Hungary at the end of the 19th century. In GOSZTONYI, Gergely – KREŠIĆ, Mirela – BELIZNAI BÓDI, Kinga: *Sic Itur ad Astra-Collection of paperes on Hungarian and Croatian legal history*. Zagreb–Budapest, 2020. University of Zagreb, Faculty of Law, Chair of Croatian History of Law and State, 25–30. p.
- ⁸³ A katolikus egyházban a belső (lelki) ügyek legfőbb bírósági fóruma.
- ⁸⁴ Vö. DENZINGER, Heinrich – HÜNNERMAN, Peter: *Hivallások és az Egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*. Budapest, 2004. Szent István Társulat, 577–578. p.
- ⁸⁵ *Falusi levelek...* 24–25. p.
- ⁸⁶ Uo. 28. p.
- ⁸⁷ Uo. 30. p.
- ⁸⁸ Vö. DOMOKOS Mariann: „Éljen Wekerle s a polgári házasság!” Propaganda és populáris kultúra a 19. század végén. In NAGY Janka Teodóra – BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő: *Száz plusz tíz. Jubileumi kötet. Tárkány Szűcs Ernő (1921–1984). Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (2011–2021)*. Szekszárd, 2022. Pécsi Tudományegyetem KPVK–Bölcsészettudományi Kutatóközpont NTI, 224. p.
- ⁸⁹ Politikai folyóirat havi megjelenéssel.
- ⁹⁰ Egyháztörténeti folyóirat, amely havonkénti egy lapszámmal jelent meg 1863 és 1903 között.

Konzervatív katolikus magyar politikai, társadalmi és közgazdasági heti- majd napilap volt 1877 és 1885 között.

- ⁹² 1868. évi LIII. törvénycikk *a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról*. 12. § A vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiak atyoknak s a leányok anyjoknak vallását követik. A törvénnyel ellenkező bármely szerződés, térítvény vagy rendelkezés ezentul is érvénytelen, és semmi esetben se bírhat jogerővel.

- ⁹³ KISFALUDY Zoltán Lajos: *Újabb falusi levelek a polgári házasságról*. Budapest, 1893. Szent István Társulat, 34–35. p.

- ⁹⁴ Uo. 51. p.

- ⁹⁵ JAKAB Éva – MOLNÁR Imre: *Római jog*. Szeged, 2001. Diligens Bt., 153. p.

- ⁹⁶ BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2009. Dialog Campus, 58–59. p.

1. Bevezetés

A Szovjetunió megalakulásának rögtön a második évétől közel négy évtizeden át a Gulagként ismert kényszermunkatáborok meghatározó elemei voltak a szovjet igazságszolgáltatás történelmének. Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálát követően a gigászi ország büntetőpolitikája azonban gyökeres változásokon ment keresztül. A diktátor halálát követően Nyikita Hruscsov lett a Szovjetunió következő vezetője, akinek nevéhez a sztálini politika éles kritikája, majd eltörlése fűződik. Ez, az addig természetellenesnek tekintett váltás a büntetőpolitikában is meghozta hatását. Mint a sztálini politika egyik húzóágazatának minősülő, megtorlás céljából használt eszköze, az igazságszolgáltatási rendszer a retorzió mintapéldájaként ékeskedett a szovjet párt- és büntetőpolitika csúcspontján. A desztalinizációs korszak beköszöntével annak mihamarabbi megreformálását politikai és gazdasági okokból egyaránt szükségesnek érezték. Amellett, hogy a desztalinizáció a kommunista állam belügyi rendszereiben fordulatot jelentett, a szovjet érdekszférába tartozó államokban (a Varsói Szerződés tagállamaiban) is jelentős politikai átalakulásokat eredményezett. Ez a korszak a Lavrentij Pavlovics Berija, a Szovjetunió Belügyi Népbiztosságának népbiztosa, majd 1953-ig belügyminisztere és Nyikita Szergejevics Hruscsov, a moszkvai területi pártszervezet vezetője és a generalisszimusz személyi tanácsadója között zajló politikai belharc egyik eredménye volt. A küzdelemből az utóbbi került ki győztesen, aki a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SzKP) XX. kongresszusán rendhagyó módon a sztálini politikát élesen bírálta, ezzel együtt megnyitva az utat a sztálini terror felszámolása előtt.

Ez az unortodoxnak minősíthető és élesnek mondható váltás reformokat és a szocialista blokk országainak vezetői struktúráiban számos változást hozott magával. A sztálini politika közismerten a rendszer ellenségeinek megbüntetését preferálta, így az enyhülés az egyéb politikai és köznapi tényezők mellett a büntetőrendszer megváltoztatásában és puhításában látszott meg. 1953-ban nagyjából másfél millió fogvatartott amnesztiáját tervezték, amely létszámnak többségét valóban szabadították is.¹ Ez a lépés egy óriási fordulatnak bizonyult. 1960-ig a Gulagokat szinte teljesen kiürítették, majd végérvényesen be is zárták.

Andrékó Zsolt Gábor*

A Gulag megszűnése és a kolóniák születése

2. A Gulag megszüntetésének politikai okai

A desztalinizációs korszak a kommunista állam önreflexiója volt, amelyre a politikai színtérrel szimbiózisban élő büntető igazságszolgáltatási rendszer kiváló példaként szolgált. Ez azonban nem jelentette a korábbi rendszer teljes megszűnését, hiszen az eddigi ideológiai alapokon működő államapparátus nem változott meg, csak emberibb arcot kívánt felvenni. A Gulag megszüntetésének politikai oka a korábbi, erősen megtorló igazságszolgáltatás felszámolása és a szovjet politikai elit uralkodásának legitimációjának helyreállítása.

Richard Cavedish brit történész véleménye szerint a Sztálin utáni vezetői elit felismerte, hogy a korábbi represszív politika hosszú távon nem fenntartható sem erkölcsi, sem ideológiai szempontból, ezért sürgősen változtatniuk kellett rajta. A változtatás fő indoka az lehetett, hogy a sztálini elnyomást szélesebb körben kizárólag Sztálin nevéhez kössék és ne a kommunizmushoz. Ezzel a lépéssel Hruscsov a külvilág felé azt a képet kívánta sugallni, hogy elhatárolódnak az elnyomástól, és hogy a sztálini büntetőpolitika nem keverhető össze a marxista-leninista értékekkel.³

Az Oroszországi Föderáció elnöke Alekszandr Szolzenyicin emlékművének leleplezésén Moszkvában. 2018. december 11.²

* Andrékó Zsolt Gábor bv. hadnagy, nemzetközi főreferens, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar, Tudományos és Nemzetközi Osztály, ORCID: 0000-0003-0066-044X

3. A Gulag megszüntetésének gazdasági okai

Tanulmányom bár elsősorban a szovjet büntetőrendszert szakmai szempontból vizsgálja, a Gulag megszűnésével kapcsolatban lényegesnek tartom annak gazdasági aspektusaira való kitekintést is, mivel a sztálini büntetőgépezet felszámolásának nemcsak politikai, de nyomós gazdasági okai is voltak.

A Gulag-táborokban raboskodó fogvatartottak pontos létszámát valószínűleg soha nem fogjuk megtudni, de még a körülbelüli számok is gyakran eltérnek egymástól. Az azonban bizonyos, hogy milliókat tartottak fogva, és ennek a rendszernek a represszív jellegét a Szovjetunió összes államában megéreztek. Pavel Gutiontov orosz újságíró egy cikkében azt állította, hogy 1953-ban a Szovjetunió minden 74. lakosa az ország valamelyik büntetőintézetében raboskodott.⁴ Ez a valós létszám pontos ismeretétől függetlenül is egy szokatlanul óriási szám.

A Gulagokban fogva tartott embereknek a legfőbb funkciója a munka lett volna. A Gulagokat kifejezetten olyan helyekre építették, ahol az olcsó vagy ingyen fogvatartotti munkaerőt kihasználva kibányászhatóvá vált volna a Szovjetunió nyersanyagtartaléka. Az alacsony anyagi ráfordítással alkalmazható munkaerőtömegek és a kényszmunkatáborok végláthatatlan mennyisége joggal készíthette fel Sztálint arra, hogy a kommunista állam tervezetten gigászi gazdasági előnyre tegyen szert.

A Gulag intézményrendszere ehelyett teljes gazdasági csődöt jelentett, amelynek fenntartása olyannyira teher volt a szovjet gazdaság egészére, hogy annak leállítását már Sztálin halála előtt is tervezték. 1937 és 1938 között a Szovjetunió Nehézipari Népbiztosa helyettesének látogatásai során a munkatáborok termékenységét kifejezetten szegényletesnek nevezte, kiemelve, hogy a legjobban teljesítő munkatáborokban is a tervezett termelésnek a 85%-át tudták teljesíteni, de egyes helyeken a teljesítmény annyira siralmas volt, hogy a várt hozamok mindössze 35%-át voltak képesek előteremteni. Ez a rendkívül gyenge teljesítmény többek között annak is köszönhető volt, hogy az embertelen fogva tartási körülmények között eleve a fogvatartottak százezrei hunytak el, de az életben maradtak is túl gyengék és motiválatlanok voltak ahhoz, hogy megfelelően dolgozzanak, és a munkatábor túlélése alapvetően prioritást élvezett a jó teljesítménnyel szemben.⁵ A Gulag negatív gazdasági tényezői annyira szembeötlőek voltak, hogy még Sztálin halála előtt arra sarkallták a szovjet vezetést, hogy a kényszmunkatábor-rendszer működését átértékeljék. 1951-ben Szergej Kruglov belügyminiszter elé került egy javaslat, amely szerint a kényszmunkatáborban fogva tartottak többségét száműzetni kellene, és a táborok nagyjából 60%-át fel kellene számolni.⁶ A javaslat akkor még süket fülekre talált, azonban a dokumentumban leírtak világossá teszik, hogy a Gulag-rendszer megszüntetése mögött nagymértékben gazdasági okok is szerepeltek, és nem feltétlenül a jó szándékú politikai irányváltás.

4. A Gulag megszüntetésével kapcsolatos szakmai-jogi aspektusok

Az irányváltás, akármilyen okból is történt, a büntetés-végrehajtásnak lehetőséget kínált a szakmai vonatkozások megerősítésére. A Szovjet Szocialista Köztársaságok a büntetőjogi jogszabályok alapjairól szóló 1958. december 2-i törvényének 20. §, *A büntetés céljai* című szakasza a következőképp rendelkezett:

„A büntetés nem csupán az elkövetett bűncselekményért járó szankció, hanem célja a jogerősen elítéltek rehabilitációja és átképzése, amely a munkához való tiszteletteljes hozzáállás, a törvények pontos betartása, valamint a szocialista közösségi normák tiszteltének erősítésére összpontosít. A büntetés nem irányul a fizikai fájdalom okozására, vagy az emberi méltóság megalázására.”⁷

Az 1958. évi szovjet btk. alapelveiről szóló törvény több olyan irányelvet határozott meg, amely az országban rendhagyónak minősült, és látványosan hátat fordított a korábbi gyakorlatnak. A törvény egyértelműen kimondta és nagy hangsúlyt fektetett az elítéltek átnevelésének fontosságára. Zászlajára tűzte a fogvatartottak munkacentrikus életre történő nevelését a törvények szigorú betartása mellett. A szocialista normák tisztelete továbbra is a törvényben maradt, így a politikai célú átnevelés lehetőségét fenntartotta, azonban érdekesség, hogy az a büntetés többi céljával egyenértékű jelenséggént fogalmazódott meg és nem pedig felsőbbrendű szándékként.

A törvény a célok felsorolása után a fizikai bántalmazásra és az emberi méltóság megalázására is kitért. Ennek a megfogalmazásnak a különlegessége a törvény nyelvezetében rejlett; a fizikai bántalmazás és az emberi méltóság megalázása kapcsán úgy fogalmazott, hogy ezek a büntetésnek nem céljai. Bár a szovjet jogrendszerben a felsorolt elemek soha nem szerepeltek a büntetés céljai között, ez a megfogalmazás lényegében elismerte a sztálini represszió büntetésorientált politikáját, de el is távolodott tőle. Ugyanakkor még mindig nem jelentette a büntetés ilyen formájának tilalmát.

5. Az orosz büntetés-végrehajtás jogi terminológiája

A Szovjetunió büntetés-végrehajtási rendszerének vizsgálata, különösen az 1960 és 1991 közötti időszakra vonatkozóan, a mai napig komoly kihívásokat jelent a jogtörténet és a börtönügyi szakmatörténet számára. Míg a sztálini korszak alatt működő Gulag-rendszerről számos részletes, nemzetközileg is elismert kutatás született, addig az azt követő korszak – a desztalinizációtól kezdődően a Szovjetunió felbomlásáig – lényegesen kisebb figyelmet kapott. Ennek következtében nem csupán a laikus közvéleményben, hanem a tudományos diskurzusban is gyakran

homályos, pontatlan kép él a korszak büntetés-végrehajtási intézményeiről, azok jogi és intézményi struktúrájáról, működéséről és célrendszeréről.

A mai napig nem készült olyan rendszerezett, interdiszciplináris alapokon nyugvó feldolgozás, amely jogtörténeti, társadalompolitikai és börtönügyi szempontból is mélyrehatóan tárgyalná a szovjet-orosz büntetés-végrehajtási intézmények átalakulását a sztálini terror időszakát követően. Miközben a Gulagról szóló művek, mint például Anne Applebaum *Gulag: A History* című monumentális munkája, vagy Alekszandr Solzsenyicin *A Gulag szigetcsoport* című klasszikusa világszerte ismertté tették a sztálinizmus börtönrendszerének embertelenségét, a desztalinizált, „új szovjet börtönrendszer” elemzése jórészt elmaradt.

Ennek következménye, hogy a nemzetközi szakirodalomban is jelentős terminológiai zavar figyelhető meg. Gyakran előfordul, hogy az 1960 utáni büntetés-végrehajtási intézményekre is a „Gulag” megnevezést alkalmazzák, amely történetileg és jogilag is félrevezető. Például Jeffrey S. Hardy amerikai történész *Of Pelicans and Prisoners: Avian-Human Interactions in the Soviet Gulag* című tanulmányában következetesen „Gulagként” hivatkozik a szovjet börtönrendszerre,⁸ holott a Gulag mint hivatalos intézményi struktúra 1960-ban megszűnt. Hardy tanulmánya bár figyelemre méltó abból a szempontból, hogy bemutatja az állatok szerepét a fogvatartottak mentális túlélési stratégiáiban 1917 és 1991 között, mégis tipikus példája annak, miként keverednek össze a különböző korszakok fogalomhasználata, amikor hiányzik a pontos jogi háttérismeret.

A Gulag megszűnését követően a Szovjetunió új büntetés-végrehajtási rendszert vezetett be, amely a kolóniákon végeztetett javító munkán alapult. Ezek célja formálisan már nem a fizikai és pszichés megtörés, hanem a társadalomba való „visszanevelés” volt, bár sok elemében még mindig a munkacentrikus igazságszolgáltatás felsőbbrendűségének gondolata dominált. A fogva tartási körülmények valamelyest javultak: például a fogvatartottak már nem barakkokban, hanem körletekben éltek, zárkákban, ahol 20–30 fő került elhelyezésre.⁹ Alapvető életfeltételek – mint az ételmezés, ivóvízellátás, alapvető orvosi ellátás – biztosítottak voltak, szemben a korábbi Gulag-táborok szinte teljesen embertelen körülményeivel.¹⁰

Az orosz jogi terminológia pontos ismerete elengedhetetlen ahhoz, hogy megfelelő képet kapjunk ezekről az intézményformákról. A legfontosabb hivatalos terminus ebben az időszakban az „исправительно-трудовая колония-поселение” volt, amit szó szerinti fordítás esetén magyarra „javító-munka kolónia-telepnek” fordíthatunk. Az orosz jogi szövegekben, például az 1960-as szovjet *Büntető Törvénykönyv* és a vonatkozó végrehajtási rendeletek szövegeiben is ez a forma szerepelt. Az orosz szakirodalommal ennek rövidített formájaként gyakran a „колония” („kolonyija”) kifejezés használatos,¹¹ amely tehát nem csupán stilisztikai egyszerűsítés, hanem konkrét büntetőjogi kategória.

Véleményem szerint a magyar nyelvű kutatás számára is fontos lenne ennek a terminológiának az átvétele és

pontosítása. Nem szerencsés például, ha a különböző börtöntípusokra következtetlenségül használjuk a „javítóintézet”, „nevelőintézet” vagy akár a „Gulag” megnevezést, hiszen ezek más korszakhoz, más jogi és társadalmi kontextushoz tartoznak. Tanulmányomban ezért, a következetesség és a forráshűség érdekében, az oroszból átvett „kolónia” kifejezést alkalmazom, amellyel nem csupán a fogalmi pontosságot kívánom biztosítani, hanem arra is töreksem, hogy az olvasóban világosabb kép alakuljon ki a szovjet büntetés-végrehajtás poszt-Gulag korszakáról.

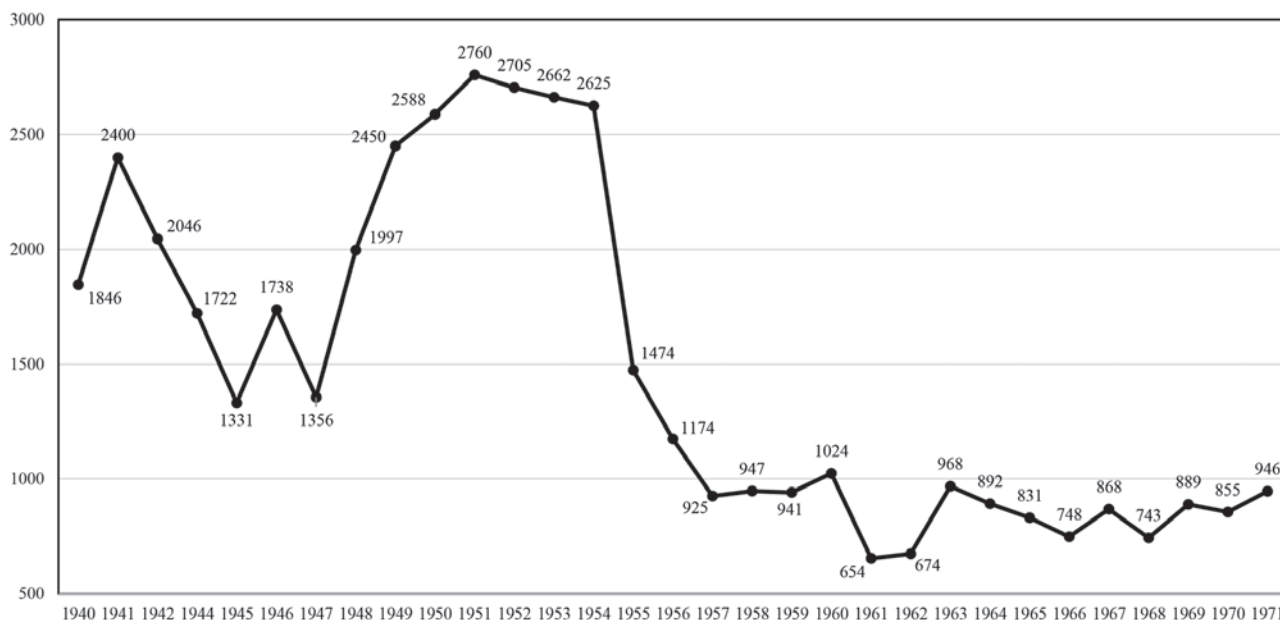
Összességében úgy gondolom, hogy a büntetés-végrehajtási intézmények elnevezése nem csupán formai kérdés, hanem történeti és politikai jelentőséggel is bír. A pontos terminológia elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük, miként változott a szovjethatalom szemlélete a fogvatartottakkal kapcsolatban: a megtorló funkció helyett legalább retorikai szinten előtérbe került a „javítás” és „nevelés” ideológiája – még ha a gyakorlatban ez sokszor formális maradt is. Az ilyen finom különbségek felismerése és megértése azonban csak akkor lehetséges, ha nemcsak történeti, hanem jogi szempontból is mélyrehatóan vizsgáljuk e korszak intézményeit.

6. A kolóniarendszer kiépítése

A Szovjetunió igazságszolgáltatási rendszerének megreformálásához hozzátartozott, hogy a Gulagok megszüntetésével egy újfajta büntetőrendszert volt szükséges kidolgozni. A szovjet igazságszolgáltatás megreformálásának eredménye az új, úgynevezett „kolóniák” megépítése és üzembe helyezése volt. Az irányváltás végrehajtását a kommunista mozgalomhoz hű, azonban sztálini kötődésekkel nem rendelkező Nyikolaj Dudorovra, a Szovjetunió akkori belügyminiszterére bízta, aki Kruglovot váltotta le beosztásából. Hruscsov a javítókolóniák rendszerének kiépítését várta el Dudorovtól úgy, hogy az a Gulagokat teljeskörűen felváltsa. Ezt a feladatát az új belügyminiszter viszonylag rövid idő alatt elvégezte; 1960-tól a megreformált szovjet büntetőrendszerben már az újonnan kiépített kolóniák rendszere teljesen lecserélte a kényszer-munkatáborokat.

A Szovjet, majd az Oroszországi Hadtörténeti Központ tudományos munkatársa, Viktor Zemszkov kutatásai során feltárta a Szovjetunió igazságszolgáltatási rendszere által évente fogvatartottak létszámát 1940 és 1970 között. A kutató által elkészített grafikonon jól kivehető, hogy a szovjet büntetőpolitikában bekövetkezett döntések miképp befolyásolták és terhelték le a kényszer-munkatáborokat, majd később a kolóniákat. 1960-ra, mire a Gulagokat felcserélték a javítókolóniák, szerte az országban „mindössze” 654 ezer fogvatartott elhelyezésével és átnevelésével kellett foglalkozni, szemben a sztálini korszak brutális, 2 millió fölötti létszámával.

A büntetés-végrehajtási rendszernek a hatvanas évektől újfajta feladatként kellett szembenéznie azzal a szakmai kihívással, hogy az elítélteket el kellett különíteni egymástól, illetve a fogvatartottak differenciálását már nem kizárólag politikai, de szakmai alapokon is el kellett vé-

A fogvatartottak létszáma ezer főben¹²

gezni. A fogvatartottakat eleve négyféle kolóniában lehetett elhelyezni: általános, megerősített, szigorú és speciális kolóniák léteztek. A fogva tartás ilyen jellegű szerkezete a rezsimrendszerhez hasonlítható, a fogvatartott mindennapi életét befolyásolta, és a különböző „rezsimek” elméletileg átjárhatóak voltak. Az átjárhatóság biztosítása abból a szempontból is érdekes, hogy az új igazságszolgáltatási rendszer már nem engedte, hogy a fogvatartottakat elszállítsák az ország távoli, keleti részeibe. Az elítélteket a büntetőjogi reformokat követően a lakóhelyéhez legközelebb eső intézetbe kellett zárni,¹³ így a rezsim¹⁴ közötti átjárhatóság érdekében minden régióban négy kolóniát kellett volna működtetni. Ez azt jelentette, hogy a meglévő kolóniák mellett még további, 70 javítókolónia felépítése vált szükségessé,¹⁵ kiváltképp figyelembe véve, hogy a szovjet büntetőjog 1961-ben ismét szigorodott, és a fogvatartotti populáció – ha nem is olyan drasztikus mértékben, mint Sztálin idejében – újra növekedésnek indult.

Ennek a 70 kolóniának a megépítése meglehetősen nehéz feladatnak bizonyult, mert az ehhez szükséges 100 millió rubel nem állt rendelkezésre.¹⁶ Az új kolóniák megépítése ettől függetlenül megindult, és a fogvatartottak létszámának növekedése arra is ösztönözte a Belügy-minisztériumot, hogy létrehozzanak olyan, újfajta kolóniát, amely az általános fokozattól enyhébb, szabadabb környezetet biztosít a jó magaviseletet tanúsító, enyhébb büncselekményekért elítélt köztörvényes fogvatartottaknak. A több mint 600 ezer fogvatartottból ez mindössze egy nagyjából 20 ezer fős réteget takart, azonban pozitív fejleményként értékelhető az elítéltek ilyen módon történő differenciálásának igénye. Ennek a nagyjából 20 ezer főnek a napi- és házirendje sokkal szabadabb volt a többiekénél: hordhatták saját, polgári ruhájukat, rendszeresen fogadhattak látogatót, leveleket kaphattak és küldhettek, és bizonyos mértékig még a saját pénzüket is elkölthették. Ők javarészt könnyebb fizikai munkát végeztek, a javí-

tókolónia területén ébresztő után és az esti takarodó előtt szabadon mozoghattak, és a szeretteiket szokatlanul csekély korlátok között szinte bármikor fogadhatták.¹⁷

A kolóniáknak ez az enyhe típusa alacsonyabb személyzeti létszámot igényelt, így a szovjet vezetés hamar észrevette, hogy ennek a fenntartása sokkal gazdaságosabb. Észrevették azt is, hogy a kényszermunkatáborok helyett kolóniákban foglalkoztatott fogvatartottak sokkal produktívabbak voltak elődeiknél. Az új büntetőpolitikának köszönhetően a kényszermunka – bár sosem szűnt meg teljesen – háttérbe szorult, és javítottak az elítéltek elhelyezési körülményein is. 1963-ra a szovjet-orosz büntetés-végrehajtás elérte azt, hogy az ország gazdaságának több iparága is erősen függött a fogvatartotti munkától. Bár jó minőségű termékek gyártására a fogvatartotti munkáltatás továbbra is alkalmatlan volt (azt csak a civil szféra tudta biztosítani), a fogvatartottak jelentős szerepet vállaltak a szovjet-oroszországi gyárak alumínium- és cementkitermelésében, aranybányákban dolgoztak, illetve az ország fakitermelésének jelentős része a fogvatartottak munkájából származott.¹⁸

A kényszermunka mint a régi sztálini büntetőpolitika szerves része, jelentős mértékben háttérbe szorult, de nem szűnt meg teljesen. Az ingyen alkalmazott, kényszermunkát végző fogvatartottak létszáma az 1960-as években folyamatosan néhány tízezer főre tehető, és többnyire elszigetelt táborokban munkáltatták őket. Az ingyen munkakerő elsősorban favágással és fakitermeléssel foglalkozott, elősegítve a többi, fakitermeléssel foglalkozó kolónia munkáját. Észrevették azt, hogy ha alacsony létszámú fogvatartottat foglalkoztatnak ingyen, elszigetelt módon úgy, hogy a külvilágtól nem vágják el őket teljesen, akkor az ő munkájuk hatékonysága nem marad el sokkal azoknak a fogvatartottaknak a teljesítményétől, akik fizetést is kapnak, és megfelelő fogva tartási körülmények között teszik ugyanezt. A kényszermunkára fogott fogvatartot-

tak előtt mindig ott lebeghetett a remény, hogy mivel a korábbi gyakorlathoz képest csak keveseket munkáltattak ily módon, a rezsimiek közötti átjárhatóságnak köszönhetően előbb-utóbb lehetőségük nyílik kikerülni ebből a „rabszolga” státusból.¹⁹ A kényszermunkára fogottak egy 1964. évi szigorítást követően olyan személyek is lehetnek, akiket jó magaviseletüknek köszönhetően feltételesen szabadlábra helyeztek. Ezeknek az embereknek bizonyos időközönként jelentkezni kellett a rendőrségen, és a feltételes szabadság végéig egyfajta folyamatos fenyegetésként mindig ott lebegett a fejük felett, hogy bármikor befoghatják őket ingyen dolgozni a megmaradt 12 kényszermunkatábor valamelyikébe, ha a rendőrség valamiért úgy ítélné meg, hogy a feltételes szabadság valamely szabályát megsértették.²⁰

A szovjet vezetés bár hivatalosan elítélte a sztálinista kényszermunka alkalmazását, azt végül soha nem vetette el teljesen. A politikai, a gazdasági és szakmai szempontokat megvizsgálva, észrevette a rendszer lazításának sürgető szükségét, azonban az államapparátus a látszólag jó szándékú irányváltással együtt is a saját elveit hajlandó volt a gazdasági felemelkedés oltárán feláldozni.

7. Összegzés

A Szovjetunió büntetés-végrehajtási rendszerének átalakítása a Sztálin halálát követő desztalinizációs folyamat egyik legmarkánsabb példájaként értelmezhető. A Gu-

lag-rendszer felszámolása mögött egyaránt meghúzódtak politikai, gazdasági és szakmai indokok. A politikai vezetés célja a sztálini terror örökségének személyhez kötése, és a kommunizmus emberarcúbb megjelenítésének elősegítése volt. A gazdasági realitások – a Gulagok alacsony hatékonysága és fenntartásuk súlyos terhei – szintén sürgették a változást. A szakmai és jogi reformok, mint az 1958-as büntetőtörvény módosítása, deklarálták az átnevelés, rehabilitáció és a szocialista normák tiszteletben tartásának prioritását, szemben a fizikai megtorlás elsődlegességével.

A Gulagokat felváltó javítómunka-centrikus kolóniák rendszere strukturáltabb, differenciáltabb és – legalábbis deklaratív módon – humánusabb formában működött. Bár a kényszermunka intézménye nem szűnt meg teljesen, jelentős mértékben háttérbe szorult, miközben a fogvatartottak elhelyezési körülményei, mozgástere és munkakörülményei is javultak. A kolóniák megnevezésének és kategorizálásának pontosítása nélkülözhetetlen a korszak börtönrendszerének értelmezéséhez, és hangsúlyozza a szakmailag megalapozott fogalomhasználat fontosságát a történeti és jogi kontextus feltárásában. A reformok tehát nem jelentettek teljes szakítást a múlt represszív gyakorlataival, de világos irányváltást mutattak egy működőképesebb és ideológiailag vállalhatóbb büntetés-végrehajtási rendszer kialakítása felé.

IK-3 elnevezésű kolónia, Fornoszovo település mellett, Leningrád régióban²¹

ANDRÉKÓ, ZSOLT GÁBOR

Das Ende des Gulags und die Geburt der Kolonien (Zusammenfassung)

In diesem Beitrag wird die Umwandlung des sowjetischen Strafvollzugssystems von der Abschaffung des stalinistischen Gulagsystems zum System der Strafarbeitskolonien untersucht, das in den 1960er Jahren eingeführt wurde. Ich analysiere die Triebkräfte des Wandels entlang dreier Hauptlinien: politisch, wirtschaftlich und rechtlich/technisch. Die politischen Veränderungen waren mit Chruschtschows Bemühungen verbunden, den stalinistischen Terror zu entstalinisieren und den Kommunismus menschlicher zu gestalten. Aus wirtschaftlicher Sicht rechtfertigten die geringe Produktivität und die hohen Unterhaltskosten der

Gulags die Abschaffung des Systems. Gesetzliche Reformen, insbesondere die Änderung des Strafgesetzbuches von 1958, betonten die Rehabilitation der Gefangenen, die Entwicklung einer positiven Einstellung zur Arbeit und die Achtung der sozialistischen Normen. Das Koloniesystem, das an die Stelle der Gulags trat, war strukturierter, differenzierter und, zumindest rhetorisch, humaner. Der Beitrag legt besonderes Augenmerk auf die terminologische Präzision und weist darauf hin, dass die korrekte Benennung der Institutionen dieser Zeit für die historische und juristische Interpretation wesentlich ist.

ANDRÉKÓ, ZSOLT GÁBOR

The End of the Gulag and the Birth of the Colonies (Abstract)

This paper examines the transformation of the Soviet penitentiary system from the abolition of the Stalinist Gulag system to the system of correctional labour colonies that was established in the 1960s. I analyse the drivers of change along three main lines: political, economic and legal/technical. The political changes were linked to Khrushchev's efforts to destalinise Stalinist terror and to make communism more humane. From an economic point of view, the low productivity and high maintenance costs of the Gulags justified the abolition of the system.

Legal reforms, in particular the 1958 amendment to the Penal Code, emphasised the rehabilitation of prisoners, the development of a positive attitude to work and respect for socialist norms. The colony system that replaced the Gulags was more structured, differentiated and, at least rhetorically, more humane. The paper pays particular attention to terminological precision, pointing out that the proper naming of the institutions of the period is essential for historical and legal interpretation.

Jegyzetek

- IVANOVA, Galina Mikhailovna: *Labor Camp Socialism: The Gulag in the Soviet Totalitarian System*. Szerk. RALEIGH, Donald J.; ford. FLATH, Carol A. London, 2015. Routledge, 124. p.
- Vlagyimir Putyin orosz elnök szobrot avat fel Alekszandr Szolzsenyicin orosz író születésének századik évfordulóján, 2018-ban. Szolzsenyicin munkáiban saját élményeiből merítve írt, mára már klasszikussá vált műveket a Gulagokról, amely munkái miatt a Szovjetunió őt megfosztotta állampolgárságától. Kép forrása: *WikimediaCommons*. Szerző: Пресс-служба Президента Российской Федерации.
- CAVENDISH, Richard: Stalin Denounced by Nikita Khrushchev. *History Today*, 2006. No. 2. 10–11. p.
- ГУТИОНТОВ, Павел [GUTIONTOV, Pavel]: Перегрузка режима. [A rezsim újraindítása] *Новая Газета* [Novaja Gazeta] 2022. 11. 03. <https://novayagazeta.ru/articles/2022/11/03/perezagruzka-rezhima-media>.
- GALLEN, Michael P.: The Economics of the Gulag. *The Histories*, 2003. No. 1. 6. p.
- ТИХОНОВ, Aleksei: The End of the Gulag. *Hoover Institution*, rev. 1. 2006. 72. p.
- Szerzői fordítás. (A fordítás nem szó szerinti, célja az orosz nyelvű szöveg eredeti jelentésének és értelmének hiteles visszaadása.) Eredetihez vö. Закон СССР от 25.12.1958 об утверждении основ уголовного законодательства. [A Szovjetunió 1958. december 25-i törvénye a büntetőjog alapjainak jóváhagyásáról]; *Союза ССР и Союзных Республик*, Статья 20. § Цели наказания [A Szovjetunió és a Szövetségi Köztársaságok, 20. § A büntetés célja]
- HARDY, Jeffrey S.: Of pelicans and prisoners: avian-human interactions in the Soviet Gulag. In: *Canadian Slavonic Papers, Special Section: Animals in Eastern Europe and Russia*, 2017. DOI: <https://doi.org/10.1080/00085006.2017.1396837>
- ANDRÉKÓ Zsolt – FORGÁCS Judit: Az orosz büntetőpolitika és börtönügy főbb irányai és 1497–1960 között. *Magyar Rendészet*, 2023. 3. sz. 32. p. DOI: <https://doi.org/10.32577/mr.2023.3.1>.
- SARAT, Austin: *The Cultural Lives of Capital Punishment: Comparative Perspectives*. Stanford, 2017. Stanford University Press, 32. p.
- ЛУНИН, Леонид Сергеевич [LUNIN, Leonid Szergejevics]: *Советское исправительное право и пенитенциарные учреждения*. [A szovjet büntetőjog és a büntetés-végrehajtási intézetek] Moszkva, 1985. Издательство Наука [Nauka Kiadó], 11. p.
- Adatok forrása: ЗЕМСКОВ, Виктор Николаевич [ZEMSKOV, Viktor Nyikolajevics]: Депортации населения. Спецпоселенцы и ссыльные. Заключенные. [A lakosság deportálása. Különlleges telepések és száműzöttek. Foglyok] In POLJAKOV, Ju. A. (főszerk.) – ЗСИРОМСКАЯ, V. B. (felelős szerk.): *Население России в XX веке. Исторические очерки*. [Oroszország népessége a 20. században. Történelmi vázlatok] Tom. 2. Moszkva, 2001. Orosz Tudományos Akadémia Orosz Történeti Intézete–ROSSZPEN, 183. p. (szerzői fordítás)

¹³ ELIE, Marc: Khrushchev's Gulag: The Soviet Penitentiary System after Stalin's Death, 1953–1964. In KOZLOV, Denis – GILBURD, Eleonory (ed.): *The Thaw*. Toronto, 2012. University of Toronto Press, 16. p. DOI: <https://doi.org/10.3138/9781442661059-007>

¹⁴ A kolóniákat a szovjet-orosz törvények úgynevezett „rezsimekbe” sorolta, amely a magyar büntető törvényekben a végrehajtási fokozat megfelelője. Nem összetévesztendő a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben alkalmazott rezsimkategóriákkal.

¹⁵ ELIE 2012. 16. p.

¹⁶ Uo. 24. p.

¹⁷ Uo. 25. p.

¹⁸ КОКУРИН, Александр Иванович: ГУЛАГ: (Главное управление лагерей); 1918 - 1960. In: *Россия XX век Документы*. Москва:

Международный фонд, Демократия, 2002., 217. p. ISBN 5-85646-046-4

КОКУРИН, Александр Иванович [KOKURIN, Alekszandr Ivanovics]: ГУЛАГ: (Главное управление лагерей) [GULAG: (A lágerek főigazgatósága)]; 1918–1960. In ЯКОВЛЕВ, А. Н. [A. N. Jakovlev] (főszerk.): *Россия XX век Документы*. [Oroszország 20. század Dokumentumok]. Moszkva, 2002. Международный фонд, Демократия [Nemzetközi Alapítvány, Demokrácia], 217. p.

¹⁹ ЗЕМСКОВ [ZEMSKOV] 2001. 198–200. p.

²⁰ ELIE 2012., 29. p.

²¹ Kér forrása: Ф АТЛАС Справочник тюрем Российской Федерации. [F ATLAS: Az Orosz Föderáció börtöneinek kézikönyve] <https://f-atlas.ru/catalog/object/fornosov3/>.

Nagy Janka Teodóra*

A PTE KPVK Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoportjának konferenciája a Magyar Tudományos Akadémián

A Magyar Tudományos Akadémia alapításának 200. évfordulóján az MTA Pécsi Területi Bizottsága (PAB) által szervezett programsorozat részeként, az MTA I. és IX. Osztálya támogatásával került sor 2025. november 13-án 14.00 órakor Budapesten, az MTA Székház Felolvasótermében *A jogszokáskutatások tudománytörténeti eredményei* című konferenciára.

A 2011-ben Szekszárdon öt egyetem együttműködésével alakult Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport (PTE KPVK) kutatásainak fókuszában a jogszokáskutatások állnak. A konferencia a témában az elmúlt 14 évben megjelent több száz tanulmányban, nemzetközi és hazai konferenciákon, szakmai műhelyekben ismertetett eredményekről kívánt tudománytörténeti áttekintést adni.

Prof. dr. Font Márta, az MTA PAB alnöke köszöntő gondolatait követően Paládi-Kovács Attila, az MTA rendes tagja (MTA I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya) Tárkány Szücs Ernő és elődei szerepéről, a magyar jogi néprajz tudománytörténeti előzményeiről, a magyar néprajztudományban helyéről és szerepéről tartott előadást. Szabadfalvi József, az MTA levelező tagja

(MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya) a jogi kultúrtörténeti kutatásokhoz kapcsolódva a magyar jogi szaknyelv kialakulását és formálódását ismertette előadásában a 19. század elejéig. A felkért előadókat követően a Kutatócsoport tagjai számoltak be kutatásaik eredményeiről.

Prof. dr. Mezey Barna DSc (SZIE; ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék), a Kutatócsoport társelnöke a jogszokáskutatás dogmatikai eredményeit foglalta össze a jogtörténetben (*A fent és a lent joga – szokásjog és szokás határán: a jogszokáskutatás eredményei és a magyar jogtörténet*). Prof. dr. Nagy Janka Teodóra (PTE KPVK Szociális Tanulmányok Tanszék), a Kutatócsoport elnöke a jogszokáskutatás és a jogtörténet a szociális gondoskodás területén történő kapcsolódásának kutatási eredményeit ismertette (*A jogszokástól a jogszabályig: a szociális gondoskodás tradicionális [közösségi] formáitól a szociális közigazgatásig*).

A konferencián kiemelt érdeklődés kísérte a 2025-ben a Tárkány Szücs Ernő-díj I. fokozatával, azaz életműdíjjal kitüntetett Prof. dr. Homoki-Nagy Mária (SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszék) a kutatási terület forrágazdagságát is szemléltető előadását (*A jogszokások kutatásának szerepe a magánjog történetében*) és a Tárkány Szücs Ernő-díj II. fokozatával elismert Dr. Bognár Szabina PhD (ELTE HTK Néprajztudományi Kutatóintézet) kutatómódszertan-történeti előadását (*Az élő jogszokások gyűjtése mint kutatási program*).

A konferencia zárása során a nap levezetőelnöki feladatait is ellátó Prof. dr. Nagy Janka Teodóra a Kutatócsoport

eredményei között kiemelte a forráskutatást, forrásközlést, az egyes kutatási területek együttműködését, valamint az intenzív nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező tagok – egyetemi oktatók, kutatók, gyakorló szakemberek, a kutatási téma iránt érdeklődő doktoranduszok és fiatal kutatók – kutatási eredményeit. Dr. Tárkány Szücs Attila, a Vásárhelyi Testamentum Alapítvány kurátora is megerősítette, hogy a Kutatócsoport

által két évente rendezett nemzetközi interdiszciplináris konferenciák, a rendszeres hazai tudományos programok, a saját kiadványsorozatában megjelent 12 tanulmánykötet és monográfia, az idegen nyelvű publikációk, a sikeres hazai OTKA- és NKFI-pályázatok, a terület legkiválóbb kutatói teljesítményeinek a Tárkány Szücs Ernő-díjjal való elismerése az elmúlt években jelentős mértékben hozzájárult a kutatási terület eredményeinek szélesebb körű szakmai megismertetéséhez.

* Nagy Janka Teodóra PhD, habil. tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Kultúra- és Társadalomtudományi Intézet Szociális Tanulmányok Tanszék, ORCID: 0000-0002-0413-9603

2025 elején az internetet böngészve akadtam rá az online akkor egészen frissen közzétett kötetre, amelynek címe azonnal magára vonta a figyelmemet. Nem sokkal később a szerkesztő (együttal szerző) és a kiadó, a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar jóvoltából pedig fizikailag is birtokomba vehettem a könyvet, ezúton ismételtelen köszönöm szépen. A feldolgozás azért is keltett fokozott érdeklődést bennem, mert nagyjából két és fél évtizede foglalkozom magam is a Jókai-életmű jogi vonatkozásaival: „*Jogi esetek*” *Jókai regényeiben* címmel minden szemeszterben szemináriumot hirdetek nappali és levelező munkarendű jogászhallgatóknak, az e kurzusokhoz és kurzusok során kialakított, irodalmi alapokon nyugvó „jogtörténeti jogesetmegoldás” metódusát, vagy azok egyes eredményeit több korábbi tanulmányomban ismertettem,¹ a közismert regényekből vett esetek elemzését számos, akár ismeretterjesztő előadáson is bemutattam, sőt 2022-ben elkészült habilitációs monográfiám² témájának megtalálásához is egy Jókai-regény kapcsán jutottam el.³ Így egyértelműen kínálta magát, hogy a most megjelent opust olyan szemmel is lapozgassam, vajon mennyiben hasonlít elemzési technikája az általam követetthez, mennyiben tér el attól, vagy éppen találkozik-e benne olyan részletekkel, amelyek egy-egy számomra különösen emlékeztető regénybeli esetet elevenítenek fel (jelzem, találtam). Kétségtől rejtik ebben egy afféle veszély is, hogy az ember a maga régóta alkalmazott módszeréhez próbál viszonyítani, azt tekinti „mérce”-nek, s ha valami attól eltérővel találkozik, akkor azt esetleg kétkedve fogadja; azonban igyekeztem abszolút nyitottan állni a – mint időközben kiderült – sajátomtól valóban teljesen különböző módon építkező metódushoz.

A Fazakas Zoltán József által szerkesztett kötet jobbra az ő tollából is származik, nincs olyan része, amelyben ne volna legalább társszerző, néhány fejezet erejéig pedig három további szerző működött közre elkészítésében: Bercsényiné Petényi Edina (II. 3., III. 1., 2. fejezetek), Nagy Zsófia Sára (IV. 3. fejezet) és Topál Zsuzsanna (III. 2., IV. 3. fejezetek). Sajátos, és mondhatni sajnálatos is, hogy a munka későbbiekben még tárgyalandó jogtörténeti célkitűzése ellenére nem volt a vállalkozásnak olyan tagja, aki fő tevékenységét illetően jogtörténész, bár azt hozzá kell tenni, hogy a szerkesztőtől korántsem áll távol a jogtörténet,

Korsósne Delacasse Krisztina*

Leporolva egy „letűnt kor” emlékeit

A Jókai mint jogász című könyvről

Fazakas Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*.
Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar, 341 p.
ISBN 978 615 6637 44 4

ami kiviláglik abból is, hogy 2021-ben PhD-értekezését egy alkotmánytörténeti témában készítette el és védte meg (*A többnemzetiségű állam kihívására adott magyar és román jogalkotói válaszok 1784–1940 között*), illetve több történeti vonatkozású doktori témahirdetés kapcsolódik a nevéhez.

A könyv a jeles magyar író születésének 200. évfordulójához közeledve jelent meg, ám ahogyan a címe is jelzi, mindenekelőtt jogász oldaláról mutatja be a „nagy magyar mesemondót” és munkásságát. Ezt domborítja ki már a bevezető életrajz is,⁵ amely ennek okán – a megszokottól eltérően – mint dr. Jókai Mórról emlékezik meg róla, hozzátéve persze, hogy a doktori titlust csupán mint tiszteletbeli címet nyerte el a Budapesti Tudományegyetem Tanácsától, méghozzá nem is jogi doktorátusként, hanem magas színvonalú közéleti és irodalmi munkássága alapján. Jókai tehát jogász volt, sőt pályája kezdetén rövid ideig ügyvéd is, de jogtudori fokozattal, amit a 19. század második felében

csak tudományegyetemen lehetett megszerezni, és nem járt automatikusan az egyetemi végzettség „mellé”, nem rendelkezett.⁶ Ettől függetlenül megállapítható, hogy nem

* Korsósne Delacasse Krisztina PhD, habil. egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék, ORCID: 0009-0009-2149-8438

csupán saját korának joganyagával volt tisztában, hanem amikor műveiben a tradicionális jog időszakának egyes intézményeit villantja fel, azokkal kapcsolatban is rendszerint helytálló megállapításokat közöl. Erre a következtetésre jut az ismertetett mű szerkesztője is,⁷ és ezt szűrtem le én is évtizedes bűvárkodásaim eredményeképpen.

Már az imént említett első, bevezető jellegű írásban is felsejlik a kötetben végigvonuló speciális szerkesztési elv, hogy a szerzők Jókaitól (mégpedig nem csupán a regényeiből) származó idézetekkel támasztják alá vagy szemléltetik a vonatkozó fejezet témáit. Az életrajz kapcsán például azt is, hogy Jókai személyében az író, az országgyűlési képviselő és a jogász hármassága fonódott össze, illetve hogy e szerepeket hogyan jelenítette meg akár műveiben, akár éppen az országgyűlésben elhangzott valamely beszédében. Ez visszaköszön az egyes fejezetek tárgyalási struktúrájában is: mindegyik az *Alaptörvény* és a hatályos jog egyes jelentősebb törvényeinek témához illeszkedő cikkeivel, szakaszaival indul, majd ezt követik a főként a *Corpus Juris Hungaric*iből vagy a *Tripartitum*ból kiemelt történeti szemelvények. Ez utóbbiakkal tisztelni is kívántak a szerzők jogi kultúránk előtt, felvezelve egyúttal az ezeket követő, az irodalmi példákhoz kapcsolódó jogi-jogtörténeti fejtegetéseket, megmutatva az egyes jogintézmények jogszabályi környezetét. A fejezeteket rendre Jókai Mór gondolatai zárják, az irodalmi idézeteket megelőzően elsősorban képviselőházi beszédeiből vett részletekkel invitálva szellemi utazásra az olvasót.

Már az eddigiekből is látható, hogy a könyv első része több mint sajátos szemszögből és módszerrel megrajzolt életút, sokkal inkább egy olyan bevezetés, amely előrevetíti azt is, mi várható a továbbiakban, milyen szerepet szántak megalkotói a kötetnek. Itt fejt ki a szerkesztő, hogy az összeállítás egy olyan kutatómunka eredményeként született meg, amely célul tűzte ki az irodalom és a jog kölcsönhatásainak elemzését Jókai Mór regényei alapján akként, hogy „három fő részben vállalja a magyar jog egyes intézményeinek jogtörténeti szempontú bemutatását”.⁸ E három egység közül az első (a kötet II. része) a magyar alkotmánytörténetre összpontosít: *A történeti alkotmány és a klasszikus közjog egyes elemei Jókai Mór műveiben* címmel Magyarország közjogi örökségének, „a magyar alkotmányos identitás és értékválasztás egyes alaptételeit vizsgálja”, jelesül a nemzeti kérdést,⁹ a jogegyenlőséget,¹⁰ az államfőt,¹¹ a vármegyét,¹² a honvédelmet,¹³ valamint a közegészségügy és járványügy tárgykörét.¹⁴ A szerzői szándék nem csupán főhajtás a magyar államfejlődés története előtt, hanem arra is irányul, hogy az alkotmánytörténet egyes elemeit mint történelmi alkotmányunk és jogi kultúránk alapjait, sőt vívmányait bemutatva akár a hatályos *Alaptörvény* értelmezéséhez is segítséget nyújtson. A következő rész a büntetőjog területéről szemezget (III. rész: *A büntetőjog egyes elemei Jókai Mór műveiben*), általános¹⁵ és különös részi tárgyakat is felvetve,¹⁶ azzal az óhajjal, hogy egyes bűncselekmények „időbeli állandósága mellett Jókai Mór ember- és törvénytiszteletét” is szemléltesse.¹⁷ A IV. rész meglehetősen színes. Címe szerint (*A magánjog és az eljárásjog egyes elemei Jókai Mór műveiben*) magánjogi és perjogi jogintézmé-

nyek köré épül, azonban klasszikus magánjogi kérdéseket (a szerződési szabadság kifejtésén túl) nem taglal, ezzel némi hiányérzetet kelt, pedig a regények jócskán szolgáltatnának ehhez is muníciót (utóbbiak közül néhányra utal Fazakas Zoltán a *Záró gondolatokban*¹⁸). Elsőként a családi jog, azon belül is főképpen a házasság intézménye áll a középpontban,¹⁹ a rákövetkező fejezet a gazdasági társaságokat helyezi reflektorfénybe,²⁰ amelyet az inkább a közjog, a pénzügyi jog területére átnyúló koncesszió, közbeszerzés tárgyalása követ, párhuzamba állítva a regálékkal és a bányajoggal.²¹ Ugyanezen részen belül nyertek elhelyezést egy újabb fejezetben az bírászkodással és a perjoggal összefüggő kérdések is.²² Ez a túlságos sokszínűség amellett, hogy sok izgalmas témát megjelenít, egyúttal vitatható is, különösen, hogy az igazságszolgáltatás és a per jog miért nem kapott külön nagy egységben, önálló részben bővebb kifejtést, noha akár annak szervezetrendszere, akár egyes jogászai hivatások kifejezetten gyakran megjelennek a regényekben, ahogyan rengeteg eljárásjogi utalással is találkozni lehet Jókainál. Talán ebben a részben mutatkozott meg leginkább a „bőség zavara”, amely az egész vállalkozás nehézségét is adta: rettentő dilemma az óriási Jókai-életművet áttekintve olyan válogatást végrehajtani, amely nem eshetőleges és szemelvénytyszerű lesz, hanem szakmailag is jól indokolható módon jelöl ki bizonyos jogintézményeket és fűzi azokat össze – egy történeti-logikai sorrendet követve – konkrét művek vonatkozó részleteivel. Maga a szerkesztő is több helyütt utal arra, hogy maradtak még jócskán kimaradt intézmények, s ezt Grosschmid Bélinek ama megállapításával hozza párhuzamba, amely szerint lehetetlenség megkövetelni (egy alsó bíróságtól) a magánjog egészének ismeretét és átlátását.²³ Ebből az olvasó már leszűrheti, hogy teljességet tehát nem szabad várnia a könyvtől, és ehhez társulnak azok a szerkesztői megjegyzések, amelyek bizonyos fokú korlátozottságot, lehatárolást jeleznek, főként abban a tekintetben, hogy a kötetben foglalt írárok a tételes jog forrásait és gyakorlatát csak szűkre szabva ismertetik, illetve hogy „a társadalomtudományok további – elsősorban történelmi, esztétikai, filozófiai, szociológiai, valamint az ideológiai gondolkodási – elemeit tartalmazó alapkoncepcióinak részletes elemzését, megítélését, továbbá egy adott jogágra, illetve jogterületekre vonatkozó konkrét elemeinek a szükséges mértéken túli részletes elemzését a fejezetek nem vállalhatták fel”.²⁴ Fazakas Zoltán ezzel szemben aláhúzza – a jogtörténeti feladat mellett – ama célkitűzést, hogy a szerzők mintegy az írástudók felelősségével álljanak ki a humán értelmiségi műveltség fenntartása mellett, újra a köztudatba emelve korábban etalonnak számító Jókai-klasszikusokat,²⁵ egy új megközelítési móddal izgalmassá téve a 200 éve született írófejedelemnek a kortárs irodalompedagógiai és szakirodalmi diskurzusban avított, régies, nehézkes nyelveze miatt nehezen érthetőnek, mai diákok számára olvashatatlanak is bélyegzett műveit. Ezáltal talán áthidalhatóvá válik az a nem is igazán újkeletű kulturális szakadék, amely abból fakad, hogy „a mai magyar olvasó azt az irodalmi és szubkulturális teret, amelyben a Jókai-szövegek születtek, már nem érzi otthonosnak”.²⁶

A fent ismertetett, viszonylag jól körülhatárolt cél-tételezés megkönnyíti a recenzens dolgát, annyiban legalábbis, hogy ennek nyomvonalán haladva vizsgálható és eldönthető, mennyire érzékelhető a kitűzött célok megvalósulása. Némiképp megnehezítették azonban ezzel a szerzők saját feladatukat: a munka jogtörténeti jellegének hangsúlyozása, és annak rögzítése okán, hogy tudományos kutatást kívántak elvégezni, a választott jogintézmények beható, azok időbeli változásaira is rámutató, széles körű és tudományosan megalapozott bemutatását várják a már egyszer (többek között) azt ígéri a bevezető, hogy a magyar jog egyes intézményeinek jogtörténeti szempontú ismertetése lesz terítéken az egyes részekben.²⁷ E törekvés azonban nem mindig vezetett sikerre, s meglátásom szerint ennek több oka is lehet.

Mindenekelőtt az, hogy akár csak egyetlen jogintézmény regényeken keresztülélő és ezáltal akár több századot, a magyar jogfejlődés különböző szakaszait átfogó elemzése is olyan óriási feladat, amelynek a teljesség igényével történő kivitelezése szinte önmagában meg tudna tölteni egy komplett kötetet. Különösen, hogy jelen kiadványban a tényleges terjedelemnek a jelentős részét jogszabályok közlése és olykor hosszas Jókai-idézetek teszik ki, ezáltal pedig eleve kevesebb karakter marad a szerzői fejtegetésekre. Félreértés ne essék, a bevezető ezt a szerkezetet előrevetítette, és kellőképpen megokolta, miért így építették fel az egyes fejezeteket. Nem is a szerkesztésmódot bírálom, és semmiképpen nem állítom azt sem, hogy ne lenne élvezhető, élvezetes olvasmány; sőt, a sok-sok beszéd- és regényrészlet beillesztése abszolút kellemes lektúrré is teszi, de ugyanez a könnyedség és az „illusztrációk” túlsúlya a magyarázatok rovására a mű tudományos jellegéből is szükségképpen elvesz.

További bizonytalanságot okoz, hogy nem teljesen világos a címzett kör: hiszen más stílust, mélységet és kidolgozottságot követel meg, ha írásait a szerzők elsősorban a tudományos közönségnek szánják s mást, ha inkább tudománynépszerűsítés a cél. Bármelyikről legyen is szó, előnyére válhatott volna a végeredménynek, ha nem hiányoznak a jogtörténészek a munkát elvégző csapatból, az ő szakmai szemüvegükre több szempontból is szükség lett volna. Egyrészt ahhoz, hogy a magyar jogtörténet egyes meghatározó vagy jellegzetes intézményei (pl. ősiség, hitbér) vagy folyamatai (pl. a nemesi vármegye létrejötte, a régi büntetőjog rendszere, az igazságszolgáltatási struktúra alakulása és az ügyvédség fejlődése) kapcsán a magyarázat kellőképpen precíz legyen, ne váljon elnagyolttá, s a jogtörténet mára kialakult és elfogadott megállapításai ne keveredjenek korábbi szerzők által jegyzett, de időközben esetleg túlhaladottá vált nézetekkel, meghatározásokkal, illetve hogy az egyébként bőséges jegyzetapparátus ne jobbra tankönyvekre, kézikönyvekre, hanem (akár csak ajánlásképpen) olyan szakirodalom bázisra is hivatkozzék, ami ha nem is vonultatja fel a hazai jogtörténet-tudomány teljes egészét, de legalább azokat a főbb jelenkori szerzőket és legfontosabb műveiket megemlíti, akiknek az illető jogterület vagy konkrét intézmény a kutatási profiljába tartozik. Mindazonáltal azt mindenképpen el kell

ismerni, hogy egyes esetekben ténylegesen megtalálhatók ilyen típusú hivatkozások, de amennyiben valóban tudományos kutatásról van szó, annak alapvető kritériuma a vonatkozó szakirodalom széles körű feltárása is. E ponton jegyzem meg, hogy a kötet (vagy legalább az egyes tematikus részek) végéről hiányoltam a felhasznált források és szakirodalom tételes jegyzékét, aminek az összeállítása egy ilyen volumenű munkánál véleményem szerint elvárható, és különösen kívánatos lett volna azoknak a Jókai-regényeknek az egy helyütt való listázása, amelyeknek bármely részletét idézték vagy feldolgozták a műben.

Egy további indokból azért is ajánlatos lett volna jogtörténészek bevonása a projektbe, hogy a regényekben szereplő jogi konstrukciók, korabeli intézmények felismerése kapcsán egyes pontatlanságok vagy téves megállapítások ne kerülhessenek be a végleges szövegbe. Saját tapasztalatból tudom, hogy még annak is nehézséget tud okozni egy-egy regénybeli eset felfejtése, aki nap mint nap magyar jogtörténettel foglalkozik, hiszen Jókai világában igazán csavaros történetekkel lehet találkozni, s ezeket jól csakis akkor lehet megoldani, ha sikerül az eseményeket időben és térben megfelelően elhelyezni, szereplőinek jogállását megállapítani, csak így lehet kibogozni ezek szabályozási környezetét, megtalálni rájuk a megfelelő jogi normát. Néha pedig éppen nem kell túlgondolni a megoldást, mert Jókai mintegy „tálcán kínálja” azt, mint például *A régi jó táblabírák* „Crimen majoris” (más kiadás szerint „Actus majoris”) című fejezetében, amelyben szereplőivel (az eset leírása során többször is) egyenesen ki is mondatja az író, hogy amit Fenyéry elkövetett, amikor a Krénffy-kúria ajtaját betörte, az sem nem a rablás minősített esete, sem pedig nem hűtlenség, ahogyan a kötetben állítják a szerzők,²⁸ hanem *actus majoris potentiae*, azaz nagyobb hatalmaskodás: „Önök tanúim, urak, hogy énrajtam a leggaládabb, a legerőszakosabb, a legtörvénytelenebb hatalmaskodás követtetek el...” Hiszen a nemes lakóházának számító épület megtámadása, oda erőszakkal való behatolás egy másik nemes által nem egyéb, mint ténylegesen az 1486. évi 15. törvénycikk által megállapított ún. „öt eset” egyike (amit egyébként a büntetőjogi bevezető érint is). A közölt regénybeli részletek kapcsán azonban kevéssé a hasonló direkt félreértések miatt kell észrevétellel élnem, hanem inkább amiatt, hogy azok egyértelmű jogtörténeti megvilágítása illusztratív jellegükből fakadóan csorbát szenved.

Valószínűleg a kutatási célok valamivel visszafogottabb megfogalmazása által e deficitek is javarészt kiküszöbölhetők lettek volna. Ha pusztán az lett volna az elsődleges célkitűzés, hogy a jogot és annak jó néhány izgalmas témakörét az irodalom tükrében megmutassák, hogy a munka bepillantást adjon a jog világába az irodalom, a történelem és a jog, s ezzel együtt a jogtörténet iránt egyaránt érdeklődők számára, netán didaktikai segédanyagként szánják jogászhallgatóknak, akkor (az esetenként előforduló pontatlanságok, felületesebb áttekintések felett könnyebben szemet hunyva) meglehetősen tudnék arról szólni, hogy mindezeknek a kötet tökéletesen megfelel: könnyen befogadhatóan, nem túl megterhelő terjedelemben jogszabályokat is idézve, regényrészletekkel olvasmányossá téve,

magyarázatokat is hozzáfűzve tekint át számos lényeges jogi kérdést. E vonatkozásban külön érénye, hogy a felhasznált Jókai-regények első említésekor azokról lábjegyzetben a szükségeshez képest kompakt tartalmi kivonatot is közöl, ami megkönnyíti a kontextusba helyezést, és akár kedvcsinálóképpen is szolgálhat azok számára, akiknek az olvasmánylistájáról esetleg egyik vagy másik mű eddig kimaradt. S mintha a *Záró gondolatok* utolsó bekezdésében maga a szerkesztő is kicsit átminősítené, pontosítaná az eredetileg ettől némiképp bővebben kijelölt célt, s már csak azt hangsúlyozza, amit vélhetően a legfontosabbnak tartott: feltárni a jog és a szépirodalom kölcsönhatását, s ezáltal segíteni a jog magas szintű, igényes művelését. Egy-

üttal rámutat, személyes örömforrás is az azzal foglalkozók számára – legyenek akár szerzők, akár olvasók – az irodalmi művek e sajátos megközelítése, a jog szűrőjén át történő látása, láttatása. Egy bizonyos, a kötet befejező mondatával maximálisan egyet tudok érteni, s ha csak annyit kívánt volna elérni, hogy ezt felszínre hozza és nyomatékosítsa, azt kiválóan megvalósította: „A Jókai Mór műveiben fellelt és azonosítható jogi hagyományok és törvényhozási örökség ugyanis semmiképpen sem egy letűnt kor poros emlékei, hanem a társadalom és az ember természetéből is fakadóan egyes napjainkban is időszerű kérdések múltbeli megfogalmazásai mellett adott esetben azok megoldásait, de mindeképpen megértését elősegítő reflexiói.”²⁹

Jegyzetek

- ¹ KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Jog és irodalom határán. A magyar jogi szaknyelv és az irodalom kapcsolata a 19. században – Jókai nyomán. *Jogtörténeti Szemle*, 2017. 3. sz. 49–55. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: „El lévén készülve ügyének levátájára”. Jogi esetek Jókai A köszívű ember fiai című regényében. In SZÖLLŐSI László (szerk.): *Pro Scientia Aranyermesek X. Konferenciája, Budapest, 2010. szeptember 30.–október 03. előadások*. Budapest, 2011. Pro Scientia Aranyermesek Társasága, 239–243. p.; KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Rechtsanwältin in der Rechtsgeschichte. Vorstellungen und Darstellungen im 19. Jahrhundert in Ungarn. In HERGER, Cs. Eszter – STEPPAN, Markus – HOLCMAN, Borut (Hrsg.): *Festschrift Gernot Kocher zum 80. Geburtstag. Für den Interpreten der Bildsprache*. Graz, 2022. Leykam, 13–27. p.
- ² KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: „Csalfa áméttások által többeket megkárosított”. *A stellationatus a 18–19. századi magyar jogban*. (Jogtörténeti Értekezések 59.) Budapest, 2022. Gondolat Kiadó.
- ³ KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: A stellationatus meghatározásához, különös tekintettel a 18. századi magyar büntetőjogi irodalomra. *Jogtörténeti Szemle*, 2014. 1. sz. 38. p.
- ⁴ FAZAKAS Zoltán József: *A többnemzetiségű állam kihívására adott magyar és román jogalkotói válaszok 1784–1940 között*. (Doktori értekezés) Budapest, 2021. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, témavezető: Prof. Dr. Szabó István. DOI: <https://doi.org/10.15774/PPKE.JAK.2021.013>.
- ⁵ FAZAKAS Zoltán József: Dr. Jókai Mór. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 9–22. p.
- ⁶ Jókai egyébiránt nem egyetemen, hanem jogakadémián fejezte be tanulmányait, ami végzése idején még elegendő volt az ügyvédi pályához (természetesen a szükséges két esztendő gyakorlati időt, majd az ügyvédi vizsga letételét követően), de 1875-től, az 1874. évi XXXIV. törvénycikk, az ügyvédi rendtartás megszigorított feltételrendszere már a tudori fokozat megszerzését is előírta.
- ⁷ FAZAKAS Zoltán József: *Záró gondolatok*. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 327. p.
- ⁸ FAZAKAS Dr. Jókai Mór 19. p.
- ⁹ FAZAKAS Zoltán József: A nemzeti eszme – a nemzet, a nemzetiség, a politikai magyar nemzet alapkérdései. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 23–54. p.
- ¹⁰ FAZAKAS Zoltán József: A jogegyenlőség. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 54–74. p.
- ¹¹ FAZAKAS Zoltán József – BERCSÉNYINÉ PETÉNYI Edina: Az államfő. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 75–109. p.
- ¹² FAZAKAS Zoltán József: A vármegye. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 110–131. p.
- ¹³ FAZAKAS Zoltán József: A honvédelem. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 132–157. p.
- ¹⁴ FAZAKAS Zoltán József: A közegészségügy és a járványügy egyes kérdései. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 158–173. p.
- ¹⁵ FAZAKAS Zoltán József – BERCSÉNYINÉ PETÉNYI Edina: A büntetőjog általános része – Jókai Mór és büntetőjog alapkérdései. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 175–190. p.
- ¹⁶ FAZAKAS Zoltán József – BERCSÉNYINÉ PETÉNYI Edina – TOPÁL Zsuzsanna: A büntetőjog különös részének egyes elemei Jókai Mór műveiben. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 190–220. p.
- ¹⁷ FAZAKAS Dr. Jókai Mór 19. p.
- ¹⁸ FAZAKAS *Záró gondolatok* 335–341. p.
- ¹⁹ FAZAKAS Zoltán József: A családi jog egyes kérdései különös tekintettel a házasságra. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 221–248. p.
- ²⁰ FAZAKAS Zoltán József: A gazdasági társaságok joga. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 248–271. p.
- ²¹ FAZAKAS Zoltán József – NAGY Zsófia Sára – TOPÁL Zsuzsanna: A koncesszió és a közbeszerzés. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 272–296. p.
- ²² FAZAKAS Zoltán József: Az igazságszolgáltatás kérdései és az ügyvédi hivatás. In FAZAKAS Zoltán József (szerk.): *Jókai mint jogász*. Budapest, 2024. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 296–325. p.
- ²³ FAZAKAS Dr. Jókai Mór 20. p.; FAZAKAS *Záró gondolatok* 327. p.
- ²⁴ FAZAKAS Dr. Jókai Mór 22. p.
- ²⁵ Uo. 21. p.
- ²⁶ MASZÁROVICS Ágnes: „Mester Jókai”. A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón. Szerkesztette Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Budapest, Ráció Kiadó, 2005 (Ráció-Tudomány, 4), 186 l. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2009. 3. sz. 372. p.
- ²⁷ FAZAKAS Dr. Jókai Mór 19. p.
- ²⁸ FAZAKAS – BERCSÉNYINÉ PETÉNYI – TOPÁL A *büntetőjog különös részének...* 217. p. A regény e fejezetének a címe is tévesen szerepel a kötetben.
- ²⁹ FAZAKAS *Záró gondolatok* 341. p.

CALL FOR PAPER

Nagy örömmel ajánljuk az Olvasók figyelmébe a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport 2017 óta megjelenő elektronikus folyóiratát. Az utóbbi időben öröndetesen megnövekedett hazánkban az elektronikus hozzáférhető állam- és jogtudományi periodikák száma. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport elektronikus folyóirata, a *Δίκη – Diké* elsősorban, de nem kizárólagosan a komparatistikai kutatások számára kíván publikációs fórumot biztosítani. A Kutatócsoport az európai jogi kultúra közös gyökereinek és értékeinek feltárására irányuló kutatások mellett nyitott a jogösszehasonlítással összefüggő további tudományterületek felé is, miként ezt a Kutatócsoport eddigi tudományos rendezvényei is igazolhatják. A nyitottság és a kooperáció jegyében a folyóirat készséggel biztosít publikációs lehetőséget a hazai és külföldi kutatók, oktatók, doktoranduszok tanulmányai, közleményei és recenziói számára. A folyóiratot számos magyar és nemzetközi adatbázis indexálja. A *Diké* évente két alkalommal jelenik meg, az aktuális számokba az írárok leadási határideje minden év január 31. és augusztus 31. A kéziratokat magyar, angol és német nyelven lehet benyújtani. Bővebb információk és részletes szerzői útmutató elérhető a folyóirat honlapján, a <https://journals.lib.pte.hu/index.php/dike/index> oldalon.

Δίκη

A MÁRKUS DEZSŐ
ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT
FOLYÓIRATA

BEVEZETŐ

Párhuzamok jogi kultúránk zsidó-keresztény és római jogi gyökerei között IV. A kutatási projekt eredményeiről

IUS COMMUNE – IUS NATURALE

A Biblia és az európai integráció jogi alapjai a római jog közvetítésével – Bevezetés

A laesio enormis a római jogban és annak továbbélése során

Természeti jog – házassági jog: Az „erdélyi házasság” fogalma és az erdélyi református és unitárius házassági bíráskodás a 19. században

„DE A TI VÉRETEKET, AMELYBEN VAN A TI ÉLETETEK, SZÁMON KÉREM ...”

The Principle and Limits of the Protection of Life in Rabbinic Jurisprudence and Practice

The Tekoite Narrative and Retributive Justice: A Case Study on the Polyphony of Legal Discussions in the Hebrew Bible

Aquinói Szent Tamás az igazságos háborúról, a fegyveres önvédelemről, a zsarnokölésről és a halálbüntetésről – a szeretet, a béke és az emberi élet legfőbb értékeinek perspektívájából

The Cult of Shahids in Islamic Legal Theory as Opposed to Jewish and Christian Martyrdom

„az élet értékességének kérdésében a jog nem ítélhet” – Az emberi élet védelme Angyal Pál vonatkozó műveiben

IGAZSÁGOS HALATOMGYAKORLÁS – SZÁMONKÉRHETŐSÉG

A hatalommegosztás bibliai gyökerei

Az uralkodói hatalom korlátai az ókeresztény szerzők műveiben
Az alkotmánybíráóság a hatalmi ágak metszéspontjában

IUS UNIVERSALE – KULTÚRÁK FELETTI JOGI GONDOLKODÁS

A szabad akarat és az eleve elrendelés a korai muszlim racionális filozófiában

Zsidó-keresztény jogfilozófiai elemek a szufizmusban

„meggyőződéssel vallott zsidó voltunk mellett a magyar haza hű fiainak érezzük magunkat” – Tradíció és integráció a pécsi izraelita elemi népiskolában

Szövetségbe ágyazott univerzális normák – Adalékok a Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum értelmezéséhez

Párhuzamok jogi kultúránk zsidó-keresztény és római jogi gyökerei között IV.

2025 / 2

- **2025 szeptemberében** Gosztorny Gergely és Kreiter Lilla szerkesztésében jelent meg a *Jogtörténeti Bibliográfiák* sorozat 18. kötete *A magyar cenzúrairodalom bibliográfiája 1833–2025* címmel. A kötet a magyar cenzúra történetéhez kapcsolódó szakirodalmat gyűjti össze, és átfogó képet nyújt a témával foglalkozó kutatásokról a 19. századtól napjainkig.

- **2025. október 4-én** a Károlyi–Csekonics-palotában rendezték meg az V. Magyar Jogi Könyvszalont a Magyar Jogász Egylet és az Alkotmánybíróság szervezésében. A jubileumi rendezvénynek a Károli Gáspár Református Egyetem adott otthont, ahol mintegy húsz jogi könyvkiadó mutatta be legújabb kiadványait, a programokat pedig több száz érdeklődő látogatta.

A rendezvény megnyitóján köszöntőt mondott Trócsányi László (a Magyar Jogász Egylet elnöke, a Károli Gáspár Református Egyetem rektora, kutató professzor, egyetemi tanár, KRE ÁJK). Az esemény díszvendége Bertrand Mathieu (professor emeritus, Université Paris I Panthéon–Sorbonne) volt, aki új könyve kapcsán Martonyi Jánossal (egyetemi tanár, SZTE AJTK, Magyarország volt külügyminisztere) és Trócsányi Lászlóval folytatott kerekasztal-beszélgetést, a beszélgetést Sándor Lénárd (vezető, MCC Nemzetközi Jogi Műhely; vezető, KRE Európa Műhely) moderálta. A rendezvényen beszédet mondott Polt Péter (Alkotmánybíróság elnöke) is.

A program részeként egész nap könyvvásár, könyvbemutatók és pódiumbeszélgetések várták az érdeklődőket. A Könyvszalont keretében ünnepélyesen adták át a Könyvszalont Nagydíjat három kategóriában, valamint a Könyvszalont Közönségszavát. Az elméleti jogtudományi szakkönyv kategóriában Koltay András (NMHH elnök, kutatóprofesszor NKE, egyetemi tanár PPKE JÁK) *Sajtószabadság – Egy közös európai eszme szabályozása* című kötete (ORAC Kiadó) részesült elismerésben, míg a gyakorló jogászoknak szóló szakkönyvek kategóriájában Steiner Gábor *Korrupciós bűncselekmények a büntető jogalkalmazásban* című munkája kapta a díjat. A 2024-ben védett legjobb PhD-disszertáció díját Köböl-Benda Vivien (*A környezethez való jog nemzetközi megjelenése*) nyerte el. A Magyar Jogász Egylet posztumusz Könyvszalont Közönségszavát adományozott Lenkovics Barnabás professzor úr *Ember és gondolat* című könyvéért. A díjat özegeye, Lenkovics Barnabásné Mária asszony vette át. A rendezvényen a Magyar Jogi Könyvszalont emlékérmét adományozták Martonyi János és Vékás Lajos (ELTE ÁJK, professor emeritus; MTA rendes tagja) részére, több évtizedes tudományos és oktatói munkásságuk elismeréseként. A szakmai

programok mellett a résztvevők könyvbemutatókon, dedikálásokon és kedvezményes könyvvásáron vehettek részt, valamint megrendezték az „Ügyvédi és közjegyzői kvíz – joghallgatóknak” című vetélkedőt is. A rendezvény zárásaként a Singing Lawyers Budapest Kórus adott koncertet.

- **2025. október 7–8. között** rendezte meg Prága Főváros Levéltára (Archiv hlavního města Prahy) 44. Nemzetközi Konferenciáját, amelynek ezúttal a témája a városi (tömeg)közlekedés mint 19–21. századi jelenség volt (*Městská [hromadná] doprava. Fenomén 19.–21. století*). A neves cseh, szlovák, osztrák, német, lengyel és magyar szakembereket felvonultató konferenciának jogtörténész előadói is voltak: Wilhelm Brauner (professor emeritus, Universität Wien Juridikum; díszdoktor, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar) a város határokra is átívelő villamoshálózatokról, a települések közötti kapcsolatról tartott előadást több példa (mint pl. a Bécs és Pozsony, vagy Bécs és Baden közötti vonal) felemlítésével *Überland-Straßenbahnen: Verbindung von Stadt mit Umland* címmel; Megyeri-Pálffy Zoltán (adjunktus, ELTE ÁJK, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék) pedig a közlekedési elérhetőségnek a dualizmus kori magyarországi bíróságszervezés folyamán betöltött szerepéről tartott előadást *Die verkehrliche Erreichbarkeit als Einflussfaktor auf die Organisation der Gerichte. Die infrastrukturellen Bedingungen der Justiz in Ungarn zwischen 1867 und 1918* címmel.

- **2025. október 8–10. között** a krakkói Jagelló Egyetem adott otthont a 3rd Central and Eastern European Legal History Conference című nemzetközi konferenciának, amelyen a kelet-közép-európai jogtörténet szerteágazó témáiban számos hazai szakember képviseltette magát: Antal Tamás (SZTE) *Decision on the Disputed Parliamentary Elections in Austria and Hungary (1867–1949)*, Balla János (NKE) *Hybrid Civil Servants or Religious Priest Teachers? The Impact of Joseph II's Decrees on the Piarist Order*; Bathó Gábor (NKE) *Maritime Law without Sea – Regulation of Nautical Issues in the Interwar Hungary*; Bató Szilvia (független kutató) *Österreichischer Einfluss oder heimische Tradition? Die Körperverletzung in der ungarischen Strafrechtskodifikation vor 1878*; El Beheiri Nadja (PPKE) *Wolfgang Waldstein: The Role of Roman Law in Shaping a Value-Based Society*; Homoki-Nagy Mária (SZTE) *Die Entwicklung des ungarischen Privatrechts zwischen dem ABGB und dem BGB*; Kelemen Roland (SZE) *The Court of the Chief of the General Staff – Its Place in the Contemporary Hungarian Judicial System, Jurisdiction, and Practice*; Képes György (ELTE) *Was Wladyslaw III of Poland a Legitimate King of Hungary?*; Képesy Imre (ELTE) *The History and the Legacy of the Conference of the Justice of the Realm of 1861*; Kok Zoltán (SZE) *Was war im Bündel versteckt? Der rechtliche Hintergrund der deutschen Ansiedlungen in Ungarn in den 18–19. Jahrhunderten*; Kovács Bence Zsolt (ME) *Same Director, Different Scripts: Natio-*

* Hírszerkesztő: Kovács-Szépölggyi Enikő

nalizations in the States of EastCentral Europe as Legal Instruments for the Establishment of Soviet-Type Dictatorships; Kovács-Szépölggyi Enikő (SZE) *From Poor Relief to Social Policy: The Role of Administrative Child Protection as an Expression of Hungarian Sovereignty during the Austro-Hungarian Monarchy*; Krusóczki Bence (SZTE) *The Essential Need for Regulating Unfair Competition*; Molnár Sarolta (PPKE) *History of Children's Rights in Eastern Europe through the 20th Century*; Nagy Péter (KRE) *Soviet-Russian Marriages in Hungarian Case Law*; Navratyl Zoltán (PPKE) *The History of Wrongful Life Claims in Hungary*; Pál-völgyi Balázs (SZE) *Storms and Inequalities: Budapest and the Concession Treaties on Transatlantic Passenger Traffic (1900–1914)*; Peres Zsuzsanna (NKE) *The institution of the Daughter's Quarter in the Early Modern Kingdom of Hungary*; Pétervári Máté (SZTE) *The Realisation of Creditors' Interests in the Hungarian Bankruptcy Act from 1881 and the German Bankruptcy Code from 1877*; Rácz Balázs Viktor (ELTE) *Princely Donations and Their Diverse Legal Basis in the Principality of Transylvania*; Rigó Balázs (ELTE) *The Re-establishment of Universal/General Legal History at the Pázmány Péter University in 1948–49*; Szabó István (PPKE) *Überlegungen zu den Reformen des Habsburgerreiches nach 1848*; Szigeti Magdolna (PPKE) *Die Perioden der kommunistischen Diktatur in Ungarn*; Tóth Dorina Anna (SZE) *The Intersection of Law, Morality, and Prostitution in Hungary during the Dualism Era*; Varga Benedek (SZTE) *The Regulation and Practice of Tax Fraud in Hungary between the Two World Wars*; Varga Norbert (SZTE) *The Practice of Hungarian Cartel Agreements in the Interwar Period* címmel tartott előadást.

- **2025. október 14-én** a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán került sor Pál-völgyi Balázs (egyetemi docens, SZE DF ÁJK) habilitációs eljárásának nyilvános előadásaira. A jelölt tantermi előadását *Franciaország az ancien régime-től 1848-ig* címmel, tudományos előadását pedig *Metszéspontok: Magyarország és az Egyesült Államok migrációs politikájának változásai (1867–1914)* címmel tartotta meg. Az eljárás bírálói Stipta István (egyetemi tanár, KRE ÁJK) és Balogh Elemér (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) voltak. A bírálóbizottságot Takács Péter (egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) vezette, tagjai Fazekas Judit (egyetemi tanár, SZE DF ÁJK), Sulyok Gábor (egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) és Bartkó Róbert (habilitált egyetemi docens, SZE DF ÁJK) voltak.

- **2025. október 29–31. között** rendezték meg a XII. Szegedi Jogtörténeti Napokat a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Magyar Jogtörténeti Tanszéke és az MTA Szegedi Akadémiai Bizottságának Jogtudományi Szakbizottsága szervezésében, a Szegedi Akadémiai Bizottság székházában. A háromnapos konferencia a hazai jogtörténész-közösség egyik legfontosabb szakmai találkozója volt, amely idén a sze-

gedi jogi kar két meghatározó alakja, Bónis György és Both Ödön emléke előtt tisztelt. A konferencia első napján a doktoranduszok mutatták be kutatásaikat. Varga Zoltán (SZE DF ÁJK) *Volt-e joga a rómaiaknak az igazsághoz? – Igazságkép és jogérvényesítés az antik Rómában*, Karácsony Dávid (egyetemi tanársegéd, SZE DF ÁJK) *Lát(hat)atlan – A látás római jogi vonatkozásai*, valamint Kandikó Levente (PPKE JÁK) *A jogi néprajz kutatásának sajátos módszertana* című előadása a római jogi gondolkodás, a jogérvényesítés és a jogi néprajz módszertani kérdéseit vizsgálta. Balla János (NKE EJKK VTKI) *Vizitációról vizitációra – A piarista rend egyházjogi helyzetének megítélése az érseki vizitációk jegyzőkönyvei alapján a 19. század derekán*, valamint Kok Zoltán (SZE Df ÁJK) *Mit rejtett a svábok batyuja? – A XVII–XVIII. századi német betelepítések jogi háttere* című referátuma az egyházi jog és a telepítéspolitikai történeti kérdéseit dolgozta fel. Sallai Balázs (DE ÁJK) *A polgári kori közigazgatási fegyelmi jog terminológiájának büntetőjogiasodása – levéltári források fényében*, Papp Csaba (SZTE ÁJTK) *A főispáni titkárok gyakorlati tevékenysége az 1900-as évek elején*, valamint Tóth Dorina Anna (SZE DF ÁJK) *A kéjnök kategóriái a 19–20. századi fővárosi szabályrendeletekben* című előadása a közigazgatási és társadalomtörténeti jogi szabályozás kérdéseit vizsgálta. Schlachta Boglárka (egyetemi tanársegéd, KRE ÁJK) *A bírák fegyelmi ügyei a Conseil Supérieur de la Magistrature előtt – esetjogi elemzés (1958–1970)*, Spengler József (SZE DF ÁJK) *Az államháztartás modern kori kialakulása a Német Birodalomban*, valamint Horváth Eszter *A legitim uralkodás vetületei a késő középkori és kora újkori Angliában* című referátuma a közjogi intézmények történeti fejlődését elemezte. Joó László (DE ÁJK) *A második bécsi döntés révén visszatért országrészek házassági joga*, Liptai Kristóf (KRE ÁJK) *Az 1936. évi székesfővárosi lakásbérleti szabályrendelet hatása*, Varga Benedek (SZTE ÁJTK) *Az adócsalás történeti és dogmatikai kérdései a két világháború közötti magyar és német jogfejlődés tükrében*, valamint Krusóczki Bence (SZTE ÁJTK) *Remények és valóság: Az 1923. évi V. törvénycikk hatékonyságának vizsgálata a feltárt joggyakorlat alapján* című előadása a 19–20. századi jogfejlődés különböző területeit mutatta be.

A konferencia második napján a plenáris előadást Balogh Elemér (egyetemi tanár, SZTE ÁJK) *Bónis György, a professzor és a tudós levéltárnok* címmel tartotta. Szabó Béla (egyetemi tanár, DE ÁJK) *A hazai jogtudomány és az MTA a dualizmus korában*, Tamási Anna Éva (egyetemi adjunktus, SZTE ÁJTK) *A szentszéki tisztí ügyész és hivatala a kánonjogtörténetben*, valamint Völgyesi Levente (habilitált egyetemi docens, PPKE JÁK) *Vác város terület- és lakosságrendezése püspök földesúrral a XVII–XVIII. század folyamán* című előadásai a történeti állam- és egyházjogi intézmények működését vizsgálták. László Balázs (ügyész, Kaposvári Járási Ügyészség; óraadó PTE ÁJK) *Bónis és Degré között – az Árpádok személyes királysága*,

Liktor Zoltán Attila (megbízott oktató, PPKE JÁK) *A Habsburgok valláspolitikája és a magyarországi vallásügyi törvények a 16. században*, valamint Fazakas Zoltán József *Willér József és az Országos Magyar Párt* című referátuma a politikai és közjogi fejlődés kérdéseit elemezte. Schweitzer Gábor (tudományos főmunkatárs, ELTE TK JTI) „... a történelmi magyar alkotmány folytonossága megszakadt.” Barabási Kun József (1875–1945) nézetei az ún. közjogi provizórium első éveiről, András Dorottya (egyetemi docens, PPKE JÁK) *Baross Gábor tevékenysége és jelentősége a dualizmus rendszerében*, valamint Frey Dóra (egyetemi adjunktus, AGYBNYE) *A magyarországi németek jogfosztásának kezdetei 80 év távlatából* című előadásai a 19–20. századi közjogi és társadalomtörténeti folyamatokat mutatták be. Szabó István (egyetemi tanár, PPKE JÁK) *Alkotmányfogalmak a 20. század első felének magyar közjogában*, Balogh Judit (egyetemi docens, DE ÁJK) *Hűbériség, rendiség és abszolutizmus. Történeti államtípusok megközelítése Both Ödönnél és azóta*, valamint Niklai Patrícia Dominika (adjunktus, PTE ÁJK) „Szebb jövőt!” – *A levente a korabeli sajtóban* című előadása az államelméleti és társadalomtörténeti kérdésekre fókuszált. Bathó Gábor (adjunktus, NKE ÁNTK) *Tengerjog – tenger baj? – a Horthy-korszak tengerjogának kihívásai és tanulságai*, Nagy Janka Teodóra (tanszékvezető egyetemi tanár, PTE KPVK) *Bónis György jogtörténeti munkássága és a magyar népi jogéletkutatás*, valamint Gedeon Magdolna (egyetemi docens, ME ÁJK) *A történeti jogi iskola marxista szemlélete* című referátuma a jogtudományi gondolkodás és a jogtörténeti kutatás történetét elemezte. Falus Orsolya (habilitált egyetemi docens, DUE, PTE ÁJK) *Egy jogi archeológiai különlegesség: a „szadaka-kövek” és jogelméleti vonatkozásai*, Pétervári Máté (egyetemi adjunktus, SZTE ÁJK) *A csődönkívüli kényszer-egyezséghez kapcsolódó jogorvoslatok a Kalocsai Kir. Törvényszék gyakorlatában*, valamint Varga Norbert (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJK) *A kartellszerződések versenytilalmi kikötései a két világháború közötti Magyarországon* című előadásai a jogintézmények történeti fejlődését vizsgálták.

A konferencia harmadik napját Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) „*csak azt higgyétek el, amit bebizonyítok*” című plenáris előadása nyitotta meg. Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) *Büntetési nemek, büntetés-végrehajtási fokozatok*, Biczó András (tanársegéd, DE ÁJK) *Lappangó tervezetek. A hazai jogrendszer reformját célzó tervezetek elkészítésére irányuló bizottsági munkálatok vizsgálata néhány nemesi vármegyében 1726–1728 között*, valamint Brandl Gergely (egyetemi adjunktus, SZTE BTK) *Kancelláriai vizsgálat az 1728–1729-es nagy szegedi boszorkányüldözéssel kapcsolatban* című előadásai a büntető- és jogintézmény-történeti kérdéseket tárgyalták. Bató Szilvia (független kutató) „*szabad védelemnek esetében helyheztek*” – *Variációk jogos védelemre a reformkori Békés vármegyből*, Nagy Szabolcs (egyetemi docens, SZE DF

ÁJK) *A hűtlenség ára – 1916-os kollaboráns perek Háromszéken*, valamint Herger Csabáné (intézetvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK) „*A szülő és a gyermek közötti jogviszony természetjogi értelmezése a magyar jogi modernizáció során*” című referátuma a büntető- és családjog történeti kérdéseit vizsgálta. Peres Zsuzsanna (egyetemi docens, NKE ÁNTK) *Az özvegyi jog megváltása a kora újkori Magyar Királyságban*, Nagy Péter (adjunktus, KRE ÁJK) *A két világháború közötti magyar házassági jog nemzetközi magánjogi kérdései*, valamint Képes György (habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK) *Kft.-alapítások 1967–1979 között Magyarországon – adalékok az 1930. évi V. törvénycikk Kádárkori továbbéléséhez* című előadásai a magánjog történeti fejlődését mutatták be. A záró szekcióban Stipta István (egyetemi tanár, KRE ÁJK) *Balogh Jenő a felsőház tagja*, Rigó Balázs (adjunktus, ELTE ÁJK) *Intelmek, kézikönyv, tudomány – Arcana?*, Beke-Martos Judit (tudományos munkatárs, Ruhr-Universität Bochum) *Az amerikai elnöki pozíció alkotmányos szabályozása és jelenlegi kihívásai*, valamint Pálvölgyi Balázs (egyetemi docens, SZE DF ÁJK) *Háborús tapasztalatok békés célú felhasználása: Albert Thomas és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal* című előadásai hangzottak el. A konferenciát Varga Norbert zárta.

- **2025 novemberében** megjelent a *Joghistoria* legújabb száma. Az ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tudományos Diákkör folyóiratának aktuális lapszámában Czifra Botond, Felix Nachtlberger, Héjja Dorka, Kreiter Lilla, Matija Matić, Szóga Zsigmond és Varga

Anna írásai olvashatók. A *Joghistória* (korábbi nevén TDK Híradó) a tudományos diákkör időszakosan megjelenő lapja, amelyben a TDK tagjai jogtörténeti témájú tanulmányokat és egyéb írásokat publikálnak.

- **2025. november 10-én** a Sándor-palotában adták át azt az okiratot, amely szerint Sulyok Tamás, Magyarország köztársasági elnöke 2025. szeptember 1-jei hatállyal egyetemi tanárrá nevezte ki Gosztonyi Gergelyt, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének oktatóját. Gosztonyi Gergely jogász, médiakutató, az ELTE ÁJK Digitális Autokrácia Kutatócsoportjának vezetője. Kutatási területei közé tartozik a közösségi média globális szabályozása, a cenzúra, a képi mesterséges intelligencia, az alternatív média és a közvetítő szolgáltatók felelőssége. Az ELTE ÁJK-n 2004 óta oktat, jelenleg a Magyar Alkotmánytörténet és a Magyar Jogtörténet tárgyak oktatásában vesz részt. Tudományos és szakmai tevékenysége során több mint 180 publikációt jelentetett meg, számos hazai és nemzetközi tudományos szervezet tagja, valamint több jogi folyóirat szerkesztésében is közreműködik. Az ELTE médiajogi műhelyének alapítója, továbbá az Országos Tudományos Diákköri Tanács Állam- és Jogtudományi Szakmai Bizottságának elnökhelyettese.
- **2025. november 10-én** a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Magyar Jogtörténeti Tudományos Diákkör megrendezte első Jogtörténeti Műhelybeszélgetését a kari tanácsteremben. A rendezvényt sorozat célja, hogy a jogtörténet szempontjából releváns történészek számára biztosítson lehetőséget kutatásaik bemutatására a diákköri műhely keretében. A résztvevőket Varga Norbert (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) köszöntötte, aki kiemelte a társtudományok eredményeinek jelentőségét a jogtörténeti kutatások interdiszciplináris megközelítésében. A meghívott előadó Tomka Béla (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE BTK Jelenkortörténeti Tanszék) volt, aki *Globalizáció a 20–21. században: jellemzők, okok, hatások* című előadásában ismertette a globalizáció történeti vizsgálatának főbb téziseit.
- **2025. november 13-án** a Magyar Tudományos Akadémia alapításának 200. évfordulóján az MTA Pécsi Területi Bizottsága (PAB) által szervezett programsorozat részeként, az MTA I. és IX. Osztálya támogatásával került sor Budapesten, az MTA Székház Felolvasó termében *A jogszokáskutatások tudománytörténeti eredményei* címmel a PTE KPVK Tárkány Szűcs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport konferenciájára.
- **2025. november 16-án** Szegeden, az MTA Szegedi Akadémiai Bizottságának (SZAB) székházában rendezték meg a *200 év tudás és a társadalom szolgálatában* című jubileumi tudományünnep keretében a Tudományos Díj átadó ünnepséget. A rendezvényen Prof. Dr. Karikó Katalin (Nobel-díjas kutatóprofesszor) tartott

plenáris előadást, amelyben a tudományos pálya iránti elkötelezettség és a kutatói szenvedély jelentőségét hangsúlyozta. Az eseményen a fiatal kutatók számára meghirdetett pályázat eredményhirdetésére is sor került, amelynek célja a Bács-Kiskun, Békés és Csongrád-Csanád vármegyék, valamint a Vajdaság, Temes és Arad megyék fiatal kutatóinak tudományos munkájának elismerése volt. A díjazottak között szerepelt dr. Varga Benedek (PhD-hallgató, SZTE ÁJTK), aki megosztott I. díjban részesült *A hitelsértésről szóló 1932. IX. tc. dogmatikai elemzése a Budapesti Királyi Ítélőtábla illetékességi körébe tartozó törvényszékek gyakorlatában (1932–1935)* című pályamunkájával. A kutatás témavezetői Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) és Varga Norbert (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) voltak.

- **2025. november 18-án** a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara konferenciát rendezett *A Kereskedelmi törvény 150. évfordulója* címmel a Károlyi–Csekonics-palotában. A tanácskozás az 1875. évi Kereskedelmi törvény jogtörténeti jelentőségét, gazdasági hátterét és a későbbi magyar magánjogi kodifikációra gyakorolt hatását vizsgálta. A konferenciát Boóc Ádám (egyetemi tanár, KRE ÁJK) köszöntötte nyitotta meg. Az első szekcióban Nagy Péter (adjunktus, KRE ÁJK) *A kereskedelemről szóló 1875. évi XXXVII. tc. és a korabeli magyar magánjog* címmel tartott előadást, majd Fazakas Zoltán József (egyetemi docens, KRE ÁJK) *A Kt. a magyar magánjogi kodifikáció kontextusában* címmel elemezte a törvény helyét a magyar jogfejlődésben. Ezt követően Schlachta Boglárka Lilla (egyetemi tanársegéd, KRE ÁJK) *A kereskedelemről szóló 1875. évi XXXVII. tc. és az 1807-es Code de Commerce* címmel mutatta be a francia hatásokat, majd Szalma József (professor emeritus, KRE ÁJK) *Az 1875. évi Kereskedelmi törvénykönyv kodifikációs jelentősége és az új Ptk.-ra gyakorolt hatása* címmel tartott előadást. A szekciót Boóc Ádám *A kkt. és a bt. szabályai a KT-ben, összehasonlítva a hatályos szabályozással* című referátuma zárta.
- A második szekcióban Miskolczi-Bodnárné Harsányi Gyöngyi (egyetemi docens, KRE ÁJK) *Közraktári ügylet – közraktári jegy. Szabályozás a Kereskedelmi törvénytől napjainkig* címmel elemezte a közraktári jogintézmény fejlődését, majd Miskolczi-Bodnár Péter (egyetemi tanár, KRE ÁJK) *A bizományi szerződésre vonatkozó KT rendelkezések és hatásuk* címmel tartott előadást. Ezt követően Halász Csenge (egyetemi adjunktus, ME ÁJK) *A szállítmányozási szerződés múltja és jelene – összevetés az 1875. évi KT és a hatályos Ptk. tükrében* címmel mutatta be kutatásait.
- A konferencia záró szekciójában David Pándy (Kassai Egyetem) angol nyelvű előadásában *The Significance of the Hungarian Commercial Code of 1875 in the Legal System of the Interwar Czechoslovak Republic* címmel a törvény csehszlovákiai továbbélését vizsgálta, majd Prof. Dr. habil. Veress Emőd (egyetemi tanár, SE, ME ÁJK) *A kötelmi jog dualizmusáról összehasonlító szemléletben* címmel tartott előadást.

- **2025. november 19-én** az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke az SZTE ÁJTK Magyar Jogtörténeti Tanszékével együttműködésben konferenciát rendezett *KT150 – Százötven éves a Kereskedelmi Törvény* címmel az 1875. évi XXXVII. törvénycikk elfogadásának 150. évfordulója alkalmából. A rendezvényt Beliznai Kinga (tanszékvezető egyetemi docens, ELTE ÁJK) nyitotta meg. A délelőtti szekcióban Képesy Imre (adjunktus, ELTE ÁJK) *A magyar kereskedelmi és magánjog az 1849–1867 közötti időszakban*, Megyeri-Pálffy Zoltán (adjunktus, ELTE ÁJK) *Bíróságok, bírósági épületek és a Kereskedelmi Törvény*, valamint Gosztonyi Gergely (egyetemi tanár, ELTE ÁJK) *A Kereskedelmi Törvény a korabeli sajtó tükrében* című előadása hangzott el. Heil Kristóf (egyetemi tanársegéd, ELTE ÁJK) *Az 1791-ben felállított rendszeres bizottságok operátumai – áttekintés*, Czifra Botond (joghallgató, ELTE ÁJK) *A Codex Cambio-Mercantil 1795. évi tervezete, különös tekintettel a csődjogra*, valamint Mezey Barna (egyetemi tanár, ELTE ÁJK; professor emeritus, SZE DF ÁJK) *Deák Ferenc és a magyar kereskedelmi jog* című referátuma a kereskedelmi jog történeti előzményeit és sajtó- illetve intézménytörténeti összefüggéseit vizsgálta. A délutáni szekcióban Horváth Attila (egyetemi tanár, NKE ÁNTK; egyetemi magántanár, ELTE ÁJK) *A részvénytársaságok szabályozása az 1875. évi XXXVII. tc.-ben*, Képes György (habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK) *A kereskedelmi társaságok joga a KT-től a Kftt.-ig*, valamint Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *A kereskedelmi ügyletek fejlődése a 19. században* című előadása hangzott el. Pétervári Máté (adjunktus, SZTE ÁJTK) *Az 1875. évi kereskedelmi törvénykönyv és az 1881. évi csődtörvény találkozási pontjai*, valamint Varga Norbert (tanszékvezető egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) *A kereskedelmi jog és a kartelljog találkozása a két világháború közötti időszakban* című referátuma zárta a tanácskozást.

- **2025. november 19-én** a Nemzeti Közszerzőgáti Egyetem Oktatási Központjában rendezték meg a Bibó Örökség Konferenciát a Nemzeti Közszerzőgáti Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Karának Állam- és Jogtörténeti Tanszéke és a Széchenyi István Egyetem Bibó István Kutatócsoportja közös szervezésében. Az egész napos rendezvény középpontjában Bibó István politikai gondolkodó, jogtudós és államférfi szellemi öröksége állt. A konferenciát Varga Réka (dékán, egyetemi docens, NKE ÁNTK) köszöntöje nyitotta meg. Megnyitóbeszédet mondott Orbán Balázs (a miniszterelnök politikai igazgatója), a rendezvény védnöke is. A megnyitót követően átadták a Bibó István Kutatócsoport által alapított Bibó Örökség Díjat. Az elismerésben ifj. Bibó István, Bibó István életművének gondozója, valamint Gyarmati György (professor emeritus) részesült a bibói gondolatkör kutatásában és közvetítésében végzett kiemelkedő munkájáért. A konferencia délelőtti szekcióját Kukorelli István (professor emeritus, SZE DF ÁJK) vezette. A szekcióban Stumpf István (egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) a bibói elitfogalom mai érvényességét vizsgálta, Csepregi András (evangélikus teológus) *Az aktuális Bibó István* címmel tartott előadást, míg Németh Gabriella (egyetemi adjunktus, SZTE ÁJTK) Bibó István *Fordítói Tízparancsolata* kapcsán a fordítói etika és a humanizmus kérdéseit elemezte. A délutáni szekciót Szoboszlai-Kiss Katalin (tudományos főmunkatárs, NKE ÁNTK Állam- és Jogtörténeti Tanszék, habilitált egyetemi docens, SZE DF ÁJK) vezette. Előadást tartott Horváth Attila (alkotmánybíró; egyetemi tanár, NKE ÁNTK) Bibó István és társai elleni koncepció per történetéről, Matyasovszky-Németh Márton (egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK) Bibó István hatását vizsgálta Kulcsár Kálmán munkásságára, Fábrián Áron (hallgató, ELTE ÁJK; Bibó István Szakkollégium) pedig a bibói gondolatok politikai filozófiai relevanciáját elemezte. A konferenciát Szoboszlai-Kiss Katalin *Bibó örökségünk* című előadása zárta.

- **2025. november 21-én** a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán rendezték meg a *Civil and Commercial Codes: Dualism vs Monism in Private Law – A Historical Perspective* című nemzetközi konferenciát, amely a magyar *Kereskedelmi törvény* (1875) elfogadásának 150. évfordulójához kapcsolódott. A rendezvény a polgári és kereskedelmi jog viszonyának történeti és összehasonlító vizsgálatára fókuszált. A konferenciát Komáromi László (dékán, habilitált egyetemi docens, PPKE JÁK) és Veress Emőd (egyetemi tanár, SE, ME ÁJK; elnök, Central European Association for Comparative Law) köszöntöje nyitotta meg, majd Vékás Lajos (egyetemi tanár, ELTE ÁJK; az MTA rendes tagja) tartott megnyitó előadást. Az első szekcióban Csehi Zoltán (kutatóprofesszor, PPKE JÁK; bírósági Európai Unió Bírósága) *The importance of the Commercial Code of 1875 from Ferenc Nagy to the Present Day*, va-

lamint Walter Doralt (University of Graz) *Origins and History of the Commercial Law Codification in Austria and Germany and its Evolution into the 21st Century – the Interaction between Commercial and Civil Law Rules* című előadásában a kereskedelmi jog kodifikációjának történeti fejlődését vizsgálta.

A második szekcióban Gustavo Vieira-Da-Costa-Cerqueira (Université Côte d’Azur) *Persistent Dualism in French Private Law: Historical Roots*, Lukas Rass Masson (Université Toulouse 1 Capitole) *Persistent Dualism in French Private Law: Contemporary Challenges*, valamint Antonio Cappuccio (University of Messina) *Civil Law and Commercial Law: A Disjunctive Conjunction? The Experience of Italian Codification (1865–1942)* című referátuma a kontinentális magánjogi rendszerek fejlődését elemezte. Veress Emőd *Civil and Commercial Obligations in Hungary and Romania from Historical Perspective: Antagonism or Complementarity?* című előadásában a magyar és román jogfejlődés összehasonlító aspektusait vizsgálta.

A záró szekcióban Dudás Attila (egyetemi adjunktus, University of Novi Sad) *From the Principle of Dualism in 19th Century to the Principle of Monism in the 1978 Yugoslav Obligations Act*, Pomeisl András József (egyetemi adjunktus, PPKE JÁK) *Regulation of commercial companies in Hungary from the Commercial Code (1875) to the Civil Code (1959)*, Kristián Csach (University of Trnava) *Puzzle Made in Slovakia: When Civil and Commercial Law Don’t Click*, valamint Patryk Leks (Uniwersytet Śląski w Katowicach) *Civil and Commercial Codes under Polish Law – Historical and Contemporary Perspective* című előadása hangzott el, amelyek a közép-európai magánjogi kodifikációk történeti fejlődését vizsgálták.

- **2025. november 24-én** a Nemzeti Közszerzői Egyetemen az Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszékének szervezésében Horváth Attila (alkotmánybíró, tanszékvezető egyetemi tanár, NKE ÁNTK) beszélgetett Zinner Tiborral (történész, tiszteletbeli egyetemi tanár, ELTE ÁJK). A beszélgetésen Zinner Tibor a 20. századi magyar jogtörténet és a kommunista megtorlások kutatásával kapcsolatos tapasztalatairól, valamint személyes élettörténetének és levéltári kutatásainak meghatározó élményeiről osztott meg részleteket a közönséggel.
- **2025. november 25-én** a Magyar Tudományos Akadémia Dísztermében tartott ünnepi ülés zárta a 37. Országos Tudományos Diákköri Konferenciát, amelynek keretében átadták a Pro Scientia Aranyérmeket. Az Állam- és Jogtudományi Szekció díjazottjai között szerepelt Varga Benedek (PhD-hallgató, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Jogtörténeti Tanszék), aki a graduális képzés során nyújtott kiemelkedő tudományos teljesítményéért részesült az elismerésben. Tudományos munkáját Homoki-Nagy Mária (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK), és Varga Norbert (egyetemi tanár, SZTE ÁJTK) témavezetése mellett végezte.

- **2025. november 28-án** a Nemzeti Közszerzői Egyetemen az NKE Állam- és Jogtörténeti Tanszéke *Európa 1944–1945 – Megszállás és megadás között* címmel rendezett nemzetközi konferenciát. A tudományos találkozó Horváth Attila (alkotmánybíró, tanszékvezető egyetemi tanár, NKE ÁNTK) és Barna Attila (egyetemi docens, NKE ÁNTK; tanszékvezető egyetemi docens SZE DF ÁJK) szervezték. A konferencián Ausztriából, Németországból, Horvátországból, Lengyelországból és Szlovákiából érkezett előadók vettek részt, akik magyar kollégáikkal együtt a második világháború végének európai tapasztalatait, a megszállások következményeit, valamint a szovjet típusú rendszerek kialakulásának kezdeti időszakát vizsgálták. A rendezvényt Szerencsés Károly (közszerzői egyetemi tanár, tanszékvezető, NKE) köszöntötte, a mintegy tizenöt előadás pedig a korszak politikai, jogi és társadalmi folyamatait elemezte.

- **2025. december 5-én** Révész T. Mihály professzort köszöntötték barátai és tisztelői egy nappal 80. születésnapja előtt az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Kari Tanácstermében. A meghitt hangulatú ünnepségen Somssich Réka dékán asszony, Koltay András professzor úr és Képes György habilitált egyetemi docens úr köszöntői után Mezey Barna professor emeritus úr adta át az ORAC Kiadónál megjelent *A szabadság színeváltozásai* című tiszteletkötetet az ünnepeltnek.

- **2025. december 8–9-én** a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karán rendezték meg *A technológiai fejlődés modern kori történeti és jogi szabályozási keretei* című konferenciát. A tanácskozás az ipari forradalomtól napjainkig vizsgálta a technológiai fejlődés társadalmi és jogi szabályozási kihívásait. A konferencia első napján Képes Gábor (igazgató, Neumann János Számítógéptudományi Társaság) *A magyar informatika klasszikus intézményei – tudomány, ipar és oktatás (1950–1989)*, Tóth Eszter Zsófia (Mediaworks) *Balogh Béla és a narancsvásárlás vetke – A női munka keretei és szabályozása a Budapesti Harisnyagyárban*, valamint Sallai Balázs (PhD-hallgató, DE ÁJK) *Ügyviteli és bürotechnikai újítási kísérletek a közigazgatás-racionalizálási folyamatok során (1918–1955)* című előadása a technológiai és gazdasági modernizáció különböző aspektusait mutatta be. Kertész Zoltán (PhD-hallgató, DE ÁJK) *A vasúti hálózatok szakigazgatásának sajátosságai és az egységes rendszer kialakításának közigazgatási kihívásai Magyarországon és az Európai Unióban*, Nagyné Kovács Ágota (PhD-hallgató, SZTE ÁJTK) *A szakigazgatási szervezet létrejötte és szerepe a dualizmus kori magyar közigazgatásban*, valamint Szatmári Nikolett (PhD-hallgató, PTE ÁJK) *Fintech és online vitarendezés – a békéltetés történeti alapjai és modern kihívásai a digitális pénzügyi szolgáltatások korában* című referátuma az államigazgatás és a technológiai innováció kapcsolatát vizsgálta. Papp Renáta (PhD-hallgató, KGRE) *A mesterséges intel-*

lencia alapjai, fejlődése és társadalmi hatásai, M. Takács Péter (PhD-hallgató, NKE) *A XX–XXI. századi háború szerkezeti átalakulása: hadviselési paradigma és politikai filozófiai dimenziói*, valamint Erős Orsolya Júlia (PhD-hallgató, SZE DF ÁJK) *Az 1957–1979 közötti évek világűrjogának fejlődése* című előadása a technológiai fejlődés jogi és geopolitikai következményeit elemezte.

A konferencia második napján Szabó Péter Zsigmond (megbízott oktató, SZE DF ÁJK) *Az ipari forradalom Japánban és annak szabályozási következményei a Meidzsi-restaurációtól a Taisó-korig (1868–1926)*, Tinku-Szathmáry Balázs (Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum) *A korai gőzhajózással kapcsolatos szabádmalmi jog alkalmazása a 19. század első felében*, valamint Bathó Gábor (egyetemi adjunktus, NKE ÁNTK) *A Duna tengerhajózása, mint jog- és technikátörténeti bravúr* című előadása a technológiai innováció és a jogfejlődés kapcsolatát vizsgálta. Heil Kristóf Mihály (tanársegéd, NKE NITK) *Neumann János hagyatéka a Washingtoni Kongresszusi Könyvtárban – Neumann intézményi levelezése*, valamint Giba Tamás (NKE) *A titkos információgyűjtés fejlődése az ipari forradalomtól napjainkig* című referátuma a technológiai fejlődés tudománytörténeti és biztonságpolitikai aspektusait mutatta be. Tóth Tamás (HTE EIVOK) *A hazai hírközlési szabályozás evolúciója az információgyűjtés egyes aspektusaiból*, Nagy Szabolcs (egyetemi docens, SZE DF ÁJK) *A hadi fotográfiától a fényképes szocializálásig – Egy új művészeti ág állami célú alkalmazása az első világháború időszakában*, valamint Magyar

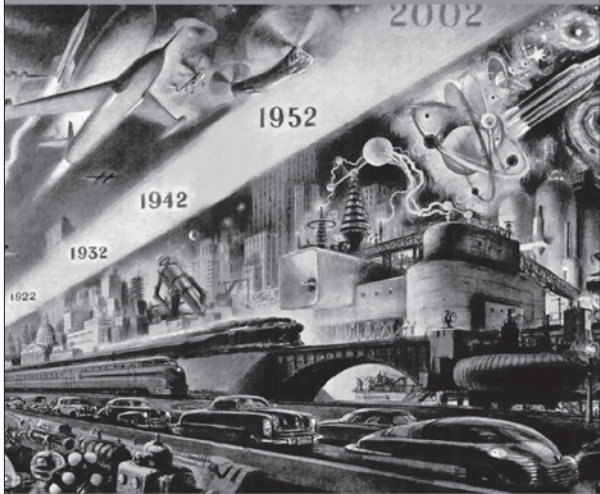
Sándor (HTE EIVOK – NKE) *A technológiai fejlődés kihívásai* című előadása a kommunikációs technológiák és a modern állami szabályozás összefüggéseit elemezte. Kelemen Roland (tanszékvezető egyetemi docens, SZE DF ÁJK) *Kibertér és (kiber)biztonság: a digitális kihívások evolúciója a globális rendek szorításában*, Oláh István (HTE EIVOK – Óbudai Egyetem) *Az MI információbiztonsági kontrolljai*, Pódör Lea (egyetemi adjunktus SZE DF ÁJK) *A bírósági transzparencia technológiai: a nyilvánosság, a sajtó és a kommunikációs technikák hatása az igazságszolgáltatásra*, valamint Barna Attila (tanszékvezető egyetemi docens, SZE DF ÁJK) *A rejtjelezéstől a számítógépes rendszerekig – A szocialista tömb országai államvédelmi szerveinek technikai együttműködése* című előadása a technológiai fejlődés és a jogi szabályozás aktuális kérdéseit tárgyalta.

- **2025. december 10-én** a Váci Járásbíróságon, a Budapest Környéki Törvényszék operatív vezetői értekezletén mutatta be Megyeri-Pálffy Zoltán (adjunktus, ELTE ÁJK) legújabb bíróságtörténeti kötetét *Járásbíróságok Pest vármegyében I. Az 1872 óta működő fórumok* címmel. A 260 oldalas monográfia a Ráth György Bírósági Történelem és Hagyományápolás Pályázat keretében, az Országos Bírósági Hivatal támogatásával megvalósult kutatás eredményeit rögzíti. A mű a Budapest Környéki Törvényszék legkorábbi, ma is működő bíróságainak történetét dolgozza fel, így a Gödöllői, a Monori, a Nagykáti, a Ráckevei, a Váci és a Dabasi Járásbíróság történetét ismerhetik meg az olvasók.

- **2025. december 11–12-én** az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Kutatóintézete konferenciát rendezett *Magyarország történeti alkotmányának jellemzői, korszakai és alapintézményei* címmel Budapesten. Az első szekcióban Mezey Barna (professor emeritus, ELTE ÁJK; egyetemi tanár, SZE DF ÁJK) *A történeti alkotmány a polgári átalakulásban*, Stipta István (egyetemi tanár, KRE ÁJK) *Adalékok a történelmi alkotmány fogalmához*, valamint Szalma József (professor emeritus, KRE ÁJK) *A magyar történeti alkotmány fogalmáról és jellemzőiről* című előadása a történeti alkotmány fogalmát és fejlődését vizsgálta. Sente Zoltán (kutatóprofesszor, ELTE TK JTI) *A történeti alkotmány korszakai és fő jellemzői*, míg Herger Csabáné (tanszékvezető egyetemi tanár, PTE ÁJK) *A „családvédelmi elv” formálódása a történeti alkotmányban* című előadásában az alkotmányfejlődés egyes sajátos aspektusait elemezte.

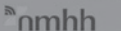
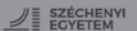
A második szekcióban Takács Albert (professor emeritus, NKE ÁNTK) *Szent Korona-tan és szuverenitás*, Szabó István (egyetemi tanár, PPKE JÁK) *A történeti alkotmány és a jogfolytonosság*, valamint Schweitzer Gábor (tudományos főmunkatárs, ELTE TK JTI) *Az államforma mibenléte körüli dilemmák a történeti alkotmány időszakában* című referátuma a történeti alkotmány alapelveit vizsgálta. Képes György (habilitált

A TECHNOLÓGIAI FEJLŐDÉS MODERN KORI TÖRTÉNETI ÉS JOGI SZABÁLYOZÁSI KERETEI

2025. DECEMBER 8–9

Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
9026 Győr, Áldozat utca 12.

egyetemi docens, ELTE ÁJK) *A „tulajdon törvényei és szokásai szerint kormányozandó” ország. Dinasztikus birodalom és szuverenitás*, valamint Balogh Judit (egyetemi docens, DE ÁJK) *A történeti alkotmány biztosítékai* című előadása az alkotmányos berendezkedés garanciáit elemezte.

A záró szekcióban Fröhlich Johanna (tudományos főmunkatárs, NKE) *Történeti alkotmány és történeti alkotmányozás*, Rixer Ádám (egyetemi tanár, KRE ÁJK) *A történeti alkotmány és a vívmányok alaptörvényi funkciója dogmatikai nézőpontból*, valamint

Gárdos-Orosz Fruzsina (kutatóprofesszor, ELTE TK JTI) *Normativitás és hierarchia a hibrid alkotmányosság útvesztőjében* című előadása a történeti alkotmány jelenkori alkotmányjogi értelmezésével foglalkozott. Tóth J. Zoltán (egyetemi tanár, KRE ÁJK) *A történeti alkotmány mint hivatkozási alap a magyar Alkotmánybíróság döntéseiben*, valamint Sólyom Péter (tudományos főmunkatárs, ELTE TK JTI) *Történeti alkotmány és destruktív alkotmányértelmezés* című előadása a történeti alkotmány kortárs jogértelmezési kérdéseit vizsgálta.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mailen a jogtortenetiszemle@gmail.com címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, valamint tüntessék fel ORCID-azonosítójukat annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 éves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy-egy 1000–1500 karakter terjedelmű magyar, német és angol nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A szövegben kérjük a kiskötőjelek (például büntetés-végrehajtás), a nagyköötőjelek (például 1990–2020, 24–29. p., Osztrák–Magyar Monarchia, HVG–ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.) és a gondolatjel – mondaton belüli közbeékelés esetén – megkülönböztetését.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - o Szerző(k) (kiskapitális), cím (kurziválva), alcím (ha van, kurziválva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002. Gondolat, 340. p.
 - o Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző (kiskapitális), cím, a folyóirat címe (kurziválva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: Négyszáz éve született Descartes. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - o Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője (kiskapitális), a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurziválva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: A babilóni fogság. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998. Blanko, 56–99. p.
 - o A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998. 98. p.
 - o Amennyiben a hivatkozott mű rendelkezik DOI-azonosítóval, kérjük annak feltüntetését is! Például OLECHOWSKI, Thomas: Die Diskussion um die Kompetenzverteilung bei der Entstehung des Bundes-Verfassungsgesetzes. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs (BRGÖ)*, 2021. 2. sz. 271–283. p. DOI: <https://doi.org/10.1553/BRGOE2021-2s271>.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a Szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel:
a Szerkesztőbizottság

INHALT/TABLE OF CONTENT

MADÁCH 200

ANTAL, Tamás – Die Sonderrichter der Komitatsgerichte. Das Vorbild für das ungarische Geschworenengericht(?)/ The Special Judges of the County Courts. The Model for the Hungarian Jury Court(?)	1
BATÓ, Szilvia – „Eine Person, die wegen einer solchen Schuld vor Gericht gestellt wurde“. Strafrechtliche Nachrichten aus Komitat Nógrád in der <i>Pesti Hírlap</i> (1841–1844)/“A Person Prosecuted for such an Offense”. Criminal News from Nógrád County in the <i>Pesti Hírlap</i> (1841–1844)	8
DIÓSZEGI SZABÓ, Pál – Die „Fahnen der Freiheit und des Fortschritts“. Imre Madáchs Rechtsreformprogramm von 1843–1844/ The “Flags of Freedom and Progress”. Imre Madách’s Legal Reform Program of 1843–1844	16
MÓROCZ, Gábor – Kulturkritische Idee-Fragmente in der Abhandlung von Imre Madách <i>Über die Wechselwirkung von Ästhetik und Gesellschaft</i> /Fragments of Ideas Concerning Cultural Criticism in Imre Madách’s Essay <i>The mutual Influence between Aesthetics and Society</i>	26
WERKSTATT/WORKSHOP	
KASUBA, Róbert István – „Dorfbriefe zur Zivilehe“. Kirchenkritik an die Zivilehe in 1868/“Village Letters on Civil Marriage”. Church Criticism of Civil Marriage in 1868	35
DISPUT/DIPUTE	
ANDRÉKÓ, Zsolt Gábor – Das Ende des Gulags und die Geburt der Kolonien/The End of the Gulag and the Birth of the Colonies	47
RUNDSCHAU/REVIEW	
NAGY, Janka Teodóra – Konferenz der Forschungsgruppe für Rechtskulturgeschichte und Rechtsvolkskunde „Ernő Tárkány Szücs“ der PTE KPVK an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften/ Conference of the Ernő Tárkány Szücs Legal Cultural History and Legal Ethnography Research Group of the PTE KPVK at the Hungarian Academy of Sciences	54
ÜBER BÜCHER/ABOUT BOOKS	
Entstaubte Erinnerungen an eine „vergangene Zeit“. Über das Buch <i>Jókai als Jurist</i> / Dusting Off Memories of a “Bygone Era”. About the Book <i>Jókai as a Lawyer</i> – KORSÓSNÉ DELACASSE, Krisztina	55
NACHRICHTEN/NEWS	60
RICHTLINIEN FÜR AUTOR(INN)EN/AUTHORS’ GUIDELINES	68

Auf der Titelseite/On the cover page:

„Das Schicksal von Miltiades“/“The Fate of Miltiades”. Zeichnung von/Drawing by Mihály Zichy. In Madách, Imre:
Az ember tragédiája. [Die Tragödie des Menschen /The Tragedy of Man] Budapest, 1905.
Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., 55. p.

Unser professioneller Partner ist die Nationalen Medien- und
Kommunikationsbehörde (NMHH).
Our professional partner is the National Media
and Infocommunications Authority (NMHH).

National Media and Infocommunications Authority | Hungary

Unterstützer/Contributors

Internationales Redaktionskollegium/International editorial board:
Dr. Wilhelm Brauneder (Wien), Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender
des Internationalen Redaktionskollegiums),
Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jena), Dr. Srđan
Šarkić (Novi Sad), Dr. Kurt Seelmann (Basel), Dr. Erik Štenpien
(Košice), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium/Editorial board:
Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Beliznai Kinga,
Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Konecz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály,
Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Redaktion/Editing:

Chefredakteur/Chief Editor: Dr. Mezey, Barna
Redakteur/Editor: Dr. Megyeri-Pálffy, Zoltán

Nachrichtenredakteurin/News Editor: Dr. Kovács-Szépvolgyi, Enikő
Anschrift der Redaktion/Editorial address: 1053 Budapest, Egyetem tér
1–3, II. Stock, ZI/Room 211, Tel./Fax: + 36 1 411 6518

jogtortenetiszemle@gmail.com

ISSN 0237–7284

Jog
történeti szemle

Herausgeber/Publisher: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität
Debrecen/Department of Legal History of University Debrecen, Lehrstuhl für
Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte der Eötvös-Loránd-Universität/ELTE
Department of the History of Hungarian State and Law, Institut für Rechtsgeschichte
und Rechtslehre der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche/Institute
of Legal History and Theory Károli Gáspár University of the Reformed Church,
Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc/Department of Legal
History of University Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Rechtsgeschichte
der Nationalen Universität der Öffentlichen Dienste/Department of Constitutional
and Legal History of Ludovika University of Public Service, Lehrstuhl für
Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität/Department
of Legal History of Pázmány Péter Catholic University, Lehrstuhl für
Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs/Department of Legal History of University
Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität/Department
of Legal History of University Győr, Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte
der Universität zu Szeged/Department of Legal History of University Szeged

Verlag/Publishing works: Gondolat Kiadó

SZOKÁSBÓL TÖRVÉNY. SZEMELVÉNYEK EGY ÚJ JOGTÖRTÉNÉSZ GENERÁCIÓ KUTATÁSAIBÓL II.

Burger Borisz Bendegúz – Heil Kristóf Mihály – Szivós Kristóf (szerk.)

A *Szokásból törvény* című kötet nem tipikus tanulmánykötet, a benne foglalt írásokat nem egy szűken vett téma fogja csokorba, hanem a szerzők személye adja a rendszerező elvet, mégpedig akképpen, hogy mindegyik szöveget a Magyar Jogtörténész Egyesület tagjai jegyzik. A kötet a magyar kodifikációtörténet egyes részkérdéseit vizsgálja, de találunk a könyvben római jogi, egyetemes vagy összehasonlító jogtörténeti témákat is. A szerzők az új jogtörténész generáció képviselői, akik kutatásaikban nem csupán a klasszikus jogintézmények történeti elemzésére vállalkoznak, hanem kritikai szemlélettel közelítenek a múlt normarendszereihez és jogalkotási folyamataihoz. Írásaik a hazai és nemzetközi jogtörténet kevésbé ismert fejezeteit is feltárják, új megközelítéseket és értelmezési lehetőségeket kínálva az olvasónak.

Jogtörténeti Értekezések 68. ISBN 978 963 556 630 3 Gondolat Kiadó, Budapest, 2025. 250 p.

A SZABADSÁG SZÍNEVÁLTOZÁSAI. ÜNNEPI TANULMÁNYOK RÉVÉSZ T. MIHÁLY 80. SZÜLETÉSNAPJÁRA

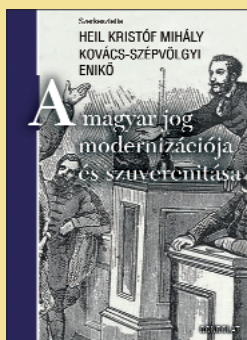
Gosztonyi Gergely – Koltay András – Képes György (szerk.)

E kötet Révész T. Mihály professzort köszönti 80. születésnapján. Szerzői az Ünnepelelt volt tanítványai, egykori és jelenlegi munkatársai, akik tanulmányaikkal köszöntik a Tanár urat. Névsorukon végigtekintve szembetűnő az ország legtöbb jogtudományi műhelyének hasonló mértékű reprezentációja. E műhelyeknek, szakmai és tudományos közösségeknek Révész T. Mihály nemcsak emblematikus alakja, hanem közülük kettőnek (a Károli és a Széchenyi Egyetem jogi karának) alapító tagja is. Az Ünnepelelt tudományos munkája a jogtörténet és a médiajog területén maradandó művekkel gazdagította a jogtudományt. Családi hagyományok által is indítva akkor kezdte el a sajtószabadság történetét kutatni, amikor az még nem kecsegtetett praktikus jövőbeni hasznosulással. De az előrelátás meghozta gyümölcsét, és évtizedekkel később nemcsak a sajtószabadságról lehetett végre szabadon vitázni, hanem megkezdődhetett egy új, demokratikus médiarendszer kiépítése is, amelyben Révész T. Mihály az új médiahatóság első elnöke lehetett. Megadatott tehát neki az, hogy az elmélet és a gyakorlat összekötésén munkálkodhassék. Szeretettel köszöntjük, és bízunk benne, hogy neki különösen, de a médiajog és a jogtörténet iránt érdeklődő más olvasóknak is örömet okozunk e kötettel.

ISBN 978 963 258 679 3 ORAC Kiadó Kft., Budapest, 2025. 308 p.

A MAGYAR JOG MODERNIZÁCIÓJA ÉS SZUVERENITÁSA. SZEMELVÉNYEK EGY ÚJ JOGTÖRTÉNÉSZ GENERÁCIÓ KUTATÁSAIBÓL III. Heil Kristóf Mihály – Kovács-Szépvolgyi Enikő (szerk.)

A magyar jog modernizációs folyamata és a nemzeti szuverenitás különféle megjelenési formái a hazai állam- és jogfejlődés egészét átható, egymással szoros kölcsönhatásban álló kategóriák. Jelen tanulmánykötet e két alapfogalom – a modernizáció és a szuverenitás – metszetében vizsgálja a magyar köz- és magánjogi szabályozás alakulását, a jogrendszer strukturális átalakulásait, valamint a történeti és dogmatikai keretek között értelmezhető jogintézmények geneziséjét.

A kötet tanulmányai nem csupán kronologikus áttekintést nyújtanak a magyar jog modernizációjának történetéről, hanem a jogtörténeti kutatás számára releváns, részben feltáratlan forrás csoportok értelmezésével, újragondolásával kívánnak hozzájárulni a 18–20. századi jogfejlődés mélyebb megértéséhez. E keretben a modernizáció nem kizárólag technikai vagy kodifikációs kérdésként jelenik meg, hanem a társadalmi, politikai és kulturális kontextusba ágyazott, jogrendszer- és államképző folyamatként, amely elválaszthatatlan a szuverenitás normatív és gyakorlati kérdéseitől. A szerzők által tárgyalt témák jelentős része rávilágít arra, hogy a magyar jog modernizációja nem lineáris, hanem töredezett, szakaszos és gyakran külső hatásokkal is terhelt történeti pálya mentén valósult meg. Ennek megfelelően a kodifikációs törekvések, a jogi nyilvánosság intézményesülése, az állami szuverenitás formaváltozásai, valamint az állam és jog viszonyának újrendeződése nem pusztán belső igényből, hanem európai minták, geopolitikai kényszerpályák és esztétikai áramlatok hatására alakultak ki. Külön figyelmet érdemelnek azok az írások, amelyek a történeti alkotmány, a jogátvételek, vagy épp a közszolgálati jog történeti rétegeit értelmezik újra.

Jogtörténeti Értekezések 69. ISBN 978 963 556 631 0 Gondolat Kiadó, Budapest, 2025. 304 p.

A Magyar Tudományos Akadémia, majd a Magyar Kutatói Hálózat keretében működött ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport kutatásainak folytatóiként az ELTE ÁJK Jogtörténeti Kutatások együttműködő kutatói – akik a kontinens regionális fejlődésének tükrében a 19. századi Habsburg Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között alkotmányos helyét kereső Magyarország jogalkotási, jogalkalmazási, jogtudományi önállóságát vizsgálják – 2025-ben is folyamatosan megújuló tartalommal várják a jogtörténeti kutatások legújabb eredményei iránt érdeklődőket honlapjukon.

mtajogtortenet.elte.hu